

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library

S. D. P. B.

Coll. No. 753

Title Mb. Salyaparvan. with
Bhaskarasthapradipika

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No. : 753 Subject : Kāvya

Title : M. Bh. Salyapavvan with Bhāratārtha -
pradīpikā

Author : Vedavyāsa ^{Ajuni M. S. S.} Scribe :

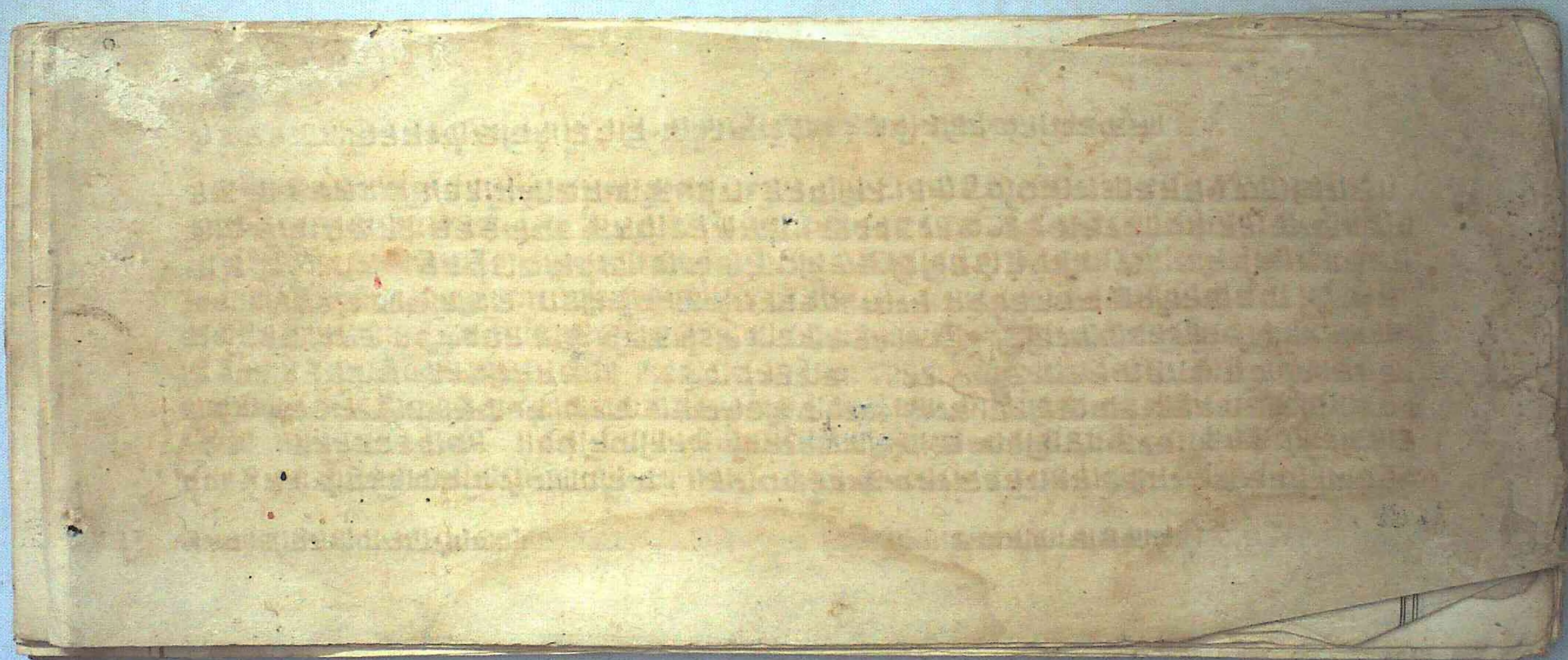
Date of the work : Date of the Ms. : V.S. 1939

Place of the work : Place of the Ms. :

Size : 13.5" by 5.5" Extent : 58 foll.

Language : Sanskrit Script : Devanāgarī

Remarks :

शाल्यपर्व०

उत्तमः॥ श्रीगुरुगोपालगोरीगणपतिभ्यः॥ अथशाल्यपर्वटीका॥ उदीर्यमाणं क्रियमाणं प्राक्तकालं कालो विनं प्राक्तका ५ नमि
र्षण॥ ॐ नमः श्रीगुरुगोपालगोरीगणपतिभ्यः॥ ॥ नारायणं नमस्कृत्य नरं विवनरोत्तमं देवीं सरस्वतीं विवननोजयमुदी
रयेत्॥ ॥ जतमेजय उवाच॥ ॥ एवं निपातिते कले न मेरे मयमाचिना। अल्पावशिष्टाः कुरवः किमकुर्वत विदिज। उ
दीर्यमाणं च बलं दृष्ट्वा राजा सुयोधनः॥ पांडवे प्राक्तकालं च किंप्रापयत कोरवः॥ एतद्विद्वाम्पदं श्रोतुं तदा बद्धविजोत्तमः। न
हि दृष्ट्वा मिपूर्वेषां शृण्वानश्चरितं मदत्॥ ॥ विंशपायन उवाच॥ ॥ ततः कर्त्तुं हते राजन् धनराष्ट्रः सुयोधनः॥ नृशो
का र्त्तुं विमग्नो निराशः सर्वतो भवत्। हा कर्त्तुं हा कर्त्तुं इति शोचमानः पुनः॥ रुक्माञ्च शिविरं प्राया हतशेषिर्नृपिः महासमाश्र
म्मानोऽपि हेतुभिः शास्त्रनिश्चितः॥ राजनिर्बलमेकस्मिन् तपुत्रवधं स्मरन्। स दिवं बलवन्मवाभवित्वा च पाथिवि। सं
ग्रामे निश्चयं कृत्वा पुनर्बुधाय निर्यायो। शल्यं शोनापतिं कृत्वा विधिवज्जुगवः॥ रणाय निर्यायो राजन् हत
शेषिर्नृपिः महाततः सुतुमुलं युद्धं कुरु पांडव सेनयोः॥ अभवत्ततश्च हृदे वासुरणोपमं। ततः शल्यो महोरा
ज कृत्वा कदनमाहवे। हतसिनोऽथ मध्याक्षेधर्मराधजेन पातितः। ततो दुर्धनो राजा हतबंधू रणाजिरात्॥
निशङ्गेन मामान्येन मरणं सूचितं। दिवं विन्याको न्मुखं प्राक्तनं कमीभूवित्त्वं तस्मिन् फले॥

कदाचिद्विपायनक्रादातः विनिष्ठाः पराधीनाः शत्रुवशांगता इति यावत्तागतेः परमत्वमपुनरावृत्तिः कथारामायणादिका
हं॥ अपस्तम्बदंष्ट्रोरं विवेश रिपुजाह्नयात्। अथापराक्ते तस्मात्कः परिचार्यमहाराथिः॥ कदादाह्नयवेगेन भीमसे
ननपातितः। तस्मिन् हते महेशसेहतशिष्टासु यो रथाः॥ संरंभान्निशि राजेन्द्रजघ्नुषं चालामेनिकाना ततः पूर्वाक्षममयशि
विरादेत्यसंजयः॥ प्रविवेश पुरं दीनोऽऽखशोकममन्वितः॥ प्रविश्य पुरं सूतो नुजातुः कृत्स्नः॥ खितः। वेपमानस्ततो
राजः प्रविवेश निवेशन। रुरोद मनरव्याघ्रद्वारा जनितिः॥ खितः॥ अहो बत विनष्टाः स्मानि धनेन महात्मनः॥ अहो सुबल
वाक्कालो गतिश्च विषमा तथा॥ शक्रतुल्यबलाः सर्वे यत्रावधं तपांडवे॥ दृष्ट्वैव दुःसुरा राजन् जनः सर्वं मे संक्रयं। किं शो नमहता
युक्तं मदीनाराजसत्तम। प्ररुरोद नृशो हि मोहा राजनि तिमस्वरं। आकुमारं नरव्याघ्रतत्पुं विममंततः। आर्तनादं ततश्च केषु
त्वा विनिहतं नृपां धावतश्चाप्यपश्याम तत्र स्त्रीपुरुषास्तथा॥ नष्टं विज्ञानि वीरमत्तान् शोकेन नृशो पीडितान्। तथा स विह्व
लस्ततः प्रविश्य नृपतिं क्रयं। ददर्श नृपतिं श्रेष्ठं प्रजावद्बुधमीश्वरं। दृष्ट्वा शमीनमनद्यं समं तात्परिवा रितं। सुखाभिर्नरैश्च
गांधार्यादिदुरेण वा तथा। न्येष्टुमुहं हि श्रुत्वा तिनिष्ठं हितेः सदा ते मे वचार्थं ध्यायं तं कर्त्तुं निधनं धृति। रुदन्नेवात्र
वीर्यं कुराजानं जनमेजय। नातिरुष्टमनाः स्ततो बाष्पमेदिग्या गिरा। संजयो हं नरव्याघ्रनमस्ते मरुतर्षनामश्रधिपो
हतः शल्योः शक्रनिः। सो बलस्तथा॥ उत्सूकः पुरुषव्याघ्रकिंतव्यो दृढविक्रमः॥ संसप्तकाहताः सर्वे को वोजाश्च शकैः

तस्यान्यासस्तुतनायकप्रतिनायक। लिखनं। तत्र च प्रलापसुकंतस्वचकिराकृतिविशेषकिर्बेदित्यं॥

महाश्वेकाश्चपार्वतीयाश्चयवनाश्चनिपातिताः॥ घाव्याहनामहाराजदाकिणात्याश्चसर्वशः॥ उदीव्यानिहताः सर्वप्रती
याश्चनराधियाराजानोराजपुत्राश्चसर्वशोनिहताः॥ येधिनोहोराजायथोक्तं पांडवेन ह। मममहोमहाराजतेपां
शुशुरुषितः॥ धृष्टद्युम्नोहोराजन्शिखंडीचापगजितः॥ उत्तमोजायुधामनुस्तथागजन्मइका॥ पंचालाश्चनराध्या
श्चदयश्चनिष्पदिताः॥ तवेष्टुवाहताः सर्वेऽपि देयाश्चमारताकर्मपुत्रोदतः शूरोदृष्टमेनोमहाबलः॥ नराश्चविनिह
ताः सर्वे गजाश्चविनिष्पदिताः॥ रथिनश्चनराध्याश्चदयश्चपतितायुधि। किंचिच्छेषं च शिबिरं तावकानां कृतं प्रभो। पांडवा
नां कुरुणां च समासाद्य परस्परं। प्रायः स्त्रीशेषममवज्जगत्कालेन मोहितां मम पांडवतः शेषाधानराष्ट्रास्तथात्रयः॥ ते
विवर्त्तन्तः पंचवासुदेवोयमात्मकिः॥ कृपश्चकृतवर्मावशिष्टिश्चजयतांवरः॥ तवाप्येतेमहाराज रथिनो नृपसत्तम। अ
क्लिष्टिणीनां सर्वासां समेतानां जनेश्वर। एतथ शेषामहाराज सर्वस्योनिधनं गताः॥ कालेन निहतं सर्वं जगदिभरतर्ष
भ। इयोधनं विदुरतः कृत्वा विरंचमारतः॥ ॥ विशंपायन उवाच॥ ॥ एतच्छुत्वा वचः कुरंधृतरोद्विजेनेश्वरः॥ निपपा
तमहाराजगतमहोमहीतले। तस्मिन्निपतिते भूमौ विदुरोपिमहायशः॥ निपपातमहाराजराजव्यसनकवितिः॥

राजाकृत्रियः॥ उदीक्ष्य। उदभिमुखं नयनगोलकं कृत्वा। गतिर्लोकद्वयप्राप्तिमाधनं। चक्षतेनश्यति॥

गांधारी वनपश्येष्टसर्वश्चकुरुयोषितः॥ प्रतिताः सदमानोमिश्रत्वा कुरंधवः स्मृताः॥ निःसंज्ञं पतितं भूमौ तदासीशज
मंडलं। प्रलापपुक्तामहतीकथान्प्रस्तापदेयथा॥ कृच्छेरात्ताता राजा धृतराष्ट्रोमहीपतिः॥ शानिरलभतप्राणान्पुत्र
व्यसनकवितिः॥ लब्ध्वा तु स नृपः संज्ञां वेपमानमुडः खितः॥ उदीक्ष्य वदिशः सर्वांश्चक्रारं वाक्यमब्रवीत्। विदुर्नृकृत्रम
हाप्रज्ञत्वं गतिर्भरतर्षभ। ममनाथस्य मुच्यं भ्रात्रे दीनस्य सर्वशः॥ एवमुक्त्वा ततो नृयो विसेतो निपपातहातं तथापतितं
दृष्ट्वा बांधवा एष्यकेचन। शीतिस्तेमिषिचुस्त्यापि विव्यजुर्वज्जाने रपि। मनुदीर्घेण कालेन प्रत्याश्रितोमहीपतिः॥ दृष्ट्वा दधौ
महीपालपुत्रव्यसनकवितिः॥ निश्चयमनुजिह्वागद्वकुं भक्तिस्तोविशंपते। संजयोपरुदन्नृदृष्ट्वा राजानमातुरं। तथास
र्वः॥ स्त्रियश्चगांधारीवयशस्विनी। ततो दीर्घेण कालेन विदुरं वाक्यमब्रवीत्। धृतराष्ट्रो नरेश्वरमुद्यमानो मुकुमुकुः॥
गच्छं तु योषितः सर्वा गांधारीवयशस्विनी। तथेमेसुरुदः सर्वश्चपते मे मनो नृशं। एवमुक्त्वा ततश्चक्रावाः स्त्रियो नरतर्षभ
विसेजं यामास शनिर्वेपमानाः पुनः पुनः॥ निश्चयमुत्ततः सर्वास्त्याः स्त्रियो भरतर्षभ। सरुदश्चततः सर्वदृष्ट्वा राजा
नमातुरं। ततो नरपतितं तुल्यसंज्ञं परंतप। अविदुः सजयो दीनो रोदमानं म-इशातुरं। प्रांजलिनिःश्वसंतं चतं
नरं इमुकुमुकुः॥ समाश्वासयतश्चक्रावचसामधुरेणाहः॥ ॥ इति महाभारते शात्पर्वणि॥ १॥ विशंपायन उ

शल्प०

तत्र च तत्र स्नानो रोदनं हेतुः । विललापकृतमनुशोचितवान् । काले प्रभाते ॥

वावा ॥ विरहात्त्वय नारीषु धृतगणैर्विकानुतः । विललापमहाराजः खड्गः खतरंगतः । मधुममिव निश्चयस्य करोधु
वनपुनः पुनः । विधित्वममहाराजततो वचनमब्रवीत् ॥ ॥ धृतगण उवाच ॥ ॥ अहो वनमधुः खं यदहं पांडवानां
केमिणश्चावयांश्च वत्तः स्तनशृणोमि वि । वज्रसारमये नूनं हृदयं सुदृढं ममायुः कृत्यानिहता सुवाचीर्यतेन मदस
धा । धितयित्वा वयस्तेषां बालक्रीडां वसंजय । अद्य शुक्लहता सुवाच श्रमे दीयते मनः ॥ अथ त्वद्यदि तेषां पुनः मरुपनि
दर्शने । पुनश्चेदहं कृताप्रातिनिमित्तमेतेषु धारिता । बालमौवमतिक्रान्तिवतस्त्वाश्च तानहं । मध्यप्राप्तास्तथा शुक्लह
असंतद्वानघातानद्यनिहतान् शुक्लहतिश्च यनिहतिजमः । ननु नेवे कचिच्छान्तिं पुत्राधिभिर सिञ्चतः ॥ एहो हि पुत्रा
जं इममाना यस्मिं प्रते । त्वया हीना महाबाहो का युयासां म्पदं गतिं । कथं त्वं पृथिवीपालां स्मृत्वा तातस्य मागतान
। शेषे विनिह । तो नृमिषा कृतः कुतः पोयथा । गतिं नृतामहाराज ज्ञातीनां सुदृढां तथा । अथ हृदयमावी
रविहायका निगठमि । सा कृपा सा च ते प्रीति सा च राजसुमानिता । कथं विनिहतं पापिः संयुगेषु पर
जितः । को नु मा सुकृतिं काले तात तातेति वक्ष्यति । महाराज जितसततं लोकनाथेति चामकृत् । परिषज्य
धर्माकं वेत्ते देना किं नलोचनः ॥ अनुशाधीतिको रव्यतया धुवदमेव वः । ननु वीमाह मश्रोष वचनं त

३

वपुत्रक । नृयमीममपृथीयं यथा पार्थस्य नो तथा । जगदत्तः कृपः शल्पश्चावं त्यो यजयइयः । नृरिश्वः सोमदत्तो महाराजो
यवाक्रिकः ॥ अथ त्वामाचमोजश्च मागधश्च महाबलः ॥ बह्वलश्च काशीशः शकुनिश्चापिसोबलः । सैकाश्च वज्रसाहस
ः शकाश्च यवानेः महा । सुदक्षिणश्च कावोजश्चिगर्ता धियतिलथा । जीष्मः पितामहाश्च वभारहा जोयगोतमः । श्रुता
युश्चाशुतायुश्च शतायुश्च ववीर्यवान् । जलसंधो धार्यस्वंगी राक्षसश्चाप्यलायुधः । अलंबुषो महाबाहुः सुबाहुश्च म
हारथः ॥ एते वान्ये ववहवो राजानो राजसत्तम । मदर्थमुद्यताः सर्वे प्राणांस्त्यक्त्वा महारो । येषां मध्ये स्थितो युधेभ्रातृनिप
रिवारितः । यो धियव्याम्यहं पापानि चालांश्चैव सर्वशः । विदींश्च नृपशास्त्रिनिशिपुदेयांश्च संयुगो मात्यकिं कुंतिमोजं वराह
संचर्योत्कवं । एकोप्येषां महाराज समर्थः सन्निवारण । समरे पांडवौ नौ यानां संकुक्षे निधावतां । किंपुनः सहिता वीराः क
तविराश्च पांडवेः ॥ अथ वा सर्व एवेति पांडवस्य ॥ ॥ नु यायिनिः । यो ज्यंते महाराज इह निष्पतिवतान् मृधा कस्त्येको मा
या मा र्दनिह निष्पति पांडवान् । ततो नृपतयो वीराः स्थास्यंति मम शासनो यश्च तेषां प्रणता विवा सुदेवो महाबलः । न स स
त्रह्यते राजनिमामब्रवीद्वः । तस्मादहं वदतः स्तवकुशो मम संनिधौ । शक्तितो ह्यनुपव्यामि निहतान्यो दुवान्मृधे ॥
तेषां मध्ये स्थिता यत्र हन्यंते मम पुत्रकाः । व्यायुक्तमानाः समरे किमन्यशाग्धियतः । जीष्मश्च निहतो यत्र लोकनाथ

किमन्यज्ञागधेतः नागधेयात् तद्विवाताः अन्यतपोरुधं किं न किमपीत्यर्थः ॥

प्रतापवान्। विखंडितं समामाद्य मृगं इव जंबुकं। शोणश्च बालो यत्र सर्वशस्त्रास्त्रपारगः। निहतः पांडविः सं
 चिकिमन्यज्ञागधेतः। नूरिश्च वाहतो यत्र सोमदत्तश्च संयुगे। बाह्लीकश्च महाराजः किमन्यज्ञागधेतः। भृगुद
 तोहतो यत्र गजयुधविशारदः। जजयश्च निहतः किमन्यज्ञागधेतः। सुदक्षिणहतो यत्र जलसंधश्च कोरव
 ॥ सुतायुश्च सुतायुश्च किमन्यज्ञागधेतः। वृहदलोहतो यत्र मागधश्च महाबलः। उयायुधश्च विक्रान्तः। प्र
 तिमानेधुष्मतां। आवेतो निहतो यत्र विगर्तश्च नराधिपः। संसप्तकाश्च बहवः किमन्यज्ञागधेतः। अलं
 बुधस्तदा राजा राक्षसश्चाप्यलासुधः। आर्यश्च निहतः किमन्यज्ञागधेतः। नारायणाहतो यत्र गोपालायु
 धुर्मदा। सैकाश्च बहुसाहस्य किमन्यज्ञागधेतः। अकुनिः। साबलो यत्र कितवः। सुमहाबलः। निहतः। सबलो वी
 रः किमन्यज्ञागधेतः। यंत्रशरामहेशासाः। रुतास्त्रायुधुर्मदा। एतेवान्ये च बहवः। रुतास्त्रायुधुर्मदा। राजानो राजपु
 त्राश्च शराः परिष्वहवः। निहतो बहवो यत्र किमन्यज्ञागधेतः। यंत्रशरामहेशासाः। रुतास्त्रायुधुर्मदा। सैकाश्च
 रुमाहस्यः किमन्यज्ञागधेतः। यंत्रशरामहेशानः। सर्वशस्त्रास्त्रपारगः। बहवो निहताः। सूतमेहं इममविक्रमाः। नानादे
 शसमाहताः। रुचिया यत्र संजयः ॥

लूनपक्षस्पपक्षोऽनुरागाजनः ॥

निहताः समरे सर्वे किमन्यज्ञागधेतः। पुत्राश्च मे विनिहताः। पोत्राश्चैव सहस्रशः। वयस्यात्रातरस्थेव किमन्यज्ञाग
 धेतः। नागधेयसमायुक्तो ध्रुवमुत्पद्यते नरः। यस्तु नागसमायुक्तं सशुभं प्राप्नुयात्तरः ॥ अहं विमुक्तः। स्विमीपे
 त्रिश्चैव हसंजय। कथमद्य न विष्णुमिदृष्टः। शत्रुवशगतः। नान्यत्र परं मन्ये वनवासोऽहं प्रभो। सोऽहं वनगमिष्या
 मिनि। विष्णोऽज्ञाति संकुर्ये। न हि मे न्य इवेच्छेयं वनाय गमना हते। इमामवच्छात्रास्तस्मै लूनपक्षस्पसंजय। दुर्योधनो ह
 तो यत्र अल्पश्च निहतो युधि। दुःशासनो विशस्तश्च विकर्षश्च महाबलः। कथं हि जीमसेनश्चोप्येहं शस्त्रमुत्तमं। एव
 न समरे येन हते पुत्रशतं समाश्च सरुद्धतस्तस्य दुर्योधनवधवतः। दुःत्वरीका निमंतस्तेन शोप्ये परुषागिरः ॥
 वैशंपायन उवाच ॥ एवं स शोक संतप्तः पार्थिवो हतबांधवः। मुकुर्मुकुर्मुकुमानः पुत्राधिनिरमिषुतः। विलप्य सु
 विरंकालं धृतराष्ट्रो विसृजतः। दीर्घसुप्तं च निश्चस्य चिंतयित्वा पराभवं। शोकैकमहता विष्टः संतापान्न रतर्षना। पु
 नर्गावन्नाणि सूते पर्यट्टः। कुड्यातथा ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ भीष्मशरणोऽहो शुभासूतपुत्रं वपातितं।
 सेनापतिं प्रणेतारं किमकुर्वंत मामकाः। यं यं सेना प्रणेतारं युधि कुर्वंति मामकाः। अचिरेणो वकालेन तं तं निघ्नं
 तियाडवाः। रणमग्निहतो भीष्मः पश्यतां वः किरीटिना। एवमेव हतो शोणः सर्वेषां मेव पश्यतां। एवमेव हतः कर्णः ॥

शाल्य०

यथाहवमिति किं य प्रकारप्रश्नः॥

केचिन्नसम्पकपश्यन्ति। अतरेषांजाः सम्पकपश्यन्तीत्यर्थः। ब्रूहि संक्षेपेणोक्तं पुनर्विल्लरेण ब्रूहीत्यर्थः। शाल्यस्य मेनापति
त्विजाते। कोवासुरं मिति प्रश्नात्तु पपत्तिः॥ अजातेः मद्राजस्य केरकन्दकिरां चकमिति विल्लरेण प्रश्नविरोधः॥ अ
सूतपुत्रः प्रतापवान्। कां बोजकानां सर्वेषां पश्यतां वः किरीः। टिना। पूर्वमेवाह मुको विविदुरेण मदात्माना। दुयो
धनापरोधन प्रजेयं विनशिष्यति। केचिन्नसम्पकपश्यन्ति मूढाः सम्पगवेद्यवः। तदिदं मम मूढस्य तद्यानूतं वच
स्तुतत्। यदब्रवीत्सधर्मात्मा विदुरसर्वः धर्मवित्। तत्र ध्याममनुप्राप्तं वचनं सत्यमीरितं दिवो पदतचित्तनयन
यानरुतं पुरा। अनयस्य फलं तस्य ब्रूहि गावन्तं पुनः। कोविदुस्त्वमुनीकानामासीत्कस्मिन्निपातितो। अर्जुनं वा
सुदेवं च कोवा प्रसुद्यायोरथ। केरकन्दकिरां चकं मद्राजस्य संयुगं। वामं वा यो दु कामस्य केवादीरस्य पृष्ठत
॥ कथं वचः स मेतानां मद्राजो महाबलः॥ निहतः पांडवेः स त्वे पुत्रो वाममसंजय। ब्रूहि सर्वं यथा तत्त्वं नरतानां मह
रुयं। यथा च निहतः स त्वे पुत्रो दुयोधनो ममापंवालाश्च यथा सर्वं निहताः स पदातुगाः। धृष्टदुम्नः शिखंडी वंशे प
द्याः पंचवात्मजाः। पांडवाश्च यथा मुक्ता स योमिमांसा ततो बुधिः। कृपश्चरुतवर्मा च नारदाजस्य चात्मजः। यद्यथा याद
वांचिवे बुधं वृत्तमभूत्तमंतः॥ अखिलं श्रोतुमिच्छामि कुशलं ह्यसि संजय॥ ॥ इति महाभारते शाल्यपर्वणि ॥ २॥
॥ संजय उवाच ॥ ॥ शृणु राजन् वदितो यथा वृत्तोजनक्यः॥ कुरुणां पांडवानां च समासाद्य परस्परं।
ज्ञानपट्टे शाल्यमेनापति मनुक्रमणं जात्वा तच्च करकान नष्टं कृतीति ज्ञानज्ञानयोर्निविषयत्वादविरोधः। यद्यथा

यादृशं यत्र यथाहवमिति किं य प्रकारप्रश्नः॥
५

समानीतेषु युधायव्यावर्तितेषु। प्रत्यपाया मन्त्राश्च यादपगताः॥

निहते सुतपुत्रे पुपांडवेन महात्मना। विदुतेषु वसिष्ठेषु समानीतेषु चासकृत्। धीरे मनुष्यादेहानामाजौ गजव
रुकेय। यत्तु कर्मेहेतयार्थः सिंहनादमया करोतु तदा तव सुतात्राजस्य विश्वसुमहं रुयं न स चात्तमनीकानि न
विवाद्य पराक्रमे। आसीदुद्दिष्टा त कर्मेतव यो धस्य कस्य चित्तावलिजो ना विमगायामगाधे विप्रवाइवा अतरेण
रमिच्छंते हेते दीपे किरीटिना। सूतपुत्रे हेते राजन् विवस्ताः शरविकृताः॥ अनाथानां यमिच्छंते मृगाः सिंहदिता इव
। न मन्त्रागा इव वृषाः शीर्षा दंष्ट्रा इवोरगाः। प्रत्यपाया ममाया के निर्जिताः सव्यसाविना। हतस्त्रवीरा विधस्ता निरु
तानि शितिः शीरः। सुतपुत्रे हेते राजन् पुत्रास्त्रेष्वा इव जयात्। विश्वकवचाः सर्वकां हि शीका विचेतसः। अन्योन्यमभि
निघ्नं तो वीर्यमाणा भयादिशः। मा मे वदन् वीन सुमामे व वद कोदरः। अनीयातीति मत्तानाः पेडमं सुष्ठु नारता। हयानन्ये
रथानन्ये गजानन्ये महारथाः। आसह्य जव संपन्ना न्यादाताना ज कुर्मयात्। कुंजरैः स्पंदनान्नाः सादिनश्च महारथैः।
पदाति संधाश्वाश्चोधिः पलायिन् ईशंततः॥ व्यालतस्कर संकीर्णसार्धहीना यथावने। तथा त्वदीयानि हते सुतपुत्रे
तदाभवन्। हतारो हास्तथानागाश्चिन्नहस्तास्तथापरे। सर्वपार्थस्य लोकपश्यन्नेन यातुराः। तांश्चैव इव तः
सर्वात्री ममेन मया र्दितान्। दुयोधनो यस्त्वं सूतं हाहा कृत्वेदमब्रवीत्। नाति क मिष्यते पार्थ धनुष्याणि मवस्थिता

शरायसदृशं कर्मणोऽतिशेषः॥

जघानवर्तमानं मां हर्षा मया चोदय। समरे युध्यमानं हि किं ते यो मां धनं जयः। नोऽहं देहस्य तिकां तं वेनामिव म
हर्षविः॥ अद्या कुर्वन्सगो विदं मानिनं वदकोदरं। निहत्य शिष्टान् शत्रून् कर्षयामासुः। तच्छुत्वा कुरु राज
स्य शरायसदृशं ववः॥ स्तोत्रे सपरिच्छिन्नां कृत्वा निरन्तरं बोदयत। राजा शरयदीनां ह्युपदाता शिवमारिषः। पंचविंशति
साहस्रः प्राद्वं कनकिरिव। तानी मसेनः संकुक्षो धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः॥ बलेन चतुरंगेण परिक्षिप्यादनहरेः प्रत्य
युध्यन्ते ते सर्वे भीमसेनं सपार्षतं। पार्थ पार्षतयोश्चान्ये जगदुक्तवनामनी॥ अयुध्यतुरंगे भीमसेनं मध्ये पर्यवस्थितिः॥ मो
वतीर्य रथार्धं संगी दापाणि रयुध्यत। नतान्न यस्तो न मिथान् धर्मापेक्षी हृकोदरः॥ यो धयामास किं ते यो जुजवीर्य
समाश्रितः॥ जातेरुपपरिच्छिन्नां प्रहृष्टा महती गदा। न्यवधीत्तावकाश्च बन्धुं डपाणि रिवान्तकः॥ पदाताया नि संरक्षा।
स्य कजीवित्वांधवाः॥ भीममम्यद्वक्त्रं त्वेपतंगज्वलनं यथा। आसाद्य भीमसेनं तं संरक्षा युद्धमदाः॥ विनेशुः सह
सादृष्टा भूतग्रामाश्चांतकं। त्वेन वध्वरद्रीमः त्वेन गदया तथा॥ पंचविंशति साहस्रं तावकानां मपोषयत। हत्वा
तत्पुरुषानीकं भीमः सत्यपराक्रमः॥ धृष्टद्युम्नपुरस्कृत्य पुनस्तस्मिन् महाबलः॥ धनं जयोरथानीकं मन्त्रपद्यत
वीर्यवान्। मादीपुत्रोऽशकुनिं सात्यकिश्च महारथः॥ जवेनाभ्यपतन् रुष्टा हं तु कामा महाबलाः॥

नम्याश्च वारान्नुवकुं स्ते निहत्य शितिः शरिः॥ तमश्च धावं स्वरितास्तत्र युद्धमनुमहता। ततो धनं जयोरराजत्रयानीक
मगाहता विष्णुतं विष्णुलोके शुगां दीवं विक्षिपन् धनुः॥ रुक्मसारथिमायातं दृष्ट्वा श्वतदयं रथं। अकुर्वन्वापियो
द्वारं त्वदीयाः प्राद्वन्नयात। विप्रहीणारथाश्च शरैश्च परिधवारिताः॥ पंचविंशति साहस्रः पार्थमार्कमदा
तयः॥ हत्वा तत्पुरुषानीकं पंचालानां महारथः॥ भीमसेनं पुरस्कृत्य न विरात्यत्यह्वयत। महाधनुर्धरः श्रीमानमित्र
गणसूदनः॥ पुत्रः पंचालराजस्य धृष्टद्युम्नो महायशः॥ पारायतमवर्षाश्चो विदारवरधजं धृष्टद्युम्नं रणे दृष्ट्वा त्व
दीयाः प्राद्वन्नयात। गांधारराजं शीघ्रास्त्रमनुसृत्य यशस्विनि। न विरात्यत्यह्वयतां मादीपुत्रोऽसमात्यकिं विक्कि
तान। शिखंडी च शोषदेयाश्चमारिषः। हत्वा त्वदीयं सुमहसि न्यंशवान्वाधमत्सितं सर्वं तावकांश्चैव ततो वि
पराश्रुत्वाः॥ अम्यधावंत निधूतो वृषं जित्वा यथा रथाः। शोना वशेषं तं दृष्ट्वा तदपुत्रस्य पादुवः॥ अक्षितं सव्यसा
वीधुः काधबलवन्नुपातत एनं शरैराजसहसा समवाकिरत्। रजसा वोजतेनाथन स्म किं वनदृश्यते। अंधकारीकृत
लोके शरभूते महीतले। दिशः सर्वा महाराजतावकाः प्राद्वन्नयात। भज्यमानिष्ठासेनैश्च कुरु राजो विशांपते। परे
षामात्मनाश्च वसमंताश्च सुपादवत्। ततोऽपुयो धनः सर्वान् जुहावाथः पांडवानां युधाय नरत श्रेष्ठो देवानिव

विप्रयातान्पलायितान्। निन्नासुदाया। सुतान्। कृतकिचिषान्। अस्मभ्यं वंधेन कृतपराधान्॥
 सुरावलिः। तर्जनं मणिगर्जितं संहिताः। ममुद्रा इव न। नानाशस्त्रस्तजः। कुक्षान् रथं तो सुकुरुकुः॥ इयं धनोपसंभ्रं
 तस्तानरीन्ध्रमकुरेः। तत्राहूतमपश्यामतव पुत्रस्य पिरुषं। यदेनं पांडवाः सर्वे नरोक्तं विवर्तितां। नातिह
 रापयातं तं कृतबुद्धिपलायने। इयं धनः स्वकं सित्यमपश्यदुद्रा विकृतं। ततो वस्त्रापरजं इकृतबुद्धिस्तवा
 त्मजः। हर्षयन्निवतान्पोधानिदं वचनमब्रवीत। नतं देवं प्रपश्यामि पृथिव्यापर्वतपुत्रं। युत्रयातां नवाहसुः
 पांडवाः किंस्तेन वः। स्वल्पं वा पिबन्ते तेषां कस्माद्वृक्षविकृतो। यदि सर्वं वृत्तिशोभो क्वचो नो विजयो भवेत्॥
 विप्रयातां सुबो निन्ना न पांडवाः कृतकिचिषान्। अत्रुसत्यहनिष्पत्तिश्चैयानः समरे वधः। सुखः सायामिको।
 मृत्युः कृत्रधर्माण्युध्यतः। मृतो दुःखं न जानीते प्रेत्यवानं त्यमश्नुते। स एव बुद्धिः त्रियाः सर्वेया वंतो विसमागताः
 । द्विषतो नीममनस्य कुरुस्य वरुणमेष्यथा। पितामहि रचरितेन धर्महातुमर्हथा। नवकर्मास्ति पापीयं कृत्रियस्य
 पलायनातान्पुत्रधर्मा कुर्याद्विपंथाः स्वर्गस्य कारवाः। सुविरेणा किंतां लोका संघोयोधः समश्नुते। तस्मत्तद्वचनं राज
 ः पूजयित्वा महारथाः। पुनरेवाभ्यवर्तत कृत्रिया पांडवान्। ति। पराजयममृष्यंत कृतचिदाश्च विक्रमो ततः प्रवह
 ते युद्धं पुनरेव सुदारुणं। तावकानां परषाच देवा सुररणा पंसां युधिष्ठिरपुरोगांश्च सर्वसैन्येन पांडवान्। अचधावन्मह

अप्रत्यातिनिःसंज्ञतां॥

राजपुत्रोऽयं धनस्तव॥ ॥ इति शल्यपर्वणि॥ ॥ संजय उवाच॥ ॥ पतिता वथनी डांश्चरथाश्चापिमहात्मनां। रणे
 विनिहता नृहाना गान्धर्वीश्चमारिषा। आयो धनं चातिघोरं रुद्रस्याऽकीडसंनिनं। अप्रत्यातिगता नो नु रा ज्ञात
 महत्सुशः॥ विमुखेन वपुर्वेत्तु शोकोपहतचेतसि। नृशो हि मे शुभे न्येषु हृष्टा पार्थस्य विक्रमं। ध्यायमानेषु सैन्येषु दुः
 खं प्राप्नुना रत। बलानां मथ्यमानानां श्रुत्वानि न दमुत्तमं। अमिज्ञानानं रंशणां विकृतं प्रेक्ष्य संयुगे। रुपाविष्टः कृष्ण
 राजन वयः शीलसमचितः। अश्वरीक्षत्रे ते जस्त्री मो निस्त्यजनाधिपं। इयं धनं मनुववा दचनं वचनकृमः। इयं
 धननिबोधे दयत्वा वदामि भारता। श्रुत्वा कुरु महाराज यद्वि ते रोवात न धान युद्धधर्मा कुर्याद्विपंथां जं इविह
 ते। यं समाश्रित्य युध्यते कृत्रियाः कृत्रियर्षभ। पुत्रो ज्ञाता पिता चि वस्वस्तीयो मातुलस्तथा। संबधिवंधवाश्चैव योधावै
 कृत्रवंधुना। वाधविषये रोधमस्ति पाधर्मः पलायने। तस्माहोरां समापन्ना जीविकां जीविता धिनः। तत्र त्वां प्रतिवक्ष्या
 मिकिंचिदवहितं वचः। हते नीमेष्वेव शोणे वकर्षे विवमहारथे। जय इयेव निहते तव चानुपुवानघ। लक्ष्मणे तव पुत्रे
 च किं शेषं पश्य पांस्महे। येषु नारं समाध्माद्यराजे मापंति मकुर्वद्दि। ते सत्यं जतनु र्याताः। शूरा ब्रह्म विदांगति।
 वयं त्विह विनाशना गुणवद्भिर्महारथिः। रुपरां वर्त्तयिष्यामः पातयित्वा नृपां च वक्रनामं वरे पिचजीवद्भिर्वी

कृष्णेनेवः॥ कृष्णेनेवः नेतायस्य॥ अपश्यामोतिविशंपायनोक्तिः॥ संजय उवाच पर्यंतं॥ विकृतं च न्यथा कृतं संरुप्यंति मरो
 मसुरपराजितः॥ कृष्णेनेवो महाबाहुर्देवैरपि दुःखसदः॥ इन्द्रा मुक्कवज्राभिमिदकेतुमिवोद्धितं॥ वानरं केतुमासाद्य
 संवदात् महावसूः॥ सिंदनादेनमीमस्यो वजन्यश्चनेन घागां डीवस्य वनिर्घोषात् संरुप्यंति मनांमिनः॥ चरंतीव
 महाविद्युन्मुसंतीनयनप्रभां॥ अलातमिव वाविदं गां डीवं समदुपत॥ जां हूनदविविचित्रं वधूयमानं महदुतः॥ ह
 उपतेदिह स वीरु विद्युदधुनेषिवा उह्यमानाश्च कृष्णेन वायुनेव बलाहकाः॥ जां हूनदविविचित्रां गावहंते वाकुनं
 रण॥ तावकं तद्वलं राजन्नकु नोत्तु विदांवरः॥ गहनं शिशिरं ककुंददाहामिरिवोद्धितः॥ गाहमानमनीका निमहं
 सदृशप्रभां॥ धनं जयमपश्यामवतुहं हृमिवदिपं॥ विद्वानयंतसेनां तेनासयंतं च पार्थिवानां॥ धनं जयमपश्यामनलि
 नीमिव कुंजरं॥ नासयंतं तथा यो धाने धुनुषे षेण पांडवा नृय एनामपश्यामसिंहं मृगगणानिव॥ सर्वलोकमदेष्टा
 सिद्धं नमवधं विनां॥ अमुक्तकवचैरुल्लोक मध्ये व्यराजतां॥ अहमप्यदशाहानि वर्त्तमानस्य भारता संश्र
 मस्यातिघोरस्य वध्यतां वाभितो युधिवायुने वा वधूतानि तवानीकानि सर्वशः॥ शरदं मोदजालानि वसीर्यंत मम
 ततः॥ नानावमिव पर्यस्तां वातत्रातां महास्रवै॥ तव सेनां महाराज सव्यसाचीत्यकं पयतः॥ ककुते सूत्रपुत्रो वक्रकु
 शिणः महाबुगः॥ अहं कवकवात्माने दार्ढिक्यं च तया कृताः॥ शस नश्चाताते त्राहमिः सहितः ककुवाणा
 मां वानीव भवतीत्यर्थः॥ समुदायीकृतो मिलितः॥

८

गोवरमं घातं वेद्या विवजय इयं॥ संबंधिनस्तथा चाह नृमहायान्मात्रुलां सथा॥ सर्वात्रिकं ममहतो लोकं वाक
 म्मुर्धनि॥ जय इधो हनो राजा किं तु शेषमुपास्महे॥ को वेदममुमानस्तियो विजेष्यंति पांडवं॥ तस्य वास्त्राणि दि
 व्या॥ दनि विविधानि महात्मनः॥ गां डीवस्य वनिर्घोषा वीर्याणि हरते हिनः॥ नष्टं च दायधारान्निःसेनेयं हतना
 यका॥ नागभयं दुमाशुषानदी वाकुलतां गता॥ धुजिन्यां हतनेनायाययेष्टं चेतवाहनः॥ वरिष्यंति महाबाहुः क
 कृमिरिव संज्वलन॥ मातृकेष्टवये गोभीममनस्य चो नयोः॥ दारयेत गिरीं सवनिशोषयेत च सागरान्॥ उवा
 च वाक्यं श्रीमः सना मध्ये विशांपते॥ कृतवमकलं तेन नृणां च वकरिष्यति॥ प्रमुखस्ते तदा कसेबुलं पांडवरेकितं॥
 दुरासदं तथा युत्तं दुर्गां डीवध्वनः॥ युष्मानि स्तानि वृष्णानि यान्यसाधूनि साधुषु॥ अकारणं कृतान्यवतेषां वः फल
 मागतं॥ आत्मनो र्थं त्वया लोकयन्त्रतः सर्वं कृतं॥ मातं स शयितस्तान् आत्मा वनरतर्षनारहदुयो धनात्मानमा
 त्मा सर्वस्य नाजनं॥ मित्रे हि नाजनेता तदिशो गकृत्तित्तुता॥ ही वमानेना विसंधिः पर्येष्टव्यः॥ ममेनवः॥ विग्रहो
 वर्द्धमानेन नीतिरेषा हृदस्यतेः॥ ते वयं पांडुपुत्रेभ्यो हीनाः स्वबलः शक्तिः॥ तदत्र पांडवः॥ साहं संधिमप्यहं
 विभो॥ न जानीते हियः श्रेयः श्रेयश्चैवावमनते॥ महिषं च स्पतेराज्यं च श्रेयोनुविदति॥ प्रणिपत्य हि राजानं राजं

९

३५१

पराधुःपराधीनप्राणाः॥ जितोऽस्मान्निर्महाधनमिति पावः साधुः॥ महाधनं सर्वं स्वपतिर्जितः॥ जिधातोर्दिकर्मकत्वात्
यदिलेनेमहिः श्रेयः स्यान्ननुमिदेन राजानं पुं पराभवं॥ विवित्रवीर्यवचनाकृपाशीलो बुधिरः॥ विनिधुं जीतरा
ज्येत्वांगो विंदवनेन वायुयादिरुषीकेशो राजानमपराजितं॥ अर्जुनं नीमसेनं वसवं कुरुं संजायं॥ नातिक्रमिष्य
ते रुक्मावचनकोरवस्महाधुत राष्ट्रममन्येदं नापि रुक्मस्य पांडवः॥ एतच्छ्रेयसमहं मन्ते तव पार्थिवं विग्रहं॥ नत्वां च वी
मिकार्यणां न प्राणां परिश्रुणात्॥ पथं राजन् च वीमिन्वांत्य राक्षसं रिष्यसि॥ इति वदो विलम्बितकृपाः शास्त्रदत्तो व
चः॥ दीर्घमुसं वनिश्च स्मृशुशो वसुमोहवः॥ ॥ इति शाल्यपर्वणि ॥ ४ ॥ संजय उवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वास्ततो राजा गीतमे
नयवास्विना॥ निःश्वस्य दीर्घमुसं वत्समीमासीद्विवांपते॥ ततामुक्तं संध्यावाधावृणोमहा मनाः॥ रुपंशा रक्षतं वा
क्यमित्युवाच परंतपः॥ यत्किं विसृज्य दवायं तत्सर्वं आवितो ह्यहं॥ कृतं वभवता सर्वं प्राणां संत्यज्य बुधता॥ गाहमान
मनीकानि बुधमानं महारथिः॥ पांडविरतिनेजो निलोकित्वा महद्दृष्टवान्॥ सुहृदा यदिदं वाच्यं भवता॥ आवितो ह्यहं॥
न मां प्रीणाति तत्सर्वं मुमूर्षोरिव मेघजं॥ देवकाराणं संयुक्तं हितं वचनमुत्सृज्य॥ उच्यमानं महाबाहुं हो न मे विप्र
श्रोतव्यं ते राजा॥ हि निरुतोऽस्मान्निःकथं सोऽस्मांश्च विप्रमेत॥ अर्जुनं तेन नृपतिर्जितोऽस्मान्निर्महाधनः॥ सकथं मम
वाक्यानि श्रद्धां दूय एव त्रातयादित्येन संघातः॥ रुक्मः पार्थिवेति रतः॥ विप्रलब्धो रुषीकेशस्तद्वक्तुं विचारितो म
यः॥ श्रेयः साधनं॥ महाधन इत्यपि पाते विशेषणं शेषात्पार्थिवः॥ दिकर्मवतान विवक्षितात्

रु

समुन्नदं दीप्तं॥

वमेव वनं बुद्धिं कथमेवानिपद्यते॥ विललाप हिय कृष्णसनामधे समे युधी॥ न तन्मर्षयते रुक्मो न राज्यहरांत
था॥ एकप्राणा बुभुक्षु रुक्मावन्मोक्षं प्रीतिमहातो॥ पुराय कृतमेवासीदद्य पश्यामि तत्पुनो॥ स्वस्वीयं पदं दत्तं शुत्वा दुः
खं स्वपितिकेशवः॥ कृतागमो वयं तस्य समदर्थं कथं कुरुमेतौ॥ अग्निमन्योर्विनाशेन नशर्मलमनेर्जुनः॥ सकथं महितो
यन्नं प्रकरिष्यति यावितः॥ मध्यमः पांडवस्तीक्ष्णो नीमसेनो महाबलः॥ प्रतिज्ञातं च ते नो यं मज्जेत न च मन्त्रमेतत्॥ उभो
तिवर्जं निश्चिंशो उभो वा बहकं कटो॥ कृतं विराजुमि वीरो यमावपियमोपमो॥ धृष्टद्युम्नः शिखंडी च कृतविरो मया
महा॥ तिकथं मम हिते यत्प्रकुर्यातां हि ज्ञातमा दुःशासनं नय कृष्ण एकवत्पारजस्वलो॥ परिक्लिष्टा सनामधे सर्वलो
कस्य पश्यतः॥ तथा विवसनां दीनां स्मरं त्यद्यापि पांडवाः॥ न निवारयिषुं शक्याः संश्रामांते परंतपः॥ यदा वशिपदी रुक्मा
महिना शाय दुःखिता॥ उयेते पेतपः रुक्मानर्हणामर्थसिद्धये॥ त्वं दिले नित्यं दाशेते यावद्विरस्यया तनं॥ निक्षिप्य स
नंदयं च वा सुदेव सदा दरा॥ रुक्मायाः प्रप्य व दूता शुश्रूषां कुरुते सदा॥ इति सर्वं समुन्नदं न निर्वातिकथं च
ना॥ अग्निमन्योर्विनाशेन संधेयः सकथं मयाः कथं वनामनुं ह्वे मां पृथिवीमागं वरां॥ पांडवानां प्रसादेन मोक्षेरा
ज्यमकल्पयं॥ उपर्युपरि विराजं ज्वलितामास्करो यथा॥ बुधिरं कथं पश्चादनुयास्यामि दासवत्॥ कथं बुक्ता स्वयं

रु

जितानि प्राप्तानि। शस्त्रावन्धय प्रतानां शस्त्रयज्ञेयकलं स्वपररक्तं तस्मिन् मयानां॥

मोगाद्वत्वायां च पुष्कलानां। रुपरां वत्तयिष्यामि रुपणोः महजीविकां। नान्यस्तया मिते वाक्यमुक्तं विग्रहं हितं मया। ननु संधिमुहं मन्ये प्राप्ता कलं कथं वना। सुनीतमनुपश्यामी सुयुद्धेन परंतप। नालिक्की वायि तुं कालः संयो दुं काल एव नः॥ इष्टं मे वक्तुं निर्यजेद्वा विवेषु दक्षिणा। प्राप्ताः कामाः श्रुतावेदाः शत्रूणां मूर्ध्नि वस्तिता। नृत्या मे सुचता स्नातदीनश्चा सुदृतो जने॥ नो अदेहादिज श्रेष्ठं पांडवा वक्तुमीदृशं। जितानि परं शिरा इराणि स्वराष्ट्रमनुपालितं। बुक्काश्च विविधा मोगाश्चिवर्मः। मे वितो मया। पित्राणां कृतमान् नृणां कृत्रधर्मस्य वानयोः॥ न सुखं कृत्रमस्तीदृकं। तोराजं कृतो यशः॥ इह कीर्तिविधा तव्यासा वयुद्धे वना न्यथा। यदेय किं त्रियस्यापि निधनं तदिगर्हितं। अधर्मः सुम होनेष्य कृत्या मरणां यदे। अरण्ये विमुच्येते मया मेवा तनु नरः॥ कृत्रना कृत्य महतो महिमानं स गच्छति। रुपरां विलभन्ना जेजिरया निपरि हृतः। प्रियते रुदता मध्ये जातीनां न स प्ररुषः॥ त्यक्त्वा तु विविधान् मोगानां तानां परमां गतिं। अपि दानी सुयुद्धेन गच्छेयं शकाला कतां। शूराणां मार्ग्य दृष्टानां मया मेघनिवर्तिना। धीमतां सत्यसंधानां सर्वेषां कृत्या जिनः। शस्त्रावन्धय प्रतानां कृत्रे वा स विपिष्टे। मृदा नृने प्रपश्यंति युद्धे ह्यस्मरमां गणाः॥ पश्यंति नृने पितरः पूजिता स्मुरसंमिता नः। अस्मरो निःपरि वृत्तान् मोदमानां विपिष्टे। पंथान समरे यानि शूरे शिवानि वृत्ति

बंधूनिः समानयचारिणिः॥ सुष्ठु हिरनुकूलकारिणि। सुयुद्धेन धर्मयुक्तेन। आकाशे निवरावरणे। विद्रुमे द्रुमे। अस्ते तटे॥ मिः। अपितेः संगतं मां वियम धारुहे मपि। पितामहे नृदेन तथा चार्येण धीमता। जय इथेन कस्मिन् तथा दुःशासनेन च। घटमाना मर्दये स्मिन् हताः शूरा नराधिपाः॥ शीरते लोदिता कंगाः पृथिव्यां शरविकृताः॥ उत मास्व विदः शूरा यथा कृत्रुया जिनः। त्यक्त्वा प्राणान्यथान्यायमिदं स प्रमुविष्टिताः॥ तिस्र्यं रचितः पंथा इगं मोहि सुखं भवेत्। संपतद्भिर्म हावे गीर्वा स्य हिरिह मज्जति। ये मर्दये हताः शूरा स्तिषा कृतमनुस्मरन्। कुरांत तत्प्रतिशुं चानो नरा जेमन आदेधा पात यित्वा वयं स्याम्य चानय पितामहान्। जीवितं यदि रक्षेयं लोको मां गौर्हये कृत्रे। कीदृशं तद्देव शज्यं मम हीनस्य वं धुनिः॥ सत्विनिश्च सुहृन्। न हि श्वपण्य पत्यव पांडवं। मोह मे तादृशं कृत्रा जगतो स्य पराभवः। सुयुद्धेन तः स्वर्गं प्राप्स्यामि नत दन्यथा। एवं द्रुये धिने नोक्ताः सर्वसं पूज्यत इव॥ माधुमा धिति राजानं कृत्रियाः संबमा धिरो पराजय मशो वंतः कृत विताश्च विक्रमे। सर्वे विनिश्चितयो दु सुदय मन मो भवन्। ततो वा हा न्ममा सीधं श्वा स्य सर्वे युद्धानि नं दिनः॥ ऊने हियो ज नेगत्वा प्रेत्य तिष्ठंत कोरवाः॥ आकाशे विद्रु मे द्रुमे पृष्ठे हिमवतः शुभेः अरुणां सरस्वती प्राप्य पशुः सन्नुश्च तज्जले तव पुत्र कृतो साहाः पर्यवर्तंत ते ततः॥ पर्यवस्थाप्य वात्मान मन्यो न्येन पुन सदा। सर्वे राजन्य वर्तंत कृत्रिया कालवोदिता ॥॥ शत्यपर्वणि॥ ५॥ संजय उवाच॥ ॥ अथा हिमवते प्राप्ते स्तिता युद्धानि नं दिनः॥ सच एव महाराज यो धास्तत्र म

प्रकृन्नशिरसमनुष्मीषेण। व्याघ्रास्यं दुर्निरीक्ष्यं मुखं यस्याः शिष्टोक्तश्रमो। पुष्टश्चिष्टायतनुजं। शिष्टोक्तश्रमो। कां
 ति ह्यविषयं। रुपमाकृतिविशेषः। तेन सह मुखं प्रसिद्धं। तेषामिष्टार्थं परविजयित्वा कांचनोपलयोः संघातो घट
 मागताः। शाल्यश्चित्रमेनश्चशकुनिश्चमहारथः। अश्चत्तमामाकृष्टवक्रतवर्मावसात्वतः। सुषेणो रिष्टमेनश्च
 धृतमेनश्चरीर्यवान्। जयमेनश्चराजानसिगविषुवितासतः। रणे कर्से हते वीरे वासिताजितकाशिनिः। नालमन
 शर्मते पुत्रादिमवंतमृते गिरं। ते बुद्धमहितास्तवराजानं मेन्यमं निधो। कृतयत्रो रणे राजसपूज्यविधिवत्तदाकृ
 त्वासेनाप्रणेतारं परास्त्रा यो दुर्मर्दसि। येनाप्यायुक्ताः संग्रामे जयेमासु रुदो वयं। ततो दुयो धनः। स्त्रितारथे रथवरो वमं
 सर्वयुद्धविभागजमतकप्रतिमं युधि। शृंगं प्रकृन्नशिरसं कंबुग्रीवं प्रियंवदं। वाकोशपश्रपत्राकं व्याघ्रास्यं मेरुगिरि
 वं। स्त्राणोर्दृष्टस्य मशं स्कंधने च गतिस्त्वनिः। पुष्टश्चिष्टायतनुजं सुविलीप्तधनारसं। जवे बले वसदृशं मरुणा तुजवा
 तयोः। आदित्यस्यार्विषा तुल्यं बुद्ध्या बोशनमासमं। कांतिरुपमुखश्चार्थिस्त्रिनिष्ठं ममासमं। कांचनोपलसंघाते
 महशं शिष्टसंधिकं। सुवत्रोरुकटीजं धंसुपादं स्वं तुलीनवं। स्मृत्वा स्मृत्येव वचुराणान् धार्त्रियज्ञादिनिर्मितं। सर्वलक्ष
 णसंपन्नं निष्ठुरं श्रुतिसागरं। जेतारं तशारीणां मजेयं शत्रुनिर्बलान्॥

माविशेषः तेन सह शं। वर्सेन दाद्येन वशिष्टसंधिकं सुलयसंधिकं॥

दशो गं। धनुः शरं कुशाश्चिवयुरुशिष्योऽनुजाबुजो। नन्दात्मकके कवित्वे इष्टसं दशधामते। चतुष्पादं विवददुकरल
 दशो गं यश्चतुष्पादमिष्टसं वेदतत्त्वतः। सां गं श्वरा। तुरो वेदासम्पगाख्यानपंचमान्। आराध्यायं वकं यत्राद्वितिरुपिर्महा
 तयाः। अज्ञो निजाया मुत्पन्नो शोनायो निजेन यः। तमप्रतिमकर्मणं रुपेण। महशं सुवि। पारंगं सर्वविद्यानां गुणासि
 वमनिर्दितां। तमभ्येत्यात्मजस्तुममश्चत्तमानमब्रवीत्। यं पुरस्कृत्य महितायुधि जेष्याम्यो डवान्। गुरुपुत्रो ह्यमर्षेण
 मस्माकं परमागतिः॥ मवांस्तस्मान्नियोगात्रेको ह्युमेनापतिर्मम॥ ॥ शैलिरुवाच॥ ॥ अयं कुलेन वीर्येण ते जपायशा
 श्रिया। सर्वगुरोः समुदितः शल्यो नो सुवमूपतिः। भागिनेया निजांस्त्यक्त्वा कृतज्ञोऽस्मानुपागतः। महामेनो महाबाहुर्म
 हासेन इवापरः। एनेमेनापतिरुत्तानृपतिनृपसत्तमाशक्यः प्राहुं जयोऽस्मानिर्द्वैविः स्कंदमिवाजिते। तयोक्ते शोणपुत्रे
 ण सर्वएव नराधिपाः। परिवार्यस्त्रिताशल्पं जयशं श्वदकिरा। युद्धाय दमतिवक्राविशं वपरं ययुः। ततो दुयो धन
 शल्पं नृमो स्त्रितारथे स्त्रितं। उवाच शंजलिर्भूत्वा रामजीश्वरसंरणे। अयं सकालः संप्राप्तो मित्राणां मित्रवत्सलाय
 त्रमित्रममित्रं वापरीक्ष्यते बुधाजनाः॥ सनवानस्तुनः श्वरः प्रणेतारवाहिनीमुखारणं वयातेन वतिणं डवामददेतमः।
 भविष्यं तिसहामात्याः पंचालश्च निरुद्यमाः॥ ॥ शल्य उवाच॥ ॥ यत्स्वं मामन्यसे राजन् कुरु राजकरो मिति तत्। तत्त्रि
 यायं हि मे सर्वप्राणाराजं धनाक्षि निव॥ ॥ दुयो धन उवाच॥ ॥ सेनापत्येन वरयेत्तामहं मातुलात्तनो। सोऽस्मान्
 याश्चत्वारः पादाः॥

पाहिसुधांशेषस्कंदोदेवानिवाहवे। अग्निषिच्यस्वराजेंद्रदेवानामिवपावकि॥ ६॥ जहिशन्नरगोवीरमहेंद्रोदानवा
निवा॥ ॥ शाल्यपर्वणिशाल्यानिषेके॥ ५॥ संजयउवाच॥ ॥ एतदुत्वावचोराज्ञोमद्राजपतापवान्। दुर्योधनं
हाराजन्वाक्यमेतदुवाचह। दुर्योधनमहाबाहो। शृणुवाक्यविदांवर। यावेतोमन्यमेकस्मोरथास्तेरथिनांवरान्।
मनुष्याबुभोवेतोबाहुवीर्यकथंवन। उद्यतां हृथिवीं सर्वीमसुरासुरमानवां। यो धयेयं रणमुत्थे संकुदः। किमुप
द्वाराविजिष्येवरणोपाथनि सोमकांश्च समागतान्। अहं मेनाप्ररोतातेमविष्यामिनसंशयः। तंव्यूहं विधास्यामि
तमविष्यंति यंपरे। इति सत्यं ब्रवीम्येपदुर्योधनसंशयः। एवमुक्तस्ततो राजा मंडाधिपतिमंजमा। अग्न्यधिचतमेना
यामधेऽमरतमत्रमाविधिनाशास्वदृष्टेनरुष्टरूपोविशोपते। अग्निषिकेततस्तस्मिन्मिहनाहोमहानभूत। तवमन्ये
षवाद्यंतवादिवाणिचमारता। रुष्टाश्चासंस्ततोयोधामइकाश्चमहारथाः॥ नुष्टुबुद्धापिराजानंशाल्यमाहवशोनिनाज
यराजंश्चिरंजीवजहिशन्नसमागतान्। तवबाहुबलं प्राप्य धार्तराष्ट्रमहाबला॥ निवित्तां हृथिवीं सर्वीप्रशामउद
तद्विषः॥ त्वंहिशक्रो रणेदेतुं ससुरासुरमानवान्। मर्त्यधर्माण इह उ किमुसोमकसंजया॥ एवं संसूयमानसुमशण
मधिपोबली। हर्षं प्रापतदावीरो दुष्प्रापमकृतात्मनि॥ ॥ शाल्यउवाच॥ ॥ अथवाहं रणे सर्वान्पुत्रान्नाहयं

उवे॥ निहनिष्यामिवाराजन्वर्गयास्यामिवाहतः॥ अद्यपश्यंनुमांलोकाविवरंतं मभीतवत्। अद्यपां दुसुता सर्वे वा
सुदेवमसात्यकिः। पंचालाश्चेदयश्चैव शिपदेयाश्च सर्वशः॥ धृष्टद्युम्नः शिखंडी च सर्वे वा पिप्रमइकाः॥ विक्रमं ममप
श्यंनु धनुषश्चमहाबलं। लाघवं वास्त्रवीर्यं च युज्याश्च बलं युधि। अद्यपश्यंनु मेपार्थाः सिद्धाश्च सहचारणोः॥ याद
शं मे बलं बाहोः। संपदस्तेषु याचमो अद्य मे विक्रमं दृष्ट्वा पांडवानां महारथाः॥ प्रतीकारपराभूत्वा चष्टंतां विविधाः।
कियाः॥ अद्यमिन्यानि पांडूनां शत्रुविष्ये समंततः॥ शोणमीश्रावतिविमोस्ततुचश्चसंयुगे। विवरिष्ये रणोद्युधन्प्रिया
यंतवकोरव॥ ॥ संजयउवाच॥ ॥ अग्निषिकेतदाशाल्येतवमन्येषुमानदानकसंयसंकेविन्मेनिरभरतर्षम
। रुष्टाः सुमुनसाश्चिववचूचस्तत्रमिनिकान्॥ मेनिरेनिहता न्यायान्मइ-राजवशगतान्। प्रहर्षं प्राप्यसेनावृताव।
कीमरतर्षमातां रात्रिं सुखिनीं सुप्तास्त्वत्तुविज्ञावसाभवत्। सैन्यस्य तवतंशश्च्युत्वा राजा युधिष्ठिरः॥ वार्धेयमब्र
वीषाकं सर्वं कुरुस्यश्च एवत॥ मद्राजः कृतः शल्यो धार्तराष्ट्रमाधवः। सेनापतिमहेश्वरः सर्वसैन्येषु मूर्जितः॥ एत
तज्ञात्वा यथाभूतं कुरुमाधवतत्कर्म। भवतितावगोष्ठावविधश्चयदनंतरं। तमब्रवीन्महाराज वासुदेवो जनाधि
पः॥ आर्ताय निहृदं जानेतत्वेन भरतर्षम। वीर्यं चाश्चमहातेजा महात्मा च विशेषतः॥ रुती च चित्रयोधी च संयुक्ताः

पातासंभवंसमुद्रं॥

लाघवेनवायाद्रीषोयथाद्रोणोयादृक्कर्मसंयुगे। तादृशसद्विशिष्टोवामदराजोमतोमम। युधमानस्यतस्या
लोचितयन्निवभारतायोहारंनानाधिगच्छामिउत्पत्यंजनाधिपं। शिखंशुर्जुनमीमानांमात्वतस्यवभारताधृष्टद्यु
मस्यचतयाबलेनास्यधिकारो। मद्राजोमहाराजसिंहद्विरदविक्रमः॥ विवरिष्यत्यनीःकालेकालःकुहःप्रजा
स्त्रिवा। तस्याद्यनप्रवृत्तामिप्रतियोधारमाहवे। त्वाप्ततेपुरुषव्याघ्रशार्ङ्गसमविक्रमः। मदेवलोकेकृत्स्नमि
न्नात्यस्त्वतःपुमाश्चवेत। मद्राजंरणाकुहंयोहन्यात्कुरुनंदन। अहन्यहनिशुभ्यंतंक्रोभयंतंवलंतव। तस्मा
ज्जदिरगोशाल्यमघवानिवशंवरं। अजेयस्याप्यसौवीरोधार्तराष्ट्रसंकृतः। तविवविजयोन्ननंहतेमद्वरे
युधि। तस्मिन्नेतदंतं सर्वं धार्तराष्ट्रबलंमहताएतच्छ्रुत्वा महाराजवचनंमममांघ्रते। प्रसुह्याहिमहाराजमद्राजं
महारथं। हजद्विचिनंमहाबाहोवामवोनमुचियथा। नविवात्रयदाकार्यामात्रलोयंममेतिवि। कुत्रधर्मपुरस्क
त्यजहिमद्रजनेश्वरं। नीष्मद्रोणासंवंतीत्वाकर्मपातालसंभवं। मानिमज्जश्मगणः। शाल्यमासाद्यगोच्यदं॥
यच्चतेतपसोवीर्यंयच्चक्रावबलंतव। तदृशयरणमर्वजद्विचिनंमहारथं। एतावउक्त्वावचनंकेशवपरवीर
हा। जगामशिविरंसायेधृज्यमानोद्यपांडवः। केशवेउतदायोतेधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ विसृज्यसर्वास्त्रादंष्ट्रपवा

इतिशाल्याभिषेकः॥ ॥ अस्तरणमश्चमन्नाहः॥ सेनानिष्ठानिसेनाज्ञावेनस्थितानि॥

स्नानधामेनिकान्। सुत्वारपरजनीतांनुविशत्यइवकुंजरः॥ तेचसर्वेमहेष्वासाःपांवालाःपांडवास्तथा। कर्षस्यनि
धनेरुष्टाःसुसुसुस्तानिशंतदा। गतंजरंमहेष्वासंतीर्ष्यारंमहारथं। बभूवपांडवेयानांसिन्यंप्रमुदितंनिशि। स्तन
मुत्रस्यनिधनेजयंलब्ध्वाचमारिषा॥ ॥ शाल्यपूर्वशिखाल्याभिषेकः॥ ॥ धर्मंजयउवाच॥ ॥ व्यतीतयोरजन्मात्रा
जादुर्योधनस्तदा। अश्ववीतावकाश्चर्वीक्षन्त्यनांमहारथाः॥ राजसुमत्तमाज्ञायममनहृतसावम्। अयोजयत्रथा
सूक्ष्मंपर्यधावंस्तथापरे। अकल्प्यंतवमानंगाः। समनहंतपक्षयः। रथानास्तरणोप्येतांश्चक्रुरन्येमहत्तनः॥ वादित्रा
णावनिनदःप्रादुरासीद्विशंपते। योधनार्थं हिसेन्यानांयोधानांवापुदीर्यतां। ततोबलानिमर्वाणिसेनान्निष्ठानि
भारत। मन्त्रहान्येवदृष्टुमशुक्रत्वानिवर्त्तनं। शाल्यसेनापतिकृत्वा मद्राजंमहारथं। प्रविमज्यबलंसर्वमनीके
शुष्यवत्क्षिताः। ततःसर्वेसमागम्यपुत्रेणतवासेनिकाः। कृपश्चकृतवमचिद्विशिः। शाल्यायासोबलः। अन्येवपाथि
वाःसर्वेसमयंचक्रिरतदा। ननएकेनयेद्व्यंकथंचिदपिपांडवेः॥ योहोहोःपांडवेयुधेद्योवायुधंतमुत्त
जेत। मयंचनिर्भवेद्युक्तःपातकिश्चोपपातकिः। अन्योन्यपरिरुद्धिर्योद्व्यंसहितेःपुनः॥ एवंतेसमयंकृत्वा
सर्वेतत्रमहारथाः॥ मद्राजपुरस्कृत्यरुसमिन्प्रवृत्तपरान्। तथैवपांडवासर्वेद्युहसिन्यमहारथाः। अन्ये

श्रीशाल्यः

धर्मशस्त्रेनेतिलोपालनं। सातान्मिः॥

धर्मराजनेतिलोपालनासीताहमः॥
 कोरवानाजस्योपमानाः समंततः॥ तद्वलं नरतत्रेष्टुष्टुधासि विममस्तं समुद्रनासि वाकारमुद्रतरथ कंजरां॥ धृतराज
 उवाच॥ ॥ ज्ञेयस्य नीमस्य च वेगधेयस्य मया श्रुतं॥ पातनं रां समिन्धुः शल्यस्यार्थं सुतस्य माकथं रणे दत्तः॥ शल्यो धर्मरा
 जं न संक्रुय॥ नीमस्य नन बलिना उवाच यो धिनामम॥ संजय उवाच॥ ॥ कथं पश्येददानीं तथानाणाश्च मरु
 योऽशुण्डाजं रश्मिवाच नृपस्य मंशं मत्तमम॥ आशा बलं बतीराजं पुत्राणां तः मदनदा॥ दत्तादण च नीमस्य च
 तपुत्रव्यापितः॥ शल्यः पार्थिवं सावर्त्रिदप्यति पारिषा॥ तामाशां हृदये कृत्वा समाश्रय्य च नरत॥ मद्राजं च सम
 रसमाश्रित्य मदारथ॥ नाथ वं तं तदात्मानमन्यत सुतस्य वायदा कर्त्तव्यं पाथाः सिद्धतां दंष्ट्रं क्रिधरा॥ तदा राज
 धर्मराजना विवशमदकृय॥ तस्माश्चास्य सुतदा मद्राजः प्रतापवान्॥ कृत्वा कृत्वा मदारजं सवीतान दृष्टि मत्त
 प्रसूद्यातारणे पार्थिवमद्राजा प्रतापवान्॥ विधुबलं कुरुकं चित्रं नारघा विगवतर॥ रथ प्रवरमास्थाय सिधवा
 श्च मदारथस्त्वो ज्ञयवथं सातन संनृत्ता वारो रथेना मित्रकरीवः॥ तास्त्वो शूरा मदारज पुत्राणां निनय प्रणुत्सु
 याणो मद्राजा नृसंमुखं कृत्वा दंष्ट्रितः॥ मद्राकेः सदिनौ वीरिः कणा विविड उज्जयेः॥ सवेत्त कृतव मन्त्रि
 विगान्त्रिः परिवारितः॥ गौतमो दक्षिणे पार्थिवशके श्रुयवनिः सदृचो दृश्यं चालानथ सेनिकारु॥

अथ श्रुत्वा माष्टतान् नृकांवाजेः परिवारितः। दुय्येधिनो न वन्मधेरहितः कुरु खंगकिः। हयाती केन महेतामो व
लश्चापि संवृतः। प्रयायो मवीमेत्यनः केन वन्मधेरहितः पाडवापि महेषासा कृत्वा सित्यमनिदिताः। विधमभूया
महागजतवामेन्यमुपाडवत् ४४ ह्युमः शिरडीचमात्यकिश्चमहारथः। शल्यस्य वादिना तृममनि डडुडरा दवा
ततोद्युधिशिरागजास्तेनाती केन महेतः। शल्यमवानि डडावजिघासुत्तरतर्षना दार्दिकपत्रमादधाममकुत
ः शत्रु ४४ गदा। मंसप्रकाणांश्चैवावगिता अति डडुव। गोतमंजीमसाता विमामकाश्चमहारथाः। अत्यव
र्ततगजे प्रजिघांसतः परात्र्युधि। माशुत्रिलुशकुनि सुसूक्तं चमहारथः। मेन्योमदाम। तोताडुपुतस्तुत्ररा दवा
तायेवाशुतज्ञायाधमसावकाः पाडवात्रणे। अत्यवर्तत संकुश विविधसुधपाणयः। धृतराष्ट्र उवाच॥ ॥ हतेनीय
महेषासमशोकस्ये महारथः। कुरुधन्यावशिष्टं पाडावायुसंयुगा सुसरधे उपरकांते सुसंजय। मामकानां परेषां च
किञ्चिष्टमनवहपं॥ सजेयुवाच॥ यथावयं परराजत्र्युद्ययममवस्थिताः। यावच्च साहलं शिष्टं संग्रामतन्निबाधत।
एकादशमदस्त्राणि रथातानरतर्षना दशदंतिमदस्त्राणि ममेव वज्रतानि च। दशशतमदस्त्राणि हयातानरतर्षना नरः
एकादशपानि सौबलमेतन्नवानवत्। रथानां षट्सदस्त्राणि षट्सदस्त्रांश्चैकजराः दशवाश्चमदस्त्राणि पतिके

शाल्य०

सांनरायुधिनेहस्यारुढयोः सहितं॥

दीवभारत। एतच्छलं पांडवानामभवत्केषमाहवो। एतएवसमाजस्युद्युद्यमरतर्षना। एवंविमज्जराजेंडमइराजमतेत्ति
ताः॥ पांडवान्प्रत्नुदीयामजययुद्धाः प्रमन्यवः॥ ताथेवपांडवाः शूराः सयामेजितकाचिनः॥ उपयातानरव्याघ्राः पंचाला
श्रयश्चस्विनः॥ एवमेतेमहाराजपरस्परबोधिषिणः॥ उपयातानरव्याघ्राः पंचालाश्रयस्विनः॥ एवमेतेमहाराजप
रस्परबोधिषिणः॥ उपयातानरव्याघ्राः पूर्वासंध्यां प्रनिप्रमोततः प्रववते युद्धं घोररुपं नयानकं। तावकानां परेषां वनि
धृता मितरेतरं॥ ॥ वात्स्यपर्वणिमुदे॥ ७ ॥ संजय उवाच॥ ॥ ततः प्रववते युद्धं कुरुणां नयवर्द्धनं। संजये
महाराजेंडघोरं देवासुरोपमं। नराश्यागजोद्याश्चमादिनश्चमहत्स्वराः॥ वाजिनश्चपराक्रांताः समाजस्युपरस्य
रं। नागानां भीमरुपाणा इवताः निश्चनोमहाना। अश्रूयतयथाकाले जलदानां नमस्तले। नागिरम्याहताः केविमर
थारथिनो वैरं पतन्। अइवंतरणे वीराशायमाणा मदात्कटे॥ हयो धान्यादरकाश्चरथिनस्तत्र शिक्किताः॥ शारेः सं
घेषयामासुः परलोकाय भारत॥ मादिनः शिक्किता राजन्यरिवाय्यमहारथानां। विवरंतोरणो न्यघ्नन् प्रासशक्त्युष्टिमित्त
था। ध्विनः पुरुषाः केविन्यरिवाय्यमहारथानां। एकं बहवश्चासाद्य प्रषयेयुर्यमकृयं। नागरं च वरं श्रान्येपरिवाय्यमहारथा
॥ सांनरायुधिने जमु ईवमाणं महारथं। तथा चरथिनं कुर्दं विकिरंतं शरान् बहूनां नागा जमुर्महाराजपरिवाय्यममंतन॥

२५

करजिः नखेः॥

नागो नागमभिदुत्यरथीवरथिनं रणे। शक्तिमरनाराविर्निजघुस्तत्र भारत। पादातानवमृद्धं तोरयवारणावाजि
नः॥ रणामध्ये व्यहृष्यत कुर्वीतामहदाकुलं। हयाश्चय्यर्थावतं वामरिरुपशोभिता। हंसादिमवतः प्रस्तेपिवंत इव
मेदिनीतेषां तु वाजिनो मेदिः चूमिः खुरे श्लिष्टविशोपते। अशोभतयथानारीकरा। जेः कृतविकृता। वाजिनो खुर
शहेनरथनेमिस्त्वेन च। पत्नीनां चापि दाहेन नागानां हंहितेन च। अमवच्चादिता चूमिर्निघातिरिव भारत। धनुषां कू
जमानानां निस्त्रिंशानां वदीप्यताः कवचानां प्रजानिश्चनप्रजायत किं वना। बहवो बाहवोः छिन्नानागराजकरोपा
माः॥ उदेष्टंते विवेष्टंते वेगं कुर्वंति दारुणं। शिरशां च महाराजपततां वसुधातले। घुतानां मित्रतालेभ्यः फलानां
श्रूयते स्वनः॥ शिरोभिः पतितेनातिरुधिरा इव सुंधरा। तपनीयनिमिकालेन लिनेरिव भारत। उद्धृतनयनेस्ते खुरा
तमत्विः सुविकृतिः॥ व्यज्राजतमहीराजसुंडरीकिरिवावता। बाहुनिश्चदनादिग्धः मकेयुरेर्महाधनेः॥ पतितेना
तिवसुधायथाशक्रध्वजस्तथा। कुरुनिश्चनरं शरणां विनिरुद्धेर्महाहवे। हस्तिहस्तोपमिरान्येः संवृतं तडगांगरां
। कवधंशतसंकीर्णं कृत्वा मरसंकुलं। मेनावनंतकुशुभेवनं पुष्पावितं यथा। तत्रयोधामहाराजविवरंतो
ह्यभीतवत्। दृश्यंते रुधिरांक्रागाः पुष्पितो इव किंशुकाः॥ मातंगाश्चाप्यहृष्यंत शरतो मरपीडिताः॥ एतंतस्तत्र

शाल्य०

तत्रैव छिन्नाश्वशृङ्गारो। गजानीकं महाराजवधमानं महात्मनिः। व्यदीर्यतदिशः सर्वावातनुनाधना इव ते गता
मेषसंकाशाः पेरु रुव्यं समंततः। वज्ररुद्रा इव विभो पर्वतायुगसंक्षये। हयानां सादिभिः सार्धं पतितानां महीतले। रागा
यः स्मृष्ट इति गिरिमात्रास्ततस्ततः। संजाजरणा नृपिभुपरलोकवहानदी। शोणितोदारयावती ध्वजवृक्षा स्त्रिया
कर्ण। भुजनक्रोधनुः श्रोताहस्तिशिलाहयोपला मिदो मजाक ई मनी कृत्रहं सागदोडुपा। कवचोस्त्रीषसंपन्नापता
कारुविरडुमा। वक्रवकावलीनुष्टात्रिवेणुदंडकावता। शृगाणां हर्षजननीभीरुणां नयवर्दिनी। व्यावर्तनदीरो
शक्रुस्तजयसंकला। तां नदीपितृलोकायवहंती मतिमिरवां। ते रुवाहननिमित्तेश्वराः परिषत्वाहवः। वरु
माने तथा युद्धे निर्मय्या देविशोपते। वज्ररुद्रा ये धोरे पूर्वदेवा सुरोपमे। व्यक्रोशन्बांधवा स्थाप्ये तत्र तत्र परं
तप। क्रोशद्भिर्बांधवश्चान्ये मयात्ता निववर्तिरे। निर्मय्या देतथा युद्धे वर्तमाने नयानके। अर्चुनो भीमसेनश्च मो
हयां वक्रतुः परानां सावधमाना महतीसेनातवजनाधिप। अमुद्यत्तत्र तत्रैव योषिन्मदवशा दिवा मोहयित्वा
तोसेनां भीमसेनधनं जयि। दध्नुर्वारिजो तत्र सिंहनादांश्च नेदुत। शुले वज्रमहाराजैश्च शृङ्गैश्च धृष्टदुम्रशिखंडि
नो। धर्मराजं पुरस्कृत्य मद्राजमभिदुति। तवाश्चर्यमपश्यामधोरुपविशोपते। शाल्येन संगताः शृगायदसु

१६

ध्वं तमागशः। माजी सुत्रोत्तरमसोकतास्त्रोदुहृदमदी। अल्पयातां त्वरायुक्तो जिगीषंतो बलंतव। ततो न्यवर्त
तबलंतावकं भरतर्षभाशरेः। पणुन्नंबक्रुधापांडवेर्जितकाशिनिः। वधमानावसुः साउ पुत्राणां प्रेरुतांतवमिजेदि
शो महाराजपणुन्नाहृदध्विभिः। हाहाकारो महानजज्ञेयो धानांतवभारत। तिष्ठतिष्ठेति वाप्यासीद्वा वितानां महात्म
नां। क्रुत्रियाणां तदान्योत्संयुगे जयमिच्छता। प्राइवने वनमास्ति पांडवेस्तवसिनिकाः। त्यक्त्वा युद्धे प्रियान् प्राणा
न्वादनया पितामहान्। मातुलान्नागिनेयांश्च तथा संबंधिबांधवान्। हयान् द्विपांस्त्वरयांतो योधा जघ्नुः सहस्रशः। अ
त्मवाणकृता साहास्रावका भरतर्षभा॥ ॥ महाभारते शाल्यपर्वणि॥ ॥ संजय उवाच॥ ॥ तत्त्वमने बलं दृष्ट्वा मद्रा
जः प्रतापवान्। उवाच सारथिर्लक्ष्मणो दयश्चान्मनोजवान्। एष तिष्ठति विराजा पांडुपुत्रो युधिष्ठिरः। कुत्रेणाधियमा
णो न पांडुरेण विराजता। अत्र प्राणपमां क्रिप्रपश्ये सारथे बलं। न समर्था हि मे पाथाः स्त्राउमद्य पुरोयुधि। एवमु
रुत्ततः प्रायान् मद्राजस्य सारथिः। यत्र राजा सत्यसंधो मद्राजो युधिष्ठिरः। आपतन्न च सहसा पांडवानं महकलं
दधारिकोरणेशल्यो वेलो दूतमिवासीत्। पांडवानां बलाद्य सुशाल्यमासाद्य मारिषा व्यतिष्ठत तदा युद्धे सिंधोर्वेग
इवाचलं। मद्राजं तव समारदृष्ट्वा युधाय विष्टितां। ऊरवः स न्यवर्तन्त मृत्युं कृत्वा निवर्तन्त। तेषु राजन्निवृत्तेषु च

शल्प०

ह

दानीकेषु भागशः। प्रावर्तत महारोहः संग्रामः शोणितोदकः। समार्कं चित्रमेनं न कुलो युद्धमर्दः। तौ परस्परमासाद्य
चित्रकार्षुकधारिणो। शरतोपिः सिषिचतुस्तोपरस्परमाहवे। नंतरं तत्र पश्यामि पांडवस्येतरस्य वा। उक्तो कृतो स्त्रि
बलिनोरथवर्षा विशां रदो। परस्परवधे च त्रिच्छिशां च पणतत्यारो। चित्रमेनं सुमह्येन पीतेन निशितेन वा न कु
लस्य महाराजमुष्टिदेशे क्तिन हनुः। अथेन क्तिन्नध्वानं रुक्मपुत्रः शिलाशितः। त्रिभिः पारेरसंघातो ललाटवि
समाप्येयत्। अथांश्चास्यशारे लीदकः प्रेषयामास मृत्यवे। तथा ध्वजं सारथिं च त्रिभिस्त्रिभिरपानयेत्। मयं तु मुजनि
मुक्तेर्ललाटे स्त्रिभिः शारेः। न कुलः शुशुभे राजंस्त्रिभ्यंग इव पर्वतः। मक्तिन्नध्वानं विरथः। त्वङ्गमादाय चर्मधार
या दवातरहीरः शिलायादिव केसरी। पश्यामापतत सस्य शरदृष्टिममा सज्जत। न कुलोप्यस्य मत्तां विचर्मणा
लघुविक्रमः। चित्रमेनं रथं प्राप्य चित्रयोधी जितश्रमः। अङ्कं रुरोह महामातुः। सर्वमेन्यस्य पश्यतः। मुकुटं लं
मुमुकुटं मुनं संसायते कृणु। चित्रमेनं शिरं कशदया हरतयां डवः। मपपातरथोपस्ते दिवाकरसमप्रभः। चित्रमे
नं विशासं तदृष्ट्वा तत्र महारथाः। साधुवादस्वनांश्च कुः सिंहनादांश्च सुष्कुलान्। विशासं चातरं दृष्ट्वा कर्मपुत्रो म
हाराथो। सुषेणः सत्यमेनश्च मुवांते निशितां करान्। ततो म्धावतां हर्षं पांडव रथिनां वरो। जिधां संतो यथा

२७

नागं व्याघ्रो राजन्महावने। तावत्प्रवर्षतां तीक्ष्णे दावयेनं महारथं। शरोद्यानसम्पगं स्यातो जीमूतो सलिलं
यथा। मशरिः सर्वाता विहृष्टं रुष्टं पांडवः। अन्यत्कार्षुकमादाय रथमारुह्य वीर्यवान्। अतिष्ठतरणोत्तरः
कुहं रुष्टं वांतकः। तस्यातो चातारो राजन् शरिः सन्नतपर्वभिः। रथं विशाकली कर्तुं समाराधो विशांपतो तत
। घटस्य न कुलश्च त्रिभ्यं रुरो ररो। जघान निशिते लीदकः सत्यमेनस्य वाजिनः। ततः संधाय नाराचं रुक्मपु
त्रं शिलाशितं। धनुश्छिक्ते दराजं सत्यमेनस्य पांडवः। अथान्तरथमास्त्राय धनुदायाय चोपरं। सत्यमेन सुषेण
श्चापांडवं पर्यधावतां। अविधंता वसंघातो माझी पुत्रः प्रतापवान्। आत्मा हान्यां महाराजशराभ्यो रणमूर्धनि
। सुषेण सुततः कुहः पांडवस्य महदनुः। विक्तेदं प्रहसन् युद्धे कुरधेण महारथः। अथान्यदनुगदाय न कुलः
क्रोधमूर्कितः। सुषेणं पंचमिर्विधा ध्वजमेकेन विच्छिदे। सत्यमेनस्य वधुहं स्तावापंचमारिषा। विक्तेदतरसा युद्धे
तत उच्चुक्कुशुर्जनाः। अथान्यदनुगदाय शत्रुघ्नं मारसाधनं। शरिः संकादयामास ममं तायां दुर्नदनां सन्निवाय
तुतान् बाणां कुलः परवीरहः। सत्यमेनं सुषेणं वहा। आत्मा हान्यां मविधता तावेनं प्रत्यविधेतां पृथक् पृथक्
निहृगिः। सारथिं चास्य राजे इक्षिते विविधतुः शारेः। सत्यमेनो रथे पांडव न कुलस्य धनुस्तथा। पृथक् शराभ्यां वि

२८

दरुतहसः प्रतापवान्। सरथेतिरथसिष्टत्रयशक्तिं परामृशत। सखिदिं ह्यमकं वायां तिलधौतां मुनिर्मलां। लेलिहा
नामिव विभो नागकन्यामहाविषां। सुमुद्यम्पविक्रेपमन्यसेनस्य संयुगे। सा तस्य रुदयं संख्ये विभेदज्ञातधानृपा
सपपातरथा नृमिसगतसत्त्वोत्पत्तेन। नातरं निहतं दृष्ट्वा सुषेणाः कोधमूर्कितः। अस्मवर्षकुरिस्सुसंयादातं पांडुन
दनं। नकुलं विरथं दृष्ट्वा शिपदेये महारथः। सुतसोमो भिड्वावपरी सनपितरं रणे। ततो धिरुह्य नकुलः सुत
सोमस्य तं रथं। शृञ्जभे भरतश्चेष्टे गिरिस्तद्वके मरी। सोमका मुक्तिमादाय सुषेणां समयो धयता तावुमिशरव
र्षान्। समाका द्यपरस्परं। परस्परवधेयं चक्रतः सुमहाराथे। सुषेणा सुततः क्रुद्धपांडवं विशिष्य विमिः। सु
तसोमं च विज्ञात्वा बाहोरु रमिवाययत्। ततः क्रुद्धो महाराज नकुल परवीरहा शरिस्तस्य दिशः सर्वाद्या दयामा
सवेगवत्। ततो गृहीत्वा तीक्ष्णाय मर्दवं दं सुतेजनं। सवेगयुक्तं विक्रेपकर्म पुत्रस्य संयुगे। तस्य तेन शिरः कायक्र
हारनृपसत्रमापश्यतां सर्वसैन्यानां तदद्भुतमिवाभवत्। महतः प्रापतश्च जत्र कुलेन महात्मना। नदीवेगादिवारु
मक्षीरजः पादयो महान्। कर्मपुत्रवधं दृष्ट्वा नकुलस्य व विक्रमं। प्रड्वावभयासेना तावकी भरतर्षभतां सुमेना
महाराजमद्राजः प्रतापवान्। अपालय इणे श्वरः सेनापतिरिदमः। अमी सस्त्रिमहाराज ववस्त्राय ववादि

नी। सिंहनादं शंकुत्वा धनुः शरं वदारुणं। तावकाः समरे राजत्रकता दृढध्विना। प्रसुद्यूरगतीं सूसमं ताहि
गतवथाः। मद्राजं महेशां परिवाय्य समंततः। स्त्रिताराजन्महात्मानो यो युक्तामाः समंततः। सात्किभीमसेन
श्च माझी सुत्रो वपांडवो। युधिष्ठिरं पुरस्कृत्य स्त्रीनिषेवमरिदमं। परिवाय्य रणे वीराः सिंहनादं प्रवकिरे। वा
राशहरवांश्चोयानक्षेत्राश्च विविधा मुकुः। तथैव तावकाः सर्वमश्रुतिमंजसा। परिवाय्य सुसंख्याः पुनर्यु
द्धमरो वयन। ततः प्रवृत्ते युद्धं तीक्ष्णं मयवर्द्धनं। तावकानां परेषां वसुं कृतानि वर्त्तनं। यथा देवा सुरे युद्धं
वर्मासी दिशोपते। अमीतानां तथाराज नयमराष्ट्रविवर्द्धनं। ततः कपिधजो राजन हत्वा संसप्तकात्रणे। अस्म
द्वततां सेनां कोरवी पांडुनंदनः। तथैव पांडवा सर्वे धृष्टद्युम्नपुरोगमाः। अस्मधावततां सेनां विसृजंतः शिता
नशरान्। पांडविरवकीर्णानां सस्मोहः समाजीयतं। नच जजुरनीकानि दिशो वा विदिश सथा। अपूर्यमाणानि
शितः शरैः पांडवो दिते। हतप्रवीरा विधस्ता कीर्यमाणः समंततः। कोरव्यवधतवसूः पांडुपूत्रेर्महाराथे। त
थैव पांडवैः सेना शरैराजन्मंततः। रणे हन्यत पुत्रिस्तितशोथ महस्त्रयः। ते सेने च शसंत स्ते वध्यामने परस्परं। व्या
कुले समपद्येतां वर्षा सुसरिता विवा। आविवेशत तस्तीव्रतावकानां महद्वयं। पांडवानां च राजे इतथा धूते महाह

शाल्य०

विलुलितेनानिगते। कृजतामवकवसिष्ठारयतां। स्ननतापी डयापुरपुरादिशङ्कुर्वतां। डर्वतां। डुरोदरेयुह
 वि॥ ॥ इति शाल्यपर्वणि॥ ॥ संजय उवाच॥ ॥ तस्मिन् विलुलितेनेव धर्माने परस्परं। इवमारोषु यो धेनुति
 नदमुवदंतिषु। कृजतां स्ननतां चिपदातीनां महाहवे। विदुतेषु महाराज हयेषु बकुधातदा। प्रकयेदारु
 सिजाते संहारे सर्वदिहिनां। नानाशस्त्रसमावाये व्यतिषकरयदिये। हर्षणेयुहोडानां भीरुणां नयवह
 ने। ग्राहमानेषु यो धेनुपरस्परवधिषिषु। प्राणादाने महाधोरेवर्धमाने डुरोदरे। संग्रामघोररुपेडयमरा
 राष्ट्रविवर्धने। पांडवास्त्वावकं मेन्यवधमंतशितेः शरैः। तथिवतावकायोधा जघ्नुः पांडवसैनिकान्। तस्मि
 सथो वर्धमानेषु देभीरुभयावहे। पूर्वास्ते विवसंप्राप्ते भास्करोदयनं प्रति। लज्जलुक्ताः परराजत्राधुक्किताश्च
 महात्मनां। अयोधयं सवबले मृत्युरुत्वा निवर्त्तनं। बलिभिः पांडवेर्दामे लज्जलुक्ताः प्रहारिभिः। कोरव्यसी
 दत्तनामृगीवाग्निसमाकुल्या। तां दृष्ट्वा सीदती मेनां पंकेगा। मिव डुर्वलां। उज्जिहीर्षु सदाशल्पः प्रायात्पांडुवसंप्रति।
 मद्राजसुमकुक्षोददीत्वा धुरुतमं। अयं इव तसं ग्रामे पांडवानां ततायिनः॥ पांडवापि महाराज समारजितकाशिनः॥
 मद्राजं समासाद्य विव्यधुर्निशितेः शरैः। ततः शरशतिस्तीक्ष्णैर्मद्राजो महाबलः॥ अर्दया मासतां मेनां धर्मराजस्य पश्य
 तः॥ प्राडुराशं स्तनोराजन्न निमित्तान्यनेकशः॥ वचालशङ्कुर्वीणामहीवापि सपर्वता। स दंडशलादावाप्य
 धृते। अनिमित्तानि निमित्त रहितानि रुपाणि। अदृश्यतोऽशरश्च दृष्टरुपान्॥

२५

चमराणामिव वृता इत्यसाहो कस्याप्यमर्थः। चमरो यमानेन महम्पातुगतिर्विवक्षिताते दिदिपादिषु युगपत्पतंतिनान्य
 दीर्यमाणाः समंततः॥ उक्ता नृमिदिवः पेडुराहस्यरविमंडले। मृगाश्च महिषाश्चापि पक्षिणाश्च विशांपतोऽप्यसत्यं
 हावकुः सेनातेव कुक्षो नृपो ततस्तु ह्यमसुयमभवसंघवारिणां। ततः सर्वाण्यनीकानि संनिपत्य जनाधिपाश्च
 म्ययुः कोरवाराजन् पांडवानां मनीकिनी। शल्यस्तु शरवर्षेण वर्षत्रिव महस्वदकः। अयं वर्षददीनात्मा कुंतीषु
 मंयुधिष्ठिरं। भीमसेनं शरैश्चापिरुक्मपुंखैः शिलाशितेः। शिपदेयास्तथा सर्वान्माडीषु त्रिवपांडवो। धृष्टद्युम्नं च
 नेयं शिखंडिनमथापि च। एकेकं दशनिदशमिर्वाणोर्विव्याध वमहाबलः। ततोऽसृजशाणवर्षधनां तमघवानि
 व। ततः पुनइकाराजसोमकाश्च सदस्वशः॥ पतिताः पात्यमानाश्च दृश्यं तशल्पमायकेः॥ चमराणामिव वृताः श
 लमानामिव वृजाः॥ फादिन्यइव मे। अयं चाल्पस्यन्यपतं डुराः॥ हिरदास्तुरगाश्चात्राः पर्वणोरथिनस्तथा। शल्यस्य
 वारो न्यपतद्यन्मच्चानदस्तथा। आविष्टइव मेइको मन्सुनापोरुषणवा। प्राक्कादयदरी न्मव्यकालसृष्टइवातकः॥
 विनर्दमानो मेइशो मेघफादो महाबलः। मावधमाना शल्येन पांडवानां मनीकिनी। अज्ञातशत्रुकोतेयमध्याम्य
 धुधिष्ठिरं। तां समं द्यततः स त्वेन पुहस्तः शितेः शरैः। शरवर्षेण महता धुधिष्ठिरमपीडयत्। तमागतं तं पश्यत्येः कु
 क्षोराजसुधिष्ठिरः॥ अवारय कुरेस्तीक्ष्णैर्महं हि पमिवां कुक्षिः। तस्य शल्पः शरं घोरं मुमोवाशी विषोपमं। विनिर्दिष्टम
 ३। शलमोपमानेनामं ख्येयत्वं। फादिन्युपमानेन डुः महत्वं॥

२६

शल्प०

कालदंडरति। कालः समयः॥ दंडो दंडनि॥

हात्मानं वेगेन न्यपतच्चगां। ततो वृकोदरः कुहः शल्पं विव्याध मममिः॥ पंचमिः सह देवसु नकुलो दशमिः शरिः॥ शिपदे
याश्च शत्रुघ्नश्चरमात्राय निशरिः॥ अस्मद्वर्षे नमो देवा मेघा इव महीधरा ततो दृष्टा उद्यमानं शल्पं पाथिः समंततः॥ कृत
वर्मा रुपाश्च वसंकुहा वसुधावतां उलूकश्च नमो देवीर्यः शकुनिश्चापि सोबलः॥ समयमानसुशन केरश्च वामा
महाबलः॥ तव पुत्राश्च काश्या ननु युधुः शल्पमाहवे। नीममेनं विनिर्विधा कृतवर्मा शिली सुखेः॥ वारावर्षेण महता
कुहः। रूपमवारयता धृष्टद्युम्नरुपः कुहो वारावर्षे रता डयता शिपदेयांश्च शकुनिर्यमो वापि गिरमयात। डुर्यो
धनो युधांश्च श्वाहवे केरावाकुनो। समयया डुर्यते जाः शरिश्चाप्यहनहली। एवं दंडं शतान्यामंस्वदीयानां प
रिः महाघोररुपाणि वित्राणितत्र तत्र विशांपते। कृष्णवस्त्रविजयानां नमो नमो नीमस्य संयुगो। सोवतीर्यरिषोपला
हताश्च पांडुनंदनः॥ कालो दंडमिवोद्यम्य गदापाणि रयुधुधत। युधुधसह देवस्य जयानां श्वाश्च मद्रादा ततः शल्पस्य
तनयं महादेवो सिनावधीत। गोतमः पुनराचार्ये धृष्टद्युम्नमयो धयता। अमं चान्तौ ममं चान्तौ यत्रवान्यत्र वत्तरं। शे
पदेयां सथावीरानेके कंदशमिः शरिः॥ अविध्यदाचार्य सुतोनाति कुहः समयत्रिव। पुनश्च नीममेनश्च जयाना
श्चासथाहवे। सोवतीर्यरिषाहं संहताश्च पांडुनंदनः॥ कालो दंडमिवोद्यम्य गदा कुहो महाबलः॥ पोथयामासुरगा

२०

त्रयं वृकतवर्माः॥ कृतवर्मा वरसुमरया तस्मादपाकमात। शल्पो विराजन् संकुहे निष्कृन्तो मकपां हवान्। पुनरेवमिति
वीरणो मुधिश्चिरमपीदृयत्। तस्य मी कुहोरणे नीमसं दृष्टदशन कुहः॥ विनाशाय सिंहाय गदामादत्र वीर्यवान्। यमदं
दुप्रतीकाशं कालरात्रिमिवोदितां गजवाजिमनुष्याणां प्राणांत करणी प्रति। हेमपदपरिहिता मुक्तां प्रज्वलितामिव। त्रिको
व्यालीमिव। सुग्रावज्जकल्यामयो मयी॥ वंदनायुरुपं काकां प्रमदामीप्सितामिव। वसामे दोस्त्रदिधंगी जिह्वा विवस्वतीमिव।
पुष्टं टारवशातं वासवीमशनीमिव। निमुक्ताशी विषाकारं प्रसंगिजमदिरपि। त्रामनीरिपुसिन्यानां स्वसिन्यपरिदुष
णी॥ मनुष्यलोके विख्यातां गिरिहंगा वदारिणी॥ ययाकेलाशमवनेमहेष्टं सख्यं बली॥ अक्रयामास कोतेयः संकुहम
लकाधिपं। ययामायामयानृषानुब्रुवां धमादने। जयानुष्टुकां कुहो मंदारये महाबलः॥ वार्यमाणो पिव कृमिर्षि
पद्याः प्रियमास्त्रितः॥ तां वज्रमणिरत्राद्यामष्टास्त्रिवज्रणोरवां। सुसमुद्यम्य महाबाहुः शल्पमस्य इव दुरो। गदया
युक्कुशलसयादारुणनादया। पोथयामास शल्पस्य चतुरोश्चान्महाजवान्। ततः शल्पो रणे कुहः पीने वक्ष्यमिने।
मरं निघ्नवारनरणे वीरो धर्मनितास्य सोमगात्। वृकोदरस्त्वमं चान्तस्तमेवो हृत्य तोमरं। यंतारं मद्राजस्य निर्विने
तेदतनोरुदि। समिन्नमर्मा रुधिरं वमन् विवस्वमानशः॥ ययानाभिमुखो दीनो मद्राजस्त्वपाक्रमत्। कृतप्रतिरु

२०

शल्प०

अथाकामदवतीर्षीः हयर्कं रुद्रं आवर्जितगदिनामितगदोः॥
तं दृष्ट्वा शल्पो विस्मितमानसः गदामाश्रित्य वीरात्मा प्रत्यमित्रमविकृतः ततः सुमनसः पार्थिवीमसेनमपूजयन् तदृष्ट्वा
कर्मसंयामेघोरमक्लिष्टकर्मणः॥ ॥ शल्पपर्वणि ॥ १० ॥ मंजय उवाच ॥ पतितं प्रेक्ष्य यं तारं शल्पः सर्वयसीग
दोः श्लाघयन्तरसाराजं सत्सो गिरिवाचलः तं दीप्तमिव कालाग्निशहस्रमिवोतकं मद्यंगमिव किलाशमवज्रमिव
वासवं मशूलमिव दूर्योधनं मन्त्रमिव हि पंजवेनाम्यतस्त्रीमः प्रसूयामहं तीगदोः ततः शंखप्रणादस्तु रथ्याणां वस
हस्तशः सिंहनादेन मंजुसेनराणां हर्षवर्धनः प्रेक्षंतः सर्वतस्तो हियो धोयो धमहादियोः तावकाश्च परे विवसा
धुमाधितिपूजयन् नदिमद्राधिपादन्योगमाशय दुर्नंदनात् बोद्धुं स हते वेगं भीमसेनस्य संयुगे तथा मद्राधिपस्या
पि गदावेगं महात्मनः बोद्धुं मुसहते नान्यो मुधियो धोवकोदरात् तो दृष्ट्वा विवर्णं तो मंडलानि विवेरतुः आवर्जितो
गदाहस्तो मद्राजर्जकोदरात् मंडलावर्तमानं शुगदा विहरणं शुचं निर्विशेषमभूच्छ्रुंतयोः पुरुषसिंहयोः तत्तदे
ममथिः श्चित्रेर्वर्तव्यवर्दिनीः अग्निज्वालि रिव ब्रह्मपट्टिः शल्पस्य सागदा तथैव चरतो मार्गान् मंडलेषु महात्म
नः विद्युदभ्रप्रतीकाशं भीमस्य शुश्रुणे गदा ताडिता मद्राजिनं भीमस्य गदया गदा दह्यमाने वाद्यराजन्मस
जे पायकार्षिणः तथा भीमेन चात्पस्य ताडिता गदया गदा अंगारवर्षं मुमुचे तदनु तमिवामवत्ता दंतैरिव म

आवर्जितग
दाहस्तोपवः

२१

हाहाकृतः हाहाकारिणः दिवसे बिक्रवचनं॥

नागोऽंगोरिव महर्षीणो तोत्रे रिव तदान्योन्यं गदाग्रान् निजं धृत्तः तो गदानि हतिर्गात्रिः कृणेन रुधिरोदि
तो प्रेक्षणीयतरावासां पुष्पिता विवकिंशुको गदयाम मद्राजेन सम्यक् क्रिणामाहतः भीमसेनो महाबाहुर्
वचालवलो यथा तथा भीमगदावगि स्नाशमानो मुकुमुकुः शल्पो न विव्याथ राजदंतिने वहतो मिरिः शु
श्रुवेदि कुसर्वा सुतयोः पुरुषसिंहयोः गदानि पात संक्रादो वज्रयोरिव निस्वनः निदृष्ट्वा सुमहावीर्ये समुक्षित
गदाबुजो पुनरंतरमार्गं लो मंडलानि विवेरतुः तथा अन्ये यदनाष्टो मन्त्रियातो भवन्तयोः उद्यम्य लोहदंडाभ्यां
निमानुषकर्मणोः प्रार्थयानि तदान्योन्यं मंडलानि विवेरतुः क्रिया विशेषं कृतिनो दर्शयामासं तु सदा अथो
द्यम्य गदद्वारे मद्यंगविवर्षतो तावाजपुत्रन्योन्यं यथा नृमिव लेवलि तो परस्परवेगाच्च गदाभ्यां नृश विक्र
तो युगपत्पेतनु वीरगुणा विदधुजा विव उभयोः सेनयो वीरसदा हाहाकृतो भवन् नृशं मर्मापनिहतस्तु
भावासां सुविक्रतो ततः स्वरथमारोप्य मद्राणामृषमं वली अयोदाहकृपः शल्पं नृसर्मायो धना दया हावव
दिकलत्वा तु निमेषात्पुनरुक्लितः भीमसेनो गदापणिः समाकृत्य तमद्रयं ततस्तु तावकाः श्वरानानाशस्त्र
समायुताः नाना वादित्रशस्त्रेण पांडुसेना मयोधयन् भुजा बुद्धित्यशस्त्रं च शस्त्रेण महता ततः अस्मद्व

२२

हाहाकृतः
हाहाकारिणः

शाल्य०

अधिउपरि॥

महाराज उयोधनपुरोगमाः॥ तदनीकमभिप्रेक्ष्यतस्तेपांडुनंदनाः॥ प्रययुः सिंहनादेन दुयोधनपुरोगमान्
तेषामापततां नृसंघं तस्मै नरतर्षनाः॥ प्रामेन चेकितानं विविध्या धरुदये नृशं॥ मपपातरथोपस्थे तवपुत्रे
गताडितः॥ रुधिराघपरिक्रिन्नः प्रविश्य विपुलं तमः॥ चेकितानं हतं दृष्ट्वा पांडवानां महारथाः॥ असक्त
मभ्यः वर्षतशरवर्षाणि भागशः॥ तावकानामनीकेषु पांडवाजितकाशिनः॥ अचरंत महाराज प्रकराणि
यामंततः॥ कृपश्चरुतवमचिमौ बलश्च महाबलः॥ अयोधयन्धर्मराजं मद्राजपुरस्कृताः॥ भारवाजस्य
हेतारं नूरिवीर्यपराक्रमं॥ दुयोधनो महाराज धृष्टद्युम्नस्यो धयतः॥ त्रिमाहस्वारथाराजं सवपुत्रेण चोदि
ताः॥ अयोधयंत विजयं दोगपुत्रपुरस्कृताः॥ विजयो धृतमंकल्याः सममित्युक्तजीविताः॥ प्राविशं स्तावकारा
जनहंसा इव महाभारः॥ ततो बुधमनूदोरं परस्परवधे चिगां॥ अन्योन्यवधसंयुक्तमन्योन्यघीतिवर्द्धनं॥ तस्मि
न प्रवृत्ते संयामे राजबीरवरकृपे॥ अनिलेनेरितं घोरमुत्तासोपाधिं वरजः॥ श्रवणात्तामध्यानां पांडवानां वकीर्त्तनात्
परस्परं विजानीमो यदयुधं नभीतवत्॥ तदजः पुरुषव्याघ्रशोणितेन प्रशामिते॥ दिशश्च विमलाजसु स्तस्मिन् समि
शामिते॥ तथा प्रवृत्ते संयामे घोरभीरुभयानके॥ तावकानां परेषां च नासीत् कश्चित्पराश्रुवः॥ ब्रह्मलोकपराभूत्वा

मधि

२२

पिंडो ग्रामः॥

पार्थयंतो जयं युधि॥ सुयुद्धेन पराक्रांतानराः स्वर्गमप्रीप्तवः॥ भर्तृपिंडविमोक्षार्थं भर्तृकाये विनिश्चिताः॥ स्वर्गसं
सक्तमनसो यो धायुधुधिरतदा॥ नानारुपाणि शस्त्राणि विसृजंतो महारथाः॥ अन्योन्यमधिगर्जंतः प्रहरंतः परस्परं
हतविध्यत गृस्तीत प्रहरधुनिकृतं ततः॥ इति स्मवाचः श्रयंतं ते तव तेषां वविवने॥ ततः शाल्यो महाराज धर्मराजं युधिष्ठि
रं॥ विव्याध निशिते वीरणे दंडुकामो महारथः॥ तस्य पाथो महाराज नाराचा चिव उर्द्वशः॥ मर्मागुह्मिदं मर्मजो नि
चखानहमन्निवाघाचार्य पांडवं वारो दंडुकामो महायशः॥ विव्याध सधर्मरेकुदाबकुभिः कंकपत्रिभिः॥ अथ
नृयो महाराज शरैरानत पर्वणा युधिष्ठिरं समाजघ्ने सवीसिन्त्यस्य यत्पतः॥ धर्मराजोऽपि संकुशे मद्राजं महायशः॥
विव्याध निशिते वीरणेः कंकवर्हिणा वाजिते॥ चंडासनं च सप्तत्यासूतं वनवभिः शरैः॥ दुर्मतेन वतुः घृष्टा निजघान
महारथः॥ वक्ररुहे हते शाल्यः पांडवेन महात्मना॥ निजघान ततो राजंश्चेदी चिपं वविंशतिं॥ सात्यकिपं वविंशत्या
भीमसेनं च सप्तभिः॥ माघीपुत्रोऽज्ञातनाजो विव्याध निशितेः शरैः॥ एवं विचरत सस्य संयामे राजसत्तमः॥ सोऽपि यत्कि
तान पार्थः शरानाशी विषोपमानः॥ धजाग्रं वास्यममरे कुंतीपुत्रो युधिष्ठिरः॥ प्रमुखे वर्त्तमानस्य भस्त्रेनापाहरत्
याता पांडुपुत्रेण चितस्य केतुं क्तिन्नं महाहवे॥ नियतं तमपश्याम गिरिशृंगमिवारुतं॥ धजं निपतितं दृष्ट्वा पांडुर्व

३३

३४

व्यवस्थितं संकुहो महा राजो भूकरवर्षं सुमो वहा शाल्यः सायकवर्षेण यर्जन्य इव वृष्टिमान् अथ वर्षदमेया त्वाक
त्रियर्षभः सात्यकिमीमसेन च माही पुत्रो वपांडवो एकैकं पंचमिर्विधा युधिष्ठिरमपीदयता ततो वाराणमयं ज
सेवितं तं पांडवो रमि अथा यश्च महा राज मेघजालमिवोक्तं तस्य शाल्यो रणे कुहो बाणे सन्नत पर्वभिः दिश
ः प्रकादयामास प्रदिशश्च महारथः ततो युधिष्ठिरो राजा वाराणजाले पीडितः बभूव हनविकानो जंभो वृत्तहणा
यथा ॥ इति शाल्यपर्वणि ॥ ११ ॥ संजय उवाच ॥ पीडिते धर्मराजे तु महा राजेन मारिषा सात्यकिमीमसेन
श्च माही पुत्रो वपांडवो परिवाय्य रथिः शाल्यपीडयामासुरादवे तमेकं वक्रनिर्दृष्टा पीडयमानं महारथिः सा
धुवादो महान् जज्ञे मिहाश्वाश्चामन्यदधितिः आश्चर्यमित्यभाषत मुनयश्चापि संगताः श्रीमसेनो रणो शाल्यं च
त्यसूतं पराक्रमे एकैतविद्यो बाणेन पुनर्विव्याध सप्तभिः सात्यकिश्च शतेनैव धर्मपुत्रपरीक्षया महेष्टरमथाक
र्यमिहनादमथा नदत्तानकुलः पंचमिश्चिनं सह देवश्च सप्तभिः विधातं तु तत्सूक्ष्मं पुनर्विव्याध पंचभिः संतता
रो रणे यत्तः पीडितस्तिर्महाराथिः विरुष्य कार्मुकं धारं वेगघ्नारसाधनं सात्यकिं पंचविंशत्या शाल्यो विव्याध मारिषा
श्रीमसेनं द्विसप्तत्या नकुलं सप्तभिस्तथा ततः सविशिखं चापं सह देवस्य धविनः कृत्वा न ह्येन समरे विव्याधेनं त्रि

सप्तभिः सह देवस्य समरे मातुलं नृरिवर्षं स मज्जमन्य दुःकृत्वा पंचभिः समतायत शरेण शीविषाकारे ज्वलनं
ज्वलनं संनिभिः सारथिं वास्य समरे शरेणानतः पर्वणा विव्याध नृशं संकुहं संवभूयस्त्रिभिः शरेः श्रीमसेनस्य
पुत्रा सात्यकिर्नवभिः शरेः धर्मराजस्तथा षष्टा गात्रे शाल्यं समार्षयत ततः शाल्यो महा राज निर्विहस्तिर्महाराथ
ः सुखावरुधिरं गात्रे गेरिकं पर्वतो यथा तांश्च स वानिहेशान् पंचभिः पंचभिः शरेः विव्याध तस्मा राजं स दधुत
मिवामवत ततो परेण न ह्ये धर्मपुत्रस्य मारिषा धनुश्चिकेदममरे सज्जं सस्य महारथः अथान्यदुगदाय धर्मपुत्रो
महारथः साश्चसूतधजरथं शाल्यं प्राकादय कुरिः स काद्यमानः समरे धर्मपुत्रस्य सायकैः युधिष्ठिरमथा विव्या
दशभिर्निशितैः शरेः सात्यकिस्तु ततः कुहो धर्मपुत्रे शरादिनो मद्राणामधिपं शूरः शरोधिः समवारयत समाय
क्रेः प्रविक्केद कुरेणमहदनु श्रीमसेनमुखास्ताश्च त्रिभिस्त्रिभिरताडयत तस्य कुहो महा राज सात्यकिः सत्यवि
क्रमः तोमरे प्रषया मासस्य सदिंडमहाधनं श्रीमसेनो यनागचं ज्वलंतमिव पन्नगं नकुलः समरे शकिं सह दे
वो गदां सुभां धर्मराजः शतघ्नी तु जिह्वां सुः शाल्यमादवे नानापतत एवां सुपंचानां विभुजस्युतानां सात्यकिप्र
हितं शाल्यो न ह्येन शिकेद तोमरं श्रीमसेनप्रहितं चापिशरं कनकभूषणं द्विधा विक्केदममरे कृतहस्तः प्रतापवान् ॥

शल्प०

नकुलप्रेषतांशकिं हेमदंशं मयावहं। गदां वसहदेवेन शशिधिः समदारयत्। शराभ्यां वशतघ्नीतां राजशिकं
दमारता। पश्यतां पुत्राणां सिंदनादं ननादवा। नमस्यते तु शिनेयः शवो विजयमाहवे। अथान्पदनुगदायमा
त्यकिः क्रोधमूर्च्छितः। द्वाभ्यां महेश्वरं विधास्यारथिं च त्रिभिः शरैः। ततः शल्पो महाराजसर्वं स्नानं दशभिः शरैः। विव्या
धमुत्तं शंकुदं सो विरिवमहादिपानाते वायमाणाः समरे मद्राजामहारथाः। नशकुः प्रमुखे स्नातुं तस्य शत्रुनि
षूदनाः। ततोऽर्थे धिनो राजा दृष्ट्वा शल्पस्य विक्रमं। निदनाभ्यां डवान्मेनेपां वाला नृपसंजयानां ततो राजन्महाबाहु
मीमसेनप्रतापवान्। संत्यज्य मनसा प्राणान्महाधिपमयो धयत्। नकुलमहदेवश्चात्यकिंश्च महाबलः। पा
रिवायति दाशल्पं समं ताद्यकिं कुरुः। सवतुर्निर्महद्यासिः पांडवानां महाराथेः। वृत्तस्नातयोधयामास मद्राज
ः प्रतापवान्। तस्य धर्ममुतो राजनकुरे प्रणमहादेवो च करकं जघानाश्च मद्राजस्य पार्थिवः। तस्मिंस्तु निदने श्वरेव
करके महाराथे। मद्राजातिबलवान्मिनिकांस्त्वकिं कुरुः। समाकृत्वा सतस्मांस्तु राजन्वीक्ष्य वसिनिकान्। विन
यामास ममरे धर्मराजो युधिष्ठिरः। नदि कुहोरगो राजा कथयेत बलममा ततः सरथनागाश्ची पांडवाः पांडुपूर्वजो
महेश्वरं समायेतुः पीडयंतः समंततः। नानाशास्त्रो बबहुलां शरवृष्टिमुत्तितां। व्यधमसमरे राजामहात्राणी वमारुतः॥

२४

ततः कनकपुंखांशाल्पकिं विव्यजतां। शरवृष्टिं पश्यामास लमानामिवायतीति शरामद्राजेन प्रेषितारणमू
र्धनि संपतंतः स्मद्वप्यंते शकुनानां वजा इव। मद्राजधनुर्मुक्तिः शरैः कनकमूषणैः। निरंतरमिवाकाशं संबभूव ज
नाधिपानपांडवानां तस्माकं तत्र कश्चिद्यदृश्यते। बाणां धकारे महती कृतं तत्र महादेवो मद्राजेन बलिना नाघ
वाकुरवृष्टिभिः। लोडमानं तथा दृष्ट्वा पांडवानां बलास्त्वं। विस्मयं परमं जग्मुर्देवगंधर्वदानवाः। सवतुतां सर्वतोय
त्राकुरैः संपीड्य मारिषा धर्मराजमवच्छाद्य सिंदवद्यनदनुकुरः। ते कृत्वाः समरे तेन पांडवानां महाराथाः। नशकु
स्तदा युद्धे प्रसुद्यातुं महाराथो धर्मराजपुरोगा सुग्रीमसेनसुखारथाः। नशकुः समरे शीर्षं श्वरं शल्पमाहवशा
मिनं॥ ॥ इति शल्पपर्वणि॥ ॥ २५॥ संजय उवाच॥ ॥ अर्जुनोर्द्विगुणं विद्यो युद्धे बभूव निराश्रयोः। तस्य वातुव
रिः श्वरेस्त्रिगुणं तानां महाराथैः। शिणिं विव्याध समरे त्रिभिरेव शिलीमुखैः। तथेतरां महेश्वरमानं दशभ्यां दशभ्यां धने
जयः। नृपश्चिवमहाबाहुः शरवर्षैरेवा किरत्। शरकं टकितां संपुत्रावकाभरतर्षमानजकुः समरे पार्थिव
मानः शितैः शरैः। ते कुनं शरवर्षेण शोणपुत्रपुरोगमाः। अयोधयंत समरे परिवाय्य महाराथं। तस्मिंस्तु किं ताः
शरा राजनकाक्षरविभूषिताः। अर्जुनस्य रथोप संपूरयामास संजया। तथा कालो महेश्वरसो वृषाभिस

२५

वसवधचिनां। शारेवी० अवित्रांगो प्ररुष्टा मुहुर्मदाः॥ कवरं रथवकागिरथयो क्राणिवाविमो। पुगं विवातु
कं वंशरभूतमभूद। नितादृशं दृष्टपूर्वराजनिवापि वशुतं। यादृशं तत्र पार्थस्य तावकाः संप्रचकिरे। सरथः सर्व
तोभातिवित्रपुल्विशितिः शारेः॥ उक्ताशानिः सप्रदीपं विमानमिव भूतले। ततोर्कुनो महाराजशारेः सन्ततपर्वमि
॥ अवाकिरत्वां पृतनां मेघो दृष्टा यथा वलं। तेव धमानाः समरे पार्थनामां कितेः शारेः॥ पार्थभूतममन्यं तं प्रे
माणा स्तथा विधाततो रुतशरज्वालो धनुः शस्त्रे निलो महान्। सन्नेधने ददाहाश्रुतावकं पार्थपावकः॥ चक्राणां
पततो वापि युगानां च धरातले। नृणां गणां पताकानां ध्वजानां च रायिः सह। इषानां मनुकषाणां त्रिवेणनां च
भारता क्राणामथ यो क्राणां प्रतोदानां च सर्वशः॥ शिरसां पततां चिक्कुंडलो क्षीपधारिणां। युजानां च महाराजजं
धानां च महस्त्रशः॥ छत्राणां व्यजनेः सार्धं मुकुटानां च राशयः॥ समदृश्यं तपार्थस्य रथमार्गे शुभारता तत्र कुहस्य प
र्थस्य रथमार्गे विशोपते। अगम्य रुपा पृथिवीमां सशो गित कर्दमा। बभूव भरतश्चेष्ट रुद्रस्या क्रीडनं यथा। प्रीरुणां
वासजननी शूराणां दर्षवर्दनी। हत्वा तु समरे पार्थः सहस्रे देस मंततः॥ रथानां सवरुस्यानां विधूमो गिरिवज्वा
लन। यथा हि भगवानग्निं गदगधा वरावरं। विधूमो दृश्यं ते राजं सथापार्थो महारथः॥ क्षिणिसु समरे दृष्टा पांडु

वस्य पराक्रमं रथेनातिपताकेन पांडवं प्रत्यवारयत्। तावुमो पुरुषव्याधिष्ठेताः शौर्यिनां वरा। समीयुस्तद्धराहं
परस्य रवाधे शिरो। तयो रासीन्महाराजवाणवर्षं दुरासदं। प्रीयतां यथा दृष्टिस्तपां ते भरतर्षभ। अन्योन्यं स्पृहि
नातित्रुशारेः सन्नतपर्वमिः॥ ततः कुतुर्धन्यो न्यं शृंगाभ्यां दृष्टमा विवा। तयो युद्धं महाराजविरं सममिवाभवत्। अ
स्त्राणां संगमं शिवघोरस्तत्राभवत्पुनः॥ ततोर्कुने द्वादश प्रीरुक्मपुंखेः सुतेजनिः॥ वा सुदेवं वदश मिर्दो गिरिव्या
धभारता ततः प्रहस्य बीभक्षुर्वाक्पिप्लां दिवं धनुः॥ मानयित्वा मुकुटं तु युगपुत्रं महाहवे। व्यष्टस्तरथं च केस
व्यसाची महारथः॥ मृदु पूर्वततश्चिने विमिर्विद्याधमायुकिः॥ हत्वाश्चुतुरथेतिष्ठन् शरणुवस्तदा स्मयन्। मुमन्
पांडुपुत्राणां यद्विक्रेपपरिघोपमं। तमायतंतं सहसा हेमपटु विनृषितं। विह्वेद सप्तधा वीरः पार्थः शत्रुनिबर्ह
णः॥ सक्तिं न सुमनं दृष्ट्वा क्षिणपरमकोपनः॥ अददेपरिघं वारत्रा गं दक्षिणरोपमं। विक्रेपविदपाथायि क्षेणि
युद्धविशारदः॥ तमेतकमिव कुहं परिघं वेह्य पांडवः॥ अर्कुने स्वरितो जज्ञे पंचमिः सायकोत्तमिः॥ सक्तिः पन्ति
भूमिपार्थवाणोर्महा मृधेदारयन्पृथिवीं शराणां मतां सीववभारता ततोपरे स्विनिबर्णिगे इति विद्याधपांडवः
मोतिविद्यावलवता पार्थेन सुमहाबलः॥ अस्मन्नांतस्तदा क्षिणिः। पोरुषेस्त्वेव वलितः॥ सुरथं तु ततो राजन्नारुहजो

शिल्प०

महारथः॥ अवाकिरुचिवातेः सर्वकृत्रस्य पश्यतः॥ ततस्तु सुरयो ह्याजो पंचालानां महारथः॥ रथेन मेघघोषेण
कोणिमेवाभ्यधावता विकर्षच्चिधुः श्रेष्ठं सर्वभारसदं दृढं॥ ज्वलनाशी विषनिभिः शरिश्चेन मवाकिरता सुरथवी
ह्यसं कुहमापतंतं महारथं॥ युकोधममरेद्रिणि दंडाहतं वोरगः॥ विशिखं नृकुटीकवा सफिणी परिमं निहन
ते वीह्य सुरथं रोषाहं युज्यामवमृज्य च॥ मुमावती दलं नाराचं यमदंडममद्युतिं॥ सतस्य हृदयं निन्वा प्रविवेशाति
विगितः॥ शकाश निरिवो शृष्टा विदार्य धरणी तलांततः स पतितो भूमिना रावेत समाहतः॥ वज्रेण वयथा शृंगं प
र्वतस्य निपातितः॥ तस्मिंस्तु निहतं वीरे द्रोण पुत्रः प्रतापवान्॥ आरुह्य रथं हस्तं तामवरधिनां वरः॥ ततः स
क्राम महाराजणि गदवदुर्मदः॥ अकुनयो धयामास संसृजकं च नोरण॥ तत्र बुधं महद्यो सीदेकस्य वक्रस
ह॥ मध्यं दिनं गते सूर्ये यमराष्ट्र विवर्धनं तत्राश्रयं मयश्चा मृष्टा तेषां पराक्रमं॥ यदेको युगपदीरात्ममयो ध
यदकुनः॥ विमर्दे सुमहता सीद कुनस्य परिसह॥ शतक्रतो रथ्या पूर्वमहत्तो देत्यसेनया॥ ॥ इति शिल्पपर्वणि
॥ ॥ संजय उवाच॥ ॥ दुर्योधनो महाराज धृष्टद्युम्नस्य पाषतिः॥ वक्रतुः सुमहद्युधं शरशक्ति समाकुलं तयोराश
न्महाराज शरधाराः महत्स्वराः॥ अंबुदानी यथा काले जलधाराः समंततः॥ राजा तु पाषतिविधा शरैः पंचमिराश्रुगैः॥

२६

दोणहंतारमुग्रैः पुनर्विद्याधमस्रभिः॥ धृष्टद्युम्नसुममरेवलवान् दृढविक्रमः॥ सप्तस्या विशिखानां विदुर्योधनमपी
डयतापीडितं चेत्पराजानं सोदयति रतर्षना॥ महत्या सेनया साधं परिववुः स्मयार्थं तं सातेः परिवृतः श्वरः सर्वतो
मिराद्यैर्भृशं॥ अचरत्समरे राजदृश्यं नृत्तलाघवं॥ शिखंडीकृतवस्त्राणि गोतमं च महारथं॥ प्रभङ्गैः समा युक्तो यो
धयामास ध्वनिना॥ तत्रापि सुमहद्युधं धोरु पविशोपते॥ प्राणां त्यज्यतां युधे प्राणा बुता मिदेवने॥ शल्पस्तु शर
वर्षाणि विभुं च सर्वतो दिशं॥ पांडवान् पीडयामास स मात्यकिवृकादरात्॥ तद्यो नो वयसो युधे यम तुल्यपराक्र
मो॥ यो धयामास राजे इधिर्पेण वबलेन च॥ शल्पसायकनुत्तानां पांडवानां महा मृधा॥ ततारं नाध्यगच्छंतं केचित्तत्र
महा मृधं रथाः॥ ततस्तु नकुलं शूरोधर्मराजे प्रपीडिते॥ अमिडुद्राववेगेन मातुलं मादिनंदनं॥ आकाशममरे श
ल्पं नकुलः परवीरहा॥ विव्याध चिन्तं दशभिः स्मयमातः स्तनांतरे॥ सर्वभारसविवाणोः कर्मारपरिमां कृतिः॥ स्वर्गपु
त्रैः किला धेतुं नुयं प्रवोदितः॥ शल्पस्तु पीडिते स्तेनस्वमीयेण महात्मना॥ तत्कुलं पीडयामास परिमित्रं नय
वमिः॥ ततो युधिष्ठिर राजा भीमसेनो यमात्यकिः॥ सहदेवश्च माड्यो मद्राजसुपाडवन्॥ तान्यापतत एवाशुप
रयाणां च यत्त्वनेः॥ दिशश्च विदिशश्चैव कं पयानां शुभेदिनी॥ प्रतिजग्राह समरे सेनापतिर मित्रजिता युधिष्ठिरं

२७

शाल्य०

विनिर्विधाभीमसेनं वसन्निः। सात्यकिं वशतेनाजो महदेवं निनिः शारे। ततस्तु मशरं वापं न कुलस्य महात्मनः।
मडे शूरः कुरप्रेण तदा विहेदमारिषा तदशीर्यत विक्लिन्नं धनुः शाल्यस्य सायके। अथान्यदनुगद्यमाडी
पुत्रो मदारयः। मद्राज रथं द्रुपदं धारयामास पत्रिनिः। युधिष्ठिरस्तु मडे च महदेवस्तु मारिषा दशनिर्देशनिर्वाणस
रस्येन मविधत्तां। भीमसेनस्तु तं घृष्टा सात्यकिं न वनिः शारे। मद्राज मतिस्तु जघ्नतुः कंकपत्रिनिः। मद्राज सतः
कुहः सात्यकिं न वनिः शारे। विव्याध नृपयः मद्राज शरणं न तपर्वणां। अथान्यदनुगद्यमाडी विहेदमारिषा
दयांश्च वतुरः संख्ये प्रेषयामास मृत्यवे। विरथं सात्यकिं कृत्वा मद्राजो महाबलः। विशिखानो शते निन माजघात
प्रतापवान्। माडी पुत्रो तु मं मेरा ह्यो भीमसेनं वपांडवं। युधिष्ठिरं चाकोरव्य विव्याध दशनिः शारे। तत्राहुतमप
उपास मद्राजस्य पोरुषा यदेतं महितां पाथनि मवर्तन्त संयुगे। अथान्यदनुगद्यमाडी सात्यकिः सत्यविक्रमः। पी
डितान् पांडवान् दृष्ट्वा मद्राज वशं गतान्। अमिदुःश ववेगेन मद्राजामधिपं बली। आपतं तं रथं तस्य शाल्यः स
मिति शोभनः। प्रसुद्यत्यो राथनि वमत्तो मत्तमिव द्विपं। मसन्निपातस्तु शुलो बभूवुः तदशनः। सात्यको ह्येव शूर
स्य मद्राजामधिपस्य च। शीया दशो विपुरा हतः। अंबरा मरगजयोः। सात्यकिः प्रेक्ष्य समरे मद्राजं व्यवस्थितं।

२७

वनिहेपो विविधहेपातिशयः॥

विव्याध दशमिबाणो सिष्टतिष्ठेति वाब्रवीत्। मद्राजस्तु सुहृदं विधत्तेन महात्मना। सात्यकिं प्रतिविव्याध वित्रपुंसे
ः शितिः शारे। ततः पार्थ महेशासाः सात्वता निमृते नृपं। अथान्यदनुगद्यमाडी सात्यकिः सत्यविक्रमः। पी
डितान् पांडवान् दृष्ट्वा मद्राज वशं गतान्। अमिदुःश ववेगेन मद्राजामधिपं बली। आपतं तं रथं तस्य शाल्यः स
मिति शोभनः। प्रसुद्यत्यो राथनि वमत्तो मत्तमिव द्विपं। मसन्निपातस्तु शुलो बभूवुः तदशनः। सात्यको ह्येव शूर
स्य मद्राजामधिपस्य च। शीया दशो विपुरा हतः। अंबरा मरगजयोः। सात्यकिः प्रेक्ष्य समरे मद्राजं व्यवस्थितं।

शिल्प०

शकुनिसददेवश्चसमित्यसमवारयत। नकुलः पार्श्वतः स्त्रित्वा मद्राजमवेकता। शिपदेयोश्च नृयिष्टं समवारय
त। शोण पुत्रवपांवालाः। शिखंडी समवारयत। भीमसेनसुगजानंगदापाणि रवारयत। शल्पसुमहमित्येनकुंती
पुत्रोयुधिष्ठिरः। ततः समभवद्युद्धं संसक्तं तत्र तद। तावकानां परेषां च संग्रामे शनिवर्तिनां। तत्र पश्यामेहकर्मि
त्यस्यातिमहद्गुणः। यदेकः सर्वसिन्यानिपांडवानामयुध्यत। अदृश्यत तदा शल्पोयुधिष्ठिरममीपतः। रणे वंदम
सोभ्यमेशानिश्चरद्वयहः। पीडयित्वा तु राजानं शारे गरी विषोपामेः। अश्वधावत्सु नमीं मंशरवर्षैरवाकिरत।
। तस्य तद्वाघवं दृष्ट्वा तथैव वक्तुं तासुतां। अपूजयन्ननीकानि परेषां तावकानिवापीडमाना सुशल्पेन पांडवान्।
शक्तिरुताः। प्रद्वं तरणं हित्वा कोशमाने युधिष्ठिरे वध्यमानेषु तीक्ष्णमद्राजेन पांडवः। अमर्षवशमापन्नो म
द्राजो युधिष्ठिरः। ततः पौरुषमास्त्राय मद्राजमपीडयत। जयो वा सुवधो वेति कृतबुद्धिर्महारथः। समाकृयाव
वीसर्वास्त्रा दत्तकृत्सं वमाधवं। नीमो शोणश्च कर्त्तुं शक्ये वा न्येष्टुं धिक्किंतः। कोरवार्थे पराक्रान्ताः संग्रामे नि
धनंगताः। यथा भागं यथो आहं भवंतः कृतपौरुषाः। मा गो वशिष्ठ एकोयं मम शल्पो महारथः। सोहमद्य युधाजे उ
माशं मे मद्राजं कैश्चरं। अत्र यत्मानं समह्यं तत्सर्वं निगवामिवः। चकरका विमोक्षणे मम माद्वती सुतोः॥

२८

अजेत्यो वासवेनापि समरे वीरसंमतो। साधिमो मातुलं युदे कृत्रधर्मपुरस्कृतो। मदर्थं प्रति युध्येतां माना हि मय
संगारो। मां वा शल्पो रणे हंता तं वाहं मद्राजं सुवः। त्वं हि मत्यामि मां वां गी लोकवीरा निबोधत। योऽप्यहं मातुलेनाद्य
कृत्रधर्मं पापार्थिवाः। स्वयं सममिसंधाय विजया येत यरायवा। तस्य मे न्यधिकं शस्त्रं सर्वोपकरणं निव। संयुजं उ
रथे किं प्रशास्त्रवदय योजकाः। शिने यो दक्षिणं वक्रं धृष्टद्युम्नस्तथोत्तरं। दृष्ट्वा गोपो न वत्स्य मम पार्थे धनं जयः। पुरा
सरो ममाद्या सुभीमः शस्त्रं नृतां वरः। एवमन्यधिकः शल्पो द्रुपिष्ठा मिमहा मृधा एव मुक्ता सथा वक्तुः सर्वगतः।
धिये पिताः। ततः प्रहर्षः सिन्यानां पुनरासीत दास्येध। पंवालानां सोमकानां मस्यानां च विशेषतः। प्रतिज्ञांतां च
संग्रामे धर्मराजं पूजयन्। ततः शंखाश्च मेरी श्च शतशश्चैव पुष्कलान्। आवा दयं तपं वासाः सिंहनादांश्च नेदि
रे। ते न्यधावंत संरक्षामद्राजं तरस्त्रिनः। महता हर्षे जनायना देन कुरुपुंगवाः। फादेन गजघंटानां शंखानां नि
देन वाह्यं शस्त्रं महताना दयं तश्च मेदिनी। तान् सत्यं कृत्वा सुवस्त्रे मद्राजं श्ववीर्यवान्। मद्रा मेघा निव वक्रतश्च
लावं मोदया बुभुक्षुः। शल्पसुममरश्चाधीधर्मराजमरिंदमं। ववर्ष शरवर्षेण वर्षेण मघवानि। तथैव कुरु राजो
पिप्रहृष्टरुचिरंधनुः। शोणोपदेशाच्चिविधां दृष्ट्वा यानो महामनाः। ववर्ष शरवर्षाणि विनंत्युवसुपुवुनचास्य

२९

शाल्य०

विवरंकश्चिददशविरतोरगो। तावुमोविविधिर्वाणोस्ततःकातेपरस्परं। शाहीनावा मिषप्रेषपाकांताविवाहव।
जीमसुतवपुत्रेणारणाशोडेतमंगतः॥ पांचाल्यः सात्यकिश्चिवमाडीपुत्रोवपांडावो। शकुनिप्रमुखात्रीरास्यत्परा
अमंततः॥ तदासीनुपुलंमुहं पुनरेवजयिषिणा। तावकांतां परेषां वराजकुर्मवितेतवा। ड्येधनसुभीमस्यशरेणातत
पर्वणा। विहेदादिउपसंयामेधुजं देमविभूषितं। मकिंकिणी कजालेनमदतावारुदडिना। पपातरुविरंमंस्वामीम
सनस्यमानदा। पुनश्चापिधनुश्चित्रंगजराजकरोपमं। कुरेणाशितधीरणां प्रवकर्तनराधिपः॥ सक्तित्रंधवातेज
सीरथशक्त्यासुतंतवा। विभेदारसि विक्रम्यमरथोपलब्ध्या विजित्। तस्मिन्मोहमनुप्राप्तेपुनरेवहकोदरः॥ यंडु
रस्यशिरःकाया कुरप्रेणादरनुदा। हतसृतादयास्तस्यरथमादायभारताव्यद्वंतरणाराजन्हाहाकारस्ततोभ
वत्। तमस्यधावत्रोणां यंडोणपुत्रोहमहारथः॥ कृपश्चकृतवमविपुत्रंतवपरीश्वरः॥ तस्मिन्विलुप्तितेसिन्यत्रसा
स्तस्यपदावगाः॥ गांडीवधन्वाविस्फार्यधनुस्तानहंतंछरेः॥ सुधिष्टिरसुमदशमस्यधावदमपितिः॥ स्वयंमंवेद
यत्रश्चाहंतवस्मान्मनोजवानातत्राहुतमपश्यामकुंतीपुत्रेयुधिष्ठिरः। पुगभूतामृडहंतीत्यत्रदादरुणोभवत्।
विरुक्ताहसुकिंतेयोवेपमानश्चमस्युता। विहेदयोधानि शितिर्भीह्वैः। शतमदस्त्रशः॥ पांशुप्रसुदियासेनांतातांज्येष्ठः॥

२५

पांडवाः। शरिरपातयशजन्गिरीनवज्जिरिवोत्रामेः॥ साध्यसूतधृतरथात्रयिनःपातयन्वहून्। अक्कीडदेकोवल
वात्यवनसोयदानिवा। साश्चरोहंश्चतुरगान्यत्रीश्चैवमदस्त्रशः॥ व्यपोषयतसंग्रामेकुक्षोरुडःपश्यनिवा। शून्यमा
योधनं कृत्वाशरवर्षिःममंततः॥ अम्यइवतमइंतिष्ठशाल्येतिवावृवीत्। तस्यतश्चरितंदृष्ट्वा संग्रामेभीमकर्मणा
वित्रेसुसावकाः सर्वे शाल्यस्त्वेनंमुमस्ययात्। ततस्मात्सुसंराष्ट्रोप्रधायमलिलोडवि। समारुयतदान्योन्यंभ्रम
यंतिममीयतुः॥ शाल्यसुशरवर्षेणयुधिष्ठिरमवाकिरन्। मइराजंनुकिंतेयःशरवर्षेरवाकिरत्। व्यहृश्येतांतदा
राजन्कंकपत्रिभिर्गहं वं। उडिन्नरुधिरावीरिमइराजयुधिष्ठिरः। पुष्पिताविवरेजातेवनेशात्मलिकिंशुको।
दीप्यमानोमहात्मानोनेदनुधुधुस्मीदो। दृष्ट्वा सर्वाणि सैन्यानिनाथवस्यंस्तयोर्जयं। हत्वामडाधिपं पाथाप्रो
क्ष्यतेद्यवसुंधरा। शाल्योपिपांडवंहत्वादद्याहुयेधनायगां। इतीवनीश्वयोनामृद्योधानांतत्रमारता। प्रदक्षिणम
भूस्सर्वंधर्मराजस्ययुध्यतः॥ ततःशरशतंशाल्योमुमोवायंयुधिष्ठिरः। धनुश्चासुशिलयेणवाणेननिरकृततामो
न्यत्कार्मुकमादायशाल्यंशरशतिस्त्रिभिः॥ आविध्यत्कार्मुकंवास्पकुरेणानिरकृतता। अथास्यनिजघानाश्याश्चतुरोत्तप
र्वभिः॥ द्वाभ्यामतिशिराभ्यामुमोवपासिसारथी॥ ततोमदीप्यमानेनशीतेननिशितेतवा। प्रमुखेवर्तमानस्यभस्मेन

३५

शाल्य०

मादरधजाततः प्रममंतयेत्येदो य्येधिनमरिंदमाततो मशधिपंशिणिगभ्यवर्त्तथाकृतं। आगेयस्वरं विवत्
रमाणाः प्रडुवे। मुकृषमिवतो गत्वा नर्दमाने युधिष्ठिरे। स्त्रित्वा ततो मडपतिरन्यस्यंदनमाहितः। विधिवत्का
लिते दिवं महां बुदनिनादितं। मक्रयंत्रोपकरणं द्विषतां लोमद्वर्षणं॥ ॥ इति शाल्यपर्वणि॥ १५॥ संजय उवाच
॥ ॥ अथान्यहं नुगदाय वलवदे गवत्तरं। युधिष्ठिरं मडपतिर्विधा सिंदहवानदत्त। ततः मशरवर्षेणादमेया।
त्मा कृत्रियान कृत्रियर्षः॥ सात्यकिं दशनिर्विधा मीमसे न त्रिस्तथा। महदेवं त्रिनिर्विधा युधिष्ठिरमपीडयत्।
तां स्तानत्यानहं यासां न्याह्यन्मरथ कुंजरान्। कुंजरा कुंजरा गेहानश्चानश्च प्रयायिनः॥ रथाश्चरथिनिः सार्धं
जघानरथिनां वरः॥ बाहूश्चिह्ने दधतया मायुधानकेतना निवाचवारवमदीयो धिस्तीर्णां विदीकृशिरिव। तथा
तमुरितिन्या निघ्नं मृत्युरिवान्तकं। परिवबुद्धं च कुदा। पांडु पंचालसोमका॥ तं मीमसे नश्च शिनेश्च न प्रामाद्याश्च
पुत्रिपुरुषप्रवीणः। समागतं मीमवलेन राजापय्या हिमन्यो न्यमथा कृतं ततस्तु शराः समरे नरेण्डमंडश्च
रं प्राप्य युधां वरिष्ठं। आवाय्य विनं समरे नृवीरं जघ्नुः शारेः पत्रिमिरुयवेगः॥ मरुक्षितो मीमवलेन राजा मा
डी सुताभ्यामथ माधवेन। मशधिपं पत्रिमिरुयवेगोस्तनांतरे धर्ममुतो निजघ्ने। ततो रणे तावकानां रथोद्याः

३०

महत्स्वने च प्रतिमप्रभाव इति महत्स्वने त्रेण प्रभावमुपमित्य प्रभावांतराये कथा प्रभावस्ये इत्यल्लक्षणं। रूपकं धनतीति
संवीक्ष्य मशधिपतिं शरात्री पय्या विबुधः प्रवराः सर्वशस्त्रदुय्येधिनस्यानुमते समंतात्। ततो दुतं मडजनाधिपार
णयुधिष्ठिरं मडनिरभ्यविधत्। तं वापि पार्थ नवनिः पृथक्तेः विव्याधराजं सुसुले महात्मा। आकर्ष्य प्रसायितं
प्रमुक्तेः शारे सथा संयति तिलाधोतिः॥ अन्योन्यमाच्छादयतां महाराथो मशधिपश्चापि युधिष्ठिरश्च। ततस्तु हर्षं
समरे महाराथो परस्परस्योतरमीक्ष्यमाणो। शारे नृवं विव्यध उर्ध्वपोत्तमो। महाबलो शत्रुभिरप्रधृष्ये। तयो
र्धुज्जतिस्तनिश्चनो महात्मदे इव ज्ञाशानि तुल्यनिस्वनः॥ परस्परं बाणगणोर्महात्मानोः प्रवर्षतोर्म इयं दु
वीरयोः॥ तौ वेरुवाश्च शिशुप्रकाशो महाबलेश्च मिषगृहिनाविव। विषाणि नानागवरा विवोत्तोततकुतुः
संयुगजातदप्ये। ततस्तु मशधिपतिर्महात्मा युधिष्ठिरं मीमवलेन प्रमह्य। विव्याध वीरं रुदयेति वेगं शरेण सूया
ग्रिममप्रभेण। ततोति विहाय युधिष्ठिरस्तदास्तु संप्रयुक्तेन शरेण राजन। जघान मशधिपतिर्महामुदवलेनेकपम
ः कुरुणा। ततो मुकृत्त दिवपार्थे वं शोलज्ञा संजां क्रोधनेनैवं संरक्तनेव॥ शतेन पार्थविरितो जघान महत्स्वने प्रतिमप्रभा
वः॥ त्वरं सतो धर्ममुतो महात्मा शाल्यस्य कुहो नवनिः प्रयक्तेः॥ नित्याद्युरस्तापनीयं ववर्मजघान वद्विस्वरितः प्रा
यक्तेः॥ ततस्तु मशधिपतिः प्रहृष्टो धनुर्विकृष्य प्रमजत्प्रयक्ते। दाम्या कुराभ्यां वनयिवराजश्चिह्ने दवोपंकुरुणा
रूपकालं कारधनिः॥

३०

शाल्य०

विशिष्टे विविचे वावर्त्तणी पदुवर्त्तणी। मन्त्रहानीयः मन्त्राहः। प्रकंधउयस्युत्प॥
वस्य। नवंतनोत्पस्यमरे प्रयुगजाधुवेरितरं महात्मा। शाल्यं दिविष्यधुवेरः समंताद्ययथा मुदं दोनमुविंजितोये
ततस्तुशाल्यो नवनिःपृषाक्तेभीमस्यगजशुधिष्टिरस्य। निरुत्प॥ शरोडे पदुवर्त्तणी नयो विहारयामासुजोम
हात्मा। ततो परेण ज्वलना कृते जसा कुरेण गजो धुवुरुत्तमाया। रुयश्चतस्येव जयान स्रतं पद्भिः शारेः सो निमुत्प
पात। मडाधिपश्चापियुधिष्टिरस्य शरिश्चुर्निर्निजयानवाहान्। वाहोश्चदत्वा व्यकरोत् महात्मा यो धरुयं धर्मसुत
स्य गजः॥ तथा कृते राजनिभीमसेनो मडाधिपस्य शततो महात्मा। कृत्वा धुवेर्गवता शरेण दाम्या मविध्य सुनृशं
नरं इंद्राश्च यापरेणास्य जहार यं दुःकाया स्त्रिरः मन्त्रहनीय मध्यात्। जयानवाश्चाश्चरः सुशीघ्रां सदानं शकुपि
तो भीमसेनः। तमग्रणीः सर्वदुर्दराणां मेकं वरं तं ममरेति वीरः। भीमः शतेन व्यकिरुत्तराणां माडी पुत्रः सहदेवस्त
थिव। तिः मायके मोहितं वीर्यशाल्यं भीमशारेण स्य वकर्त्तवर्त्तमा। मभीमसेनेन निरुत्तवर्त्तमा मडाधिपस्य ममह
स्वतारं प्रयुगपुं वरथात् महात्मा प्रकंधकुनी सुत ममधावत। कृत्वा रथे वां नकुलस्य स मोयुधिष्टिरं भीमवलो मधावत
। तं वापि गजानमथोत्पतंतं कुदं यथिवांतकमापतंतं। धृष्टद्युम्नोऽपि पदेयाः शिखंडी शिनेश्च न ज्ञासदमापरीयुः॥ अ
था स्यवर्त्तमाधितिमं न्यहंत इमीमहात्मा दशभिः पृषाक्तेः। खड्गवमस्तेन वकर्त्तमुष्टेन दन्त्ररुष्टस्तवस्ये न्यस्य मध्ये॥

31

को दिशूति
पावः॥

को दिशूत नयं करं गोविंद वाक्यं शाल्यो दुर्जयस्युयावधुइति॥

तकर्मनामस्य समीक्ष्यो धास्ते पांडवानां प्रवरारथौघाः। नादं प्रचकुर्दशसुम्भयंतः शंखाश्च दध्नुः शशिसन्निका शारः।
तेनाश्च शस्त्रेन विनाशो नतथा मिश्रं बलमप्ररुष्टं। स्वेदनिहतं रुधिरासि तां विंशतिं कल्पे च तथा विषसं। समद
राजः सदमाविकासो नामाग्रैः पांडवयोधसुर्यैः। युधिष्ठिरस्य निशुखं नवेन सिंहो यथाशृगहेताः प्रयातः। मधुर्म
राज्ञानिहताश्च स्रतः। काधेन दीप्तः ज्वलनप्रकाशः। दृष्ट्वा तु मराधियति सद्रसं समस्य धवंत मरिबलेन। गोविंद वाक्यं
रितं विचिंत्य दधेमतिं शाल्यविनाशनाय। मधुर्मराजो निहताश्च स्रते राधधितिष्टुत्तशक्तिमेवातिकाक्षतः। नत्रापि शाल्य
स्य निशम्य कर्म महात्मनो नागमथा वशिष्टं। रुबीमनः शाल्यवधेयतात्मा यथाक्रमिडावरजस्य च के। मधुर्मरा
जो मणि दे मदेडो जयादशक्तिं कनकप्रकाशः। तेनैव हीने सदमावि हृत्य मडाधियं कुहमनातिरे च तानिरीक्षितो वै
नरदेवराज्ञात्तात्मनानि हंत कल्पयेण। अह्नयद्रस्य समदराजस्रदहृतं मेवति नातिराजतः। ततस्तु शक्तिरुचि
रो यदेडामणिप्रवालो ज्वलिता सुदीप्ता। विक्षेप वेगा सुनृशं महात्मा मडाधिया यप्रवरः कुरुणा। दीप्तमाथेतामद
तावलेन सविस्कुलिं गमदमापतेती। प्रेक्षंत सार्वभौमः समेतादि वीर्युगां नमदतीमिवोत्का। तां कालरात्रीमिव पाश
हस्ताय मस्य धात्रीमिव चोय रूपा। सवृहदंडा प्रतिमाममोघां समकं यं ता युधिधर्मराजः। गंधस्त्रगयाशनयाननोजने र

मत्तोमार्गेण धर्मेण । प्रतियहाय स्त्रीकाराय ॥

न्यवितां पांडुसुतिः प्रयत्नात् । संवर्त्तकां प्रिप्रतिमो नृलं तो कृत्वा त्यामथर्वांगिरसा मिवायां । ईशानदेतोः प्रतिनिर्मितां तां च दारि य
णाम सुदेह नृणां । नृस्यं तरे चाधि बुजलाशया निप्रसस्य नृतातिनिदे उमीशां । घंटापताकामणि वज्र नात्र विदुर्धिवान य
नीय देवा । वृष्टा प्रयत्ना त्रिय मेन कृसां च सधिया मंत करीम मोयां । वले प्रयत्ना रधिरु रवेगां मंत्रैश्च घोरेर निमं चयनात् । सम
र्क मागेण सता पारण वधाय मद्रा धि पते स्त सती । दतो सिपाये त्रिगर्ज मा नारु द्रो धकायां तकरे यष्टु । प्रसा र्य वाजि
सुहृदं सुपाणिः । कोधेन वृत्त निवर्धम्य गजः ॥ तां सर्वशक्त्या प्रदितां स्वशक्तिं सुधिष्टि रणा प्रतिवीर्य वीर्या । प्रतियहायानि नतई
शाल्यः सम्पृष्टता मग्निरिवात्त धारं । स्मात्स्यवर्णा निविदाय च त्रुगो विशालं च तथैव निचा । विवेजगां तो ममिवा प्रसक्त्यशो
विशालं वृपते ईहंती । नामाहिक सांम्य विनिःसृतेन प्रस्यं दता च वृणा मं न वन । समिक्त गात्रा रुधिराणामो नृकौ वोरथा स्कंद
दतो महा डिः प्रसा र्य वा ह्रस्वरथा क्रतो गां सति न वम्य कुरुतं दनेना । महेऽवाह प्रतिमो महात्मा प्रजा दतं शृंग मिवा च लं स्प
। बाहू प्रसा र्य निभुखो धर्मा गजस्य मद्रा ॥ ततो निपतितो नृमा विं दध्रज इवो क्तिनः ॥ मत्तथा म्बु निन सवी गो रुधि रे
ण स सु स्थितः । प्रसृजत इव प्रेमणा नृस्य स न रे वृगवः ॥ प्रियया कौतया कौतः पतमान इवोर मिचिरे लुक्का वसुमता प्रिया
काता मिव प्रतुः । सत्वे रंगेः समाहिम्य प्रसुप्त इव सो न वत् । धर्मे धर्मात्मना युते निहतो धर्म सृजता । सम्पृष्टु त इव

स्त्रिष्टः संवर्त्तितः । अल्प एवाचा दित वंतः ॥

स्त्रिष्टः प्रजांतो प्रिवाधार शाल्यं विनिचरुदये विप्रसृक्ता बुधधरं । प्रजांत मपि मद्रां लक्ष्मार्ते वयं सुं च तात तो बुधि
क्षिप्त्वा पमादायं डु सम प्रत्तं । व्यधमहिषतः सार्वग रुत्मानि वयं नृणां । देहांतु निशिते र्ज्ञै र्निशानां शर कृणात् । त
तः पार्थस्य बाणो घेरा हताः सितिकास्तव । निमालिता हाः सिरव ता नृश मन्यो न्य मदिता ॥ स्यंदं तो रुधिरं देह विंशस्त्रा
बुधजीविताः । ततः शाल्ये निपतिते मद्रा ज्ञात्मा जाबु वा । न्वातुः सत्वे रंगे सुलो रथा पांडव मन्ययात् । विव्याध वतर
व्याघ्रो नाराजे र्बहु निस्त्ररत् । दतस्याय विनिचात्रु श्चि कौर्षु दधर्म दः । तं विव्याधा शृंगेः पद्भिर्द मं राजस्वर निवे ॥
का र्षकं चास्य विठे द ह्यु रन्यां धृज मेव च । ततो स्य द्यमानेन सुहृद न शितेन च । प्रसुखे वत्तमान स्य न द्धना पाद र चिर
। स कुंडले तद्दृशे पतमानं शिरो रथात् । वृण्यक्षय मिदवाप्य पतंतं स्वर्ग वासिनां तस्या पक्कृष्ट शीर्ष तत्तरीरं पतितं र
थात् । रुधिराणा वसिकां गं हृष्टा सैन्य म न ज्यता । विचित्र कवचे तस्मि द्दते मद्रा पात्यजे । हाहाकारं विकुबीणाः क
रवो विप्र डडुवुः । विप्रसुः पांडव नया इजो धसा स्तथा नृश । तां स्तथा न ज्य तस्व स्ता र्को रवा च रत र्षन । शिने नृश ।
किर द्या लो रन्य वत्त मात्य किः । तमायां तं मद्रा सम प्रम ह्यं ड रास दं । दाहि क्यस्त्र रि तो राज न्य त्पट क्ला द नीत वत् ॥

शाल्य०

२५

नोयमेनोमहात्मानोवासीयावपरानितो। दार्दिकमात्यकिश्चैवमहाविबमोकोटौ। इतिविमलानामिश्चर्यंनोपस्मरं।
अतिनिर्विचर्यस्यदिवाकरसमप्रनौ। वापमार्गवलोहनामार्गगाहृष्टिमिहयोः। आकाशेसमपश्यामपतंगानिवशीघ्र
गात्। मात्यकिंदशनिर्विधादयाश्चास्यविनिःशारे। वापमाकनविचेदहादिकोनतपर्वणा। तत्रिकृतं धनुःश्रेष्ठमपास्यमि
निषुगव। अन्यराक्षसविगनवलवत्तरमाधवः। दादायधनुःश्रेष्ठंरिष्टः सर्वधन्विना। दार्दिकंरशनिर्वाणैः प्रत्यविध्यक्त
नांतर। ततोऽर्थं सुमेधाचक्षिन्नामह्वः सुपविनिः। अश्वाश्चम्यावधीक्षुः। नोचपा। लिमाराथी। मद्रगजेदतेगजविर
थेकृतवर्मणि। इयोधनवलं सर्वधनुःसमात्पराश्रुखं। तत्परेनादुधुधंतसेन्येनरजसाहता। वलेतुदतन्वयिहंतत्र
दासात्पराश्रुखं। ततोऽरुतांतेपश्यन्त्रजोन्मंससुवितं। विविधैः श्रेष्ठितस्त्रावेः प्रशांतंशुरुषर्षेण। ततोऽयो
धनोदृष्टान्त्रयस्त्रवलमंतिकात्। जवेनामततः पाथानेकसर्वनिवारयत्। पांडवान्मरयाहृष्टाधृष्टश्चमंचपाषाणं॥
अनंतंघडराधंशितेवागौरवाकिरत्। तंपरनाम्यवर्तंतमश्वाश्चसुमिवागतं। अथान्तरंयमास्त्रायदार्दिकोपिन्य
वर्तता। तताद्युधिष्ठिराराजान्महाराणोमहाराथः। वतुनिर्विजघानाश्चात्यविनिःकृतवर्मणाः। विव्याधगौतमंवापिषड्विज

३३

मैत्रैः सुतेजनैः। अश्वाश्चामातोगतादनाश्चविरथारुतं। तमपोवाहदार्दिकंस्वरथेनद्युधिष्ठिरात्। ततः शारदतोशनिः प्रत्यवि
धृद्युधिष्ठिरं। विव्याधवाश्चातिशितेस्रयाशनिः। जिलाश्रुवैः॥ एवमेतन्महाराजसुहृदोयमवर्तन्तवडुम्बत्रितेराजन्महृ
वस्यनारता। तस्मिन्मदेष्टास्वरैर्विशस्तेमग्राममध्येऊरुधुंगवेन। पाथीः सामताः परमप्रहृष्टाः। शंखान्मदधुर्दन्तमीह्यशल्पं
। युधिष्ठिरंरथराशंसुराजौ। उरासुराहृवधेयाप्यं। वक्रश्चनानाविधवाद्यशहाविनादयंतोवसुधांसमंतात्॥ ॥ इतिश
ल्पपर्वणिशाल्यवधः॥ ॥ १६॥ मंत्रयउवाच॥ ॥ शल्येनुनिदतेगजन्मद्रगजपराजुगाः। रथाः समशतावारा निर्वसुर्मह
तोबलात्। इयोधनसुहिरदमारुत्यावलसंनिजं। जवेणाधियमाणेनवीत्यमानश्चामारेः। नगंतव्यंनगंतव्यमितिमजानवा
रयत्। इयोधनेनतेवागवाय्यमाणाः। पुनःपुनः। युधिष्ठिरंजिघांसंतः। पांडवोप्राविशकले। तत्रशरामहाराजकृतविना। सुयो
धने। धनुःश्रेष्ठमदहृक्त्रामदाद्युधंतपांडविः। शुनानिदतेशाल्यंधर्मउत्रवैपीडितं। मद्रगजपिथामकैर्मद्रकातामहाराथे
॥ आजगामततः। पाथीगांडीवंविक्षिपहवुः। एरयन्प्रघोषेणादिशः। सर्वांमहाराथः। ततोऽर्जुनश्चनीमश्चमाद्रा। पुत्रौच
पांडवौ। मात्यकिश्चुनरव्याघ्रशोपदेयाश्चसर्वशः। धृष्टद्युम्नः। शिखंडीचपंचालाः। सहसोमकेः। युधिष्ठिरंरथराशंसंतः। म
मंतात्यर्थवारयत्। तेममंतात्यरिहताः। पांडवाः। शुरुषर्षेणः। होनयंतिस्मतांसेनांमकराः। सागरंतथा। वृक्षानिवमहा

शाल्य०

वाताः कं पयंति स्म तावकाः शशरो वाते न गंगे वसो न्यमाणामहानदी। व्यसो न्यततदा गजपां इनां धृतिनी तुनः। प्रस्कंदाम
नामहती महात्मा नो महारथाः॥ प्रवुक्तुश्च तत्र तत्र कुरु राजो युधिष्ठिरः॥ आतरः पांडवाः सुराह्वयंति नेदके वनापंचाला वामद
वीर्याः शिरवडी वामहारथाः॥ धृष्टद्युम्नो यशो नेयो जौपदेयामहारथाः॥ एवता वादिनः सुराह्वये देयाश्च सर्वत्राः॥ अन्यत्र सु
धुधानश्च मद्राजपदावुगाः॥ राधेश्च पतितेः केचिके चिचि त्रैर्महाधृतिः॥ प्रत्यह्वयंतममास्तावका निहता परेः॥ अलोक्य
पांडवास्तु देयो धराजन्ममेततः॥ वार्यमाणाय दुर्वीरास्तद्वसुत्रेण नारतः॥ डयोधिनस्तु तावीरास्फामाममावयत्तः॥ नवास्पश
मनंकश्चित्रचक्रे महारथाः॥ ततो गंधारराजस्य पुत्रः शकुनिरज्जवात्॥ डयोधिनं महा राजवचने वचनं हर्मः॥ किंच वः प्र
हमाणां मद्राणां हन्यते वलं॥ ननु कमेतस्मरे च विनिष्ठ निजारतः॥ मदितैर्नामयो ह्यमित्येवं समयः कृतः॥ अथ कस्मात्
गने वं प्रतो मर्षये मे वपा॥ डयोधिन उवाच॥ वार्यमाणामया हर्षे नेव वक्तुर्वचो ममा एते हि मदिनाः सर्वे प्रस्कन्नाः पा
डवादिनी॥ ॥ शकुनि उवाच॥ ननु नृणां सनं वाराणे कर्तव्यमर्थिताः॥ अलं को हुतयेतेषां नायकाल उपेक्षितुं॥ मा
म सर्वे नमं नृयमवाजिरथ कंजराः॥ परित्रातुं महेष्वा मा न्यद्राजपदावुगाः॥ अन्योन्यं परिरक्षा मयनेतमदुतावपा
एव सर्वे तु संविश्य युयुर्वासेनिकाः॥ एवमुक्त्वा सतो राजा बलेन महता हतः॥ प्रयायो सिं हना देन कं पयंति वसुंधरा

३४

उत्पंक्कहविशेषाः दस्ताहसं ऊटिति॥

हतविधतयस्त्वातप्रहरधुनिकंतनाऽस्यासीनुसुलः शस्त्रवामेन्यस्य नारतः॥ पांडवास्तुराह्वयं दृष्ट्वा मद्राजपदावुगाः॥ स
हितान् न्यवर्तत उत्पमास्त्रायमधर्मं॥ ते सुहृन्नां द्रो वाराहस्ताहसं दिशां यते॥ निहताः प्रत्यह्वयंतमद्राजपदावुगाः॥ त
तो नः सं प्रयातानां हतामद्रास्त्ररस्त्रितः॥ हृष्टाः किल किला शस्त्रं कर्तुं न हिताः॥ एतः अथोक्षिता निरुं दानि समह्वयंत सर्व
शः॥ यपातमहती वोल्कामधो वादित्यमंडलात्॥ राधेर्नामैर्दुगात्ते अतिदूतैश्च महारथैः॥ अथैर्निपतितैश्चैव संस्तत्रा
नृहृस्त्रधरा॥ वाता यमानैस्तुराह्वयं दुगासक्तेस्ततस्ततः॥ अह्वयंतमहाराजयो धस्तत्र रणातिरच्यवक्रान्थाक्कविद
वदंस्तुरागत्रो॥ रथा ईके द्विदादाय दिशो दशविड्डुः॥ तत्र तत्र ह्वयंते योक्तेः क्लिष्टास्त्वजिनः॥ रथिनः एतमानाह
ह्वयंते दृष्टमत्रमागगतास्त्युताः॥ सिंहाः सुगमानामिव संक्षये॥ निहतेषु च शूरसु मद्राजावुगेषु वै॥ अस्माना पततश्चैव
दृष्ट्वा पार्थ महारथाः॥ अन्यवर्तते वेगेन जयदहाः प्रहारिणः॥ वाराणश्च हवा नृकवा विमिश्राश्च खनिस्थानिः॥ अस्मा
स्तु पुनरासाद्यलाघलताः प्रहारिणः॥ शरासना निधुच्चाना सिं हना दान्यवुक्तुः॥ ततो हतमति प्रेक्ष्य मद्राज बलं महत
मद्राजं च समरहृष्टाश्चरन्ति पातितः॥ डयोधिन बलं सर्वं पुनरासात्परास्तुरां॥ वध्यमानं महाराज पांडवैर्कितकाशिनः

३५

अ. २०

दिशोनेशसंज्ञां तत्रासितं दृष्टव्यं चितिः ॥ ॥ इति सत्यपर्वणिः ॥ ॥ संज्ञय उवाच ॥ ॥ पतिते युधि दुर्धर्म
इराजे महारथे तावकास्तव पुत्राश्च यशोविभुत्वाभवन् । वणिजो नाविजयायां यथागाधसंवेदः ॥
अपारे पारमिष्ठं तोहते शूरे महात्मना । मइराजे महाराज विवस्नाः शरविक्रताः ॥ अनाथा नाथमिष्ठं तोह
गाहिमिंहादिता इवावृषा यथा नमश्चंगाः शीर्षा दंष्ट्रा गजा इव । मध्याक्रे प्रत्यपायमजिर्जिता जातशत्रुणा । न
सत्तात्तमनीका निवनवराजन् पराक्रमे । आसीदु दिर्हीनशाल्ये तव यो धूम्यकस्य चित् । भीष्मशेरोच निहते स्त
तपुत्रे च नारता । यदुत्वं तव यो धानां मयं वासी दिशं पते । तद्वयं मवनः शोको नूय एवा न्यवर्तत । निराशास्तु
जयेतस्मिन् हते शाल्ये महारथे । हतप्रवीरा विधुस्तानि रुद्राश्च शितेः शलेः ॥ मइराजे हते राजन् यो धास्ते प्रा इव
नृभयात् । अश्वा नन्यो जानन्ये रथानन्ये महारथः ॥ अरुह्य जवसंपन्नाः पादनाः प्रा इव चयात् । हिमा हस्ताश्च मा
तंगा गिरिरुपा प्रहारिणः । संप्रा इव हते शाल्ये अकुशां गुष्टवोदिताः । ते रणा इरतश्चेतावकाः प्रा इव नृदिश
॥ धावंतश्चाप्यदृश्ये तश्च समाना शरा देताः ॥ तान् नममान् दुता नृणां हतो आहान्यराजितान् । अस्म्य इव नृपवाला
पांडवाश्च जयिषिणः ॥ बाणशरवराश्च वसिष्ठः

३५

नादाश्च पुष्कलाः । शंखनादश्च शूराणां दारुणाः । मम पद्यता दृष्टुं कोरवं सितं नयनं प्रविष्टुं तं अन्त्यो न्यं समजांस्त
पंचालाः पांडविः सहः ॥ अद्य राजा मत्पुत्रिर्जिता मित्रो युधिष्ठिरः । अद्य दुर्योधनो हनो वीरायानृप निश्चियः । अद्य यु
त्वा हतं पुत्रं धृतराष्ट्रो जनेश्वरः । विक्रले पतितान् मामो किंचिदप्रतिपद्यतां । अद्य जानातु को ते यं समर्थं सर्वध्विना
। अद्यात्मानं बुद्धिर्मेधागर्हयिष्यति पापकृता । अद्य कुतुर्वचः प्रत्यं स्पृतां । बुवतो हिं हिता । अद्य प्रवृत्तिपाथाश्च प्रवृ
भूत उपावरता । विज्ञाना तु नृयो दुःखं यस्याप्रां पांडुतं दानः । अद्य रुक्मस्य महात्म्यं जानातु समदीपतिः । अद्या कुतं ध
नुर्धर्षे घोरां नानां संयुगा । अश्वाणां ववले सर्वध्वकोश्च बलमाहवे । अद्य ज्ञास्यति नीमस्य वलं धारं महात्मनः । हते
दुर्योधने युद्धे शक्रेण वासुरे मभ्या । यकृते नीमसेने न दुःशासनवधे तदा । नान्य कर्त्ता स्तिलोके हते हते नीमं महाबलो जा
नीता मद्यजेष्टस्य पांडवस्य पराक्रमे । मइराजे हतं शुत्वा देविरधिपु रमदं । अद्य ज्ञास्यति सं ग्रामे मा इषु त्रिवपांड
वि । निहते सावले शूरे गांधारे सुवसर्वशः । कथं ते यं जयो न स्याद्ये यं यो द्वाधने जयः । सात्यकिर्भीमसेनश्च धृष्टद्यु
म्नश्च यार्थतः । इति पदीत नयाः पंचमा इषु त्रिवपांडवि । शिखंडी वमदेष्टा सो राजा विवयुधिष्ठिरः । जेषां च जगता
नाथो नाथः कृष्णो जनाईनः । कथं ते यं जयो न स्याद्ये यं धर्मव्याश्रयाः । भीष्मशेरोच कस्य चि मइराजानमेव

वा। अथान्यात्रपतीश्वरनिशतशोयमहस्त्रशः। कोन्यः शकोरगेजेउमृतेपाथीयुधिष्ठिरातयस्यनाथोहृषीकेशः
 सदाधर्मयशोनिधिः। इत्येवंवदमानास्तेदर्वेणमहनाष्टनाः। प्रणुनास्तावकान्बुद्धेसंजयाः। पृष्टतोच्चयुः। धनंजयाख्या
 नीकमभ्यवर्त्ततवीर्यवानामाडीपुत्रोवशकुनिंसात्यकिश्चमहाबलैरथः। तान्नेरुद्रवतःसर्वात्रीममनभयादि
 नाम। दुर्योधनस्तदास्तमब्रवीदिस्यशत्रिव। मामतिकमनोपाथीधनुष्याणिरवस्थितः। जघानसर्वमित्याना
 श्चमाश्चानप्रतिपादय। जघनेवर्त्तमानेहिकोतेयोमाधनंजयः। नोअहदेत्यविक्रान्तवेलामिवमहोदधिः। पश्य
 मित्यमहस्त्रतपांडुविसमनिद्रुतां। मेन्यरेणुसमहृतं पश्यस्वेनममंततः। सिंहादांश्चबहुवः। शृणोषोरामह
 मयानातस्माद्याहिरानिःस्तनजघनेपरिपालयन्। मयिस्थितेवसमरेयुधमानेचपांडवं। पुनरावर्त्ततेस्तमा
 मकंबलमोजसा। तक्षुत्वातवपुत्रस्यशराग्रसदृशंवव॥ सारथिर्देमसंछन्नानशानिश्चरन्वोदयन्। गजाश्च
 रनिभीहीनास्तक्रात्मानःपदातयः॥ एकविंशतिमाहस्त्राःसंयुगायावतस्त्रिगानादेशसमुच्चूतानानानगरवासि
 नः॥ व्यवस्थितातदायोधाःशर्ययंतोमहद्यशः॥ तेषामापतन्तत्रसंरुष्टानांपरस्परं। संमहःसुमहानजज्ञेघोररुयो
 भयानकः॥ नीमसेनतदाराजनधृष्टद्युम्नवपार्षतं। बलेनचतुरंगेणानातदेस्यात्यवारयन्। नीमसेवाभ्यवर्त्ततरणेनेतु

पदातयः। प्रह्वेडास्फोटसंरुष्टावीरलोकंयियामवः। आसाद्यनीमसेनंउसंरुद्धाबुद्धुस्मदाः। धार्तराष्ट्राविनेदुर्हिना
 न्यावाकथयक्वथा। परिवार्यरेणोनीमनिजघ्रुस्तेसमंततः। सवधमानःसमरेपदातिगणसंहताः। नवचालनतःस्त्रा
 नात्मन्मेनाकड्वपर्वतः। तेतु। कुष्ठा मदारजपांडवानांमहारथे॥ निरुद्धीउप्रवकुर्हियोधांश्चात्यानवारयन्। अ
 कुधतरणनीमानिराथेःयस्युपस्थितेः। मोवतीर्यरथावृक्षपदातिःसमवस्थितः। जातरुप्रतिष्ठन्नाप्रहम
 हतीगदा। अवधीतावकान्योधानंदंरुणिरिवान्तकः॥ रथाश्चद्विपहीनां सुताक्षीमोगदयावली एकविं
 शतिमाहस्त्रान्यदातीनवपोथयन्। हत्वातत्पुरुषानीकंभीमसत्यपराक्रमः॥ धृष्टद्युम्नपुरस्फत्यनविरात्य
 त्यदृश्यत। पादातानिहताभूमौशि। शिरेरुधिराकिताः। संमग्राइववातेनकर्षेकाराःसुपुष्पिताः। तानापुष्पास
 जोपेतानानाकुंडलधारिणः॥ तानाजात्याहतास्तत्रनानादेशसमागताः॥ पताकाधजसंछन्नपदातीनामहद्वला
 निवृत्तविवमोरिंद्रघोररुपनयानकं। युधिष्ठिरपुरेगासुसर्वासेन्यमहारथाः॥ अत्रधावमहात्मानंपुत्रंदुर्योध
 नंतव। तेसर्वतावकान्दृष्ट्वा महेष्टासांपराशुखानानात्यवर्त्तततेपुत्रंवेलेवमकराज्यंतदद्रुतमपश्यामनवपु
 त्रस्यापौरुषं। यदेकं सहितायाथानवमेकुरन्निवन्निडं। नातीदृशयन्तंतुक्रतुबुद्धिपलायने। दुर्योधनःसकंसेन्य

किं सतेन किं गतेन। पलायितेन। किमाहेये। आहेयक विनवो। योग्यद्वारप्रकाशम्॥

मन्वीदृशविकृतं। नतं देवं प्रवृत्तमिष्टिवापर्वतेषु वा। यत्र जातान्न बोद्धव्यः पांडवाः। किं सतेन वः। अल्पं च बल
मेतेषां कृष्णो वृशविकृतो। यदि सर्वत्र तिष्ठामो कुरुवं नो विजयो भवेत्। विप्रयातां सुवो निजान् पांडवाः। कृतकि
त्विषाः। अनुसृत्य हनिष्यति श्रेयानः। समरे स्मितां। शृणु धं कृत्रियाः। सर्वे यावन्तो न समागताः। यदा शूरं च मीरुं च मा
रयत्यंतकः सदा। को नु मृदो न युध्येत पुरुषः। कृत्रिय ब्रुवः। श्रेयो न नीम सैनस्य कुहस्य प्रमुत्वे स्मितां। सुखः सां ग्रामिको
मृत्युः कृत्रधर्मो गयुधतां। जिते ह सुखमाप्नोति हतः। प्रेत्य महाफलं। न युद्धं धर्मा कुर्यात्। चिपंथाः। स्वर्गस्य कोरवाः।
अविरेणो वदो कान्त हता युद्धे ह वा स्मय। श्रुत्वा उवच नंतस्य पूजयित्वा वपायिवाः। पुनरेवास्म्यवर्तनं पांडवानां तता
यितः। ताना पतत एवाशु मृदातीकाः। प्रहारिणः। प्रत्युद्युस्तदा पाथजियश्च। प्रमत्तवः। धनं जयोरथेनाजावम
वीर्यवान्। विश्रुतं त्रिषु लोकेषु गांडी वं व्याकिपदनु॥ माही पुत्रोति शकुनि सात्यकिश्च महाबलः। जितेना
मपतन्वी रायता विता वकं बलं॥ ॥ इति शाल्यपर्वणि॥ ॥ मंजय उवाच॥ ॥ मन्त्रिहृत्ते बालोद्युत शाल्यो
स्तेष्ठगणाधिपः। अल्पवर्तनं संकुह पांडुनां सुमहद्वलं। आस्ता य सुमहानां प्रमिन्नं पर्वतो यमं। इह मी
रावत प्रत्यममित्राणामर्हन्। यो सोमहाव न इकुले प्रसूतः। सुपुत्रितो धार्तराष्ट्रानित्यं। सुकलितशास्त्रवि
निश्चयज्ञिः। स हो पवाह्यः। समरेषु राजन्। तमास्मि तो राजवरो वद्व्यथो दयस्वः। स विता तयांते। स तेन नाग

प्रवरेण राजन् सुद्ययो पांडु मुतान् समंतात्। शितिः। पृष्ठाकिर्विदवारवापिमहें इव ज प्रतिमि सुघोरिः। ततः शरा
न्वि सज्जो महारणो यो धांश्च राजन् यतो यमाय। नास्यांतरं दहशुः। स्वपरे वा यथा पुरा वज्रधरस्योदित्याः। एरावगास्य
ववमं विमृष्टोदित्याः। पुरा वामवस्ये वराजन्। ते पांडवाः। सोमक संजयाश्च तमे कनागं दहशुः। समंतात्। मह
स्वसो विविवरं तमे कं यथा महें इम्य गजसमीके। संज्ञाव्यमाणां बुबलं परेषां परीत कल्पं विवसि समंतात्। निवा
वतस्व समरे नृजानया हि मृद्यमानं तु परस्य रं तदा। ततः प्रममा महसामहा वमं। मा पांडवी तेन नराधिपेते। दि
शश्च तस्यः। सहसा प्रधाविता गजे इवे गंतमपारयंती। दृष्ट्वा च तां वेगवती प्रममा सर्वे त्वदीया युधियो धमुत्वाः। स पूज
यंतश्च नराधिपं ते शाल्यदधुः। वामिसत्रिकाशान्। श्रुत्वा निनादं तथ कोरवाणां हर्षादि मुक्तं महारां खशसिः। मेनाप
तिः पांडव संजयातां पंचाल पुत्रेन समर्षकोपात्। ततः सुतं विदिरं दं महात्मा प्रत्युद्योत्वा त्वरमाणो जयाया जं नो यथा
अक्रममागमे विनागं इमे रावरा मिदवाह्यं। तमापतंत महसा वदृष्ट्वा पंचाल राजं युधिराजमिहः। तं विदिपं प्रेषया
मा सत्संविधा वराजन् दुपदात्मजस्य। यतं हि पंसहसा म्पापतंत मविधद। ६ मि प्रतिमिः। पृष्ठाकिः। कम्परिषे
तिर्नि शितिर्जलिर्जिन्ना रावमुख्यस्त्रिभिरुग्रैर्वागैः। ततो परास्यं वशि तान् महात्माना रावमुत्थान् विमर्षजकुं नोसेते

शल्प०

सुविहः परमहियोगो तदा परावृत्त्युत्तमं प्रदुषे। तं ताग्राजं महमा प्रपुन्रं विद्यामाणां च। नियत्यात्मा तो
कां कुतिः प्रेष्यामा मन्त्रं पंचाल राजं परावृत्त्युत्तमं प्रदीप्य। दृष्ट्वा पतंतं सहसा तु नागं धृष्टुमः स्वस्थां च प्रमेव
। गदां प्रपृष्ट्वा शुजवेन वीरो भूमिं प्रपन्नो मय विह्वलांगः। स तं रथे मविमूषितं गंसां मसूतं सहसा विमूढा उक्लिप्य
हस्तेन मदादियो पिविपोथया मासव सुधरातले। पंचाल राजस्य सुतं स्मृष्ट्वा तदा दितं तागवे रणा तेना तमस्य धाव
अहमा जवेन जीमः शिखंडी च शिनेन नृणां शरिश्च वेगं सहसा नियत्य तस्यासि तो ह्या पततो गजस्य। स संयुद्धो
रथि निर्गजो विचवालति वीर्यमाणाश्च संख्य। ततः दृष्ट्वा कान्यवर्षा राजा स्त्रियो यथारश्मिजालिः समं तात। तिरा
शुगेर्वधुधमाना राथोद्याः प्रदुषु बुलत्रततश्च सर्वीत कर्मशास्त्रस्य ममी सर्वे पंचाल मस्यान् पश्यं जयाश्च।
हाहाकारेनादयंतश्च सर्वे द्विपः समं ता दुरुधुर्न राण्याः। पंचाल राजस्वरितश्च शूरो गदां प्रपृष्ट्वा वलशंगुतुल्यं
। स संयुद्धो मंता रतश्च युवा नी जवेन वीरो चुमसारनागं। ततश्चु नागं धरणी धरा मं मदस्ववंतं जलदप्रकाशं। गदां ममा
साद्य नृशं जघान पंचाल राजस्य सुतलरत्नी। स निन्नकुंभः सहसा विनष्टो बुलत्वा नृतं कृतं जं विमूचन। पया
तना गो धरणी धरातः किति प्रकं वपे चलितो यथा दिः। निपात्य माने तु तदा गजं देहा हाकृतं तव पुत्रस्य मेमे।

३८

मशास्त्रराजस्य शिनि प्रवीरो जहार मस्त्रेन शिरः शितेन। कृतो त्रमांगो सुधिसा त्वेन पपात नृसो महनागरात्।
यथा दिशं गं सहसा प्रपुन्रं वृजं देवाधिपको दितेन॥ ॥ इति शल्पपर्वणि॥ ॥ ५॥ संजय उवाच॥ ॥ तस्मिं
सुनिहने शूरे शास्त्रे समिति शोभने। तत्रा मज्यहलं वेगा द्यते नेव महाधुमः। तस्य न संवलं दृष्ट्वा कृतवर्मा महारथ
॥ दधार मम रेश्वरः शत्रुसैन्यं महाव्रतः। स निहत्वा सुते वीरा दृष्ट्वा सात्वत माहवे। शिलोपमस्त्रिनं राजकीर्यमा
रां शरिर्युधिाततः प्रवृत्ते युद्धं कुरुणां पांडवे सह। निहत्वा नां महाराज मृत्यु कृत्वा निवृत्तं। तत्रा शूर्यं मह
धुहं सात्वतस्य परेः सह। यादको वारया मास पांडुसेनां दुरासदां। तेषा मन्यो न्यसु रुवां कृतं कर्मणि दुष्करां। सि
हनादः प्ररुशनां दिवस्पृक्षु महानभूत। तेन शार्ङ्गेन विव्रताः पंचाला भरतर्षभा शिनेन स्यामहाबाहुरव्ययं
सोत्सुकिः। सममासाद्य राजानं क्रमकीर्तिमहाव्रतं। सप्तनिर्निशिते वीर्येण रतयद्य मसादनं। तमायां तं महाबाहु
प्रक्षिपंतं शितान् शराना जवेनाभ्यपतही मान्हा दिक्यः शिनिपुंगव। तौ सिंहा विव्रनदीतो धन्विनो रथिनां वरो। अ
न्योन्यमाभिधावेतां शस्त्रप्रवरधारिणो। पांडुवाः सह पांचाले र्यो शश्या न्यनृपो त्रम। श्रुत्वा काः समपद्यंत तयोधे रि
समागमे। नाराचिर्वस्यं दंतेश्वरस्य धक महाराथः। अग्निजघ्नश्चरन्त्यो न्यं प्ररुश विवकुंजरौ। वरेतो विविधान्मागानि

३९

शान्त्यं

हादिकमिनिपुंगवो॥ मुकुगदयतामेतोवागव्यापरमरं॥ वापवेगवलोदृतांमार्गिणादृष्टिमिंदयो॥ आका
शममपश्यमपतंगानिवशीयमान॥ तमेकं सत्कर्मणामासाद्य रुदिकात्मजः॥ अविध्यनिहितेर्वाणोश्चतुर्मिथ
उरोहयान॥ सदीर्घबाहुः स कुहसोत्रादितस्वद्विपः॥ अष्टानिः कृतवर्माणमविधायरमेषुभिः॥ ततः प्रसायितोऽस्य
ष्टिः कृतवर्माशिलाशितिः॥ सात्यकित्रिनिगदत्यधनुःरकेनचिह्निदे॥ निरुतंतदनुःश्रेष्ठमपास्यशितिपुंगवः॥ अन्यथा
दत्तवेगेनविनेयः सशरंधनुः॥ तदादायधनुः श्रेष्ठवरिष्ठं सर्वध्विनां॥ आरोप्यमहावीर्यमिहाबुद्धिर्महाबलः॥ अ
स्यमाणधनुषश्चदनकृतवर्माण॥ ऊपितोतिरथाः शीघ्रं कृतवर्माणमप्ययाता॥ ततः सुनिशितिर्वाणोर्दृशतिः शि
निपुंगवः॥ जघानसूतं वाशंश्च ध्वजं वकृतवर्माणः॥ ततो राजन्महेष्वासः कृतवर्मा महारथः॥ हताश्चासूतं संप्रेक्ष्य
रथाहमपरिहृतं॥ शेषेणमहताविष्टः शूलमुद्यम्यमारिषाविक्रेप्युजवेगेनजिह्वांसुः शितिपुंगवं तच्छूलमावतोद्वा
जोनिनिशितिशितिः शारिः॥ वृत्तिं पातयामासमोहयन्निवमाधवं॥ ततो परेणमस्त्रेनहृद्येनसमताडयता॥ मयुदेयुमुधाने
नहताश्चाहतसारथिः॥ कृतवर्माकृतास्त्रिणाधरणीमवपद्यता॥ तस्मिन्सात्यकिनावीरेहरेविरथेकृतोसमपद्यत
सर्वेषां सैन्यानामुमहद्वयं॥ पुत्रस्यतववात्यर्थं विषादसमपद्यता॥ हतसूते हताश्चेतुविरथे कृतवर्माण॥ हताश्चेतु

३७

समालक्ष्यहतसूतमरिंदमं॥ अन्यथावक्रयोराजन्जिह्वांसुः शितिपुंगवं॥ तंवारोप्यरथोपस्त्रेमिषतां सर्वध्विनां॥ अ
पोवाहमहाबाहुस्त्रिषुमायोधनादपि॥ शिनेयविहितेराजद्विरथे कृतवर्माण॥ दुर्योधनं वलं सर्वं पुनमगती
त्यग्युत्वं॥ तत्परेनावबुध्यंतं सैन्येनरजसाहते॥ तावकाः प्रदुता राजन् दुर्योधनमृतेनृपे॥ दुर्योधनसुमं
कृभं सत्त्वलमंतिकान्॥ जवेनाप्यतद्वर्षं सर्वं स्थितान्यवारयता॥ पांडुश्चमर्वंसंकुदोधृष्टद्युम्नश्चपाशतः॥
शिवं डिनं शिपदेयाः पंचालानां वयोगणा॥ केकयान्सोमकाश्चैव पंचालांश्चैवमारिषा॥ असंचमंदुराधर्षः
शितिः शस्त्रिवारयता॥ अतिष्ठदाहवेयना सुवस्तवमहाबलः॥ यथायज्ञे महानग्निर्मंडितः प्रकाशवान्॥ तपो
तावपद्यंतमम्यमृत्सुमिवाहवे॥ आथान्परथमास्त्रायहादिकः समपद्यत॥ ॥ इति शान्त्यपर्वणि॥ ॥ सजयउवाच
॥ ॥ पुत्रसूतेमहाराज रथस्वारथिनावरः॥ दुरुसहोवामो मुहेयथा रुद्रः प्रतापवान्॥ तस्मैवाणमहासि सुप्रह
त्राहमवन्मही॥ परंश्चमिषिविवरणो हरिः निरिवपर्वतान्॥ नवमोस्तिपुमा कश्चित्पांडवानां महाहवे॥ द्रयो गजोरथो
वापियोमवाणोरविकृतः॥ पंचं हि समरेयोधं प्रपश्यामि विशंपते॥ मनुवाणोऽश्वितो नृदिपुत्रेण तवजातः॥ यथासितो
नरजसासमूहूतेनवाहिनी॥ अन्यदृश्यतमं च न्नातथावाणोर्महात्मनः॥ वाणभूतामपश्यामहृष्टिवीधृष्टिवीपतोदुर्यो

३८

शान्प०

धनेन प्रकृतां किं प्रहसितं ध्वनिना ते सुयोधमहस्त्रेषु तावकेषु परेषु च। एकोऽयं धनश्यामी सुमानि निमतिर्ममात्मा
तुतमप्युपामतवपुत्रस्य विक्रमः। मयदेनं महिना पाथाना च वनेन भारता युधिष्ठिरशतिताना जिविष्याधनरतर्ष
म। नीमसेनं वसुधामहदेवं वसुधामिः। न कुलं च वतुः घृष्टा धृष्ट द्युमन्त्रं वपुः। मन्त्रिदोपदेयांश्च निनिवि
व्याधमात्यकिं। धनुश्चिह्ने देवसेनमहदेवस्य मारिषा तदपास्य धनुश्चिह्नमासी पुनः प्रतापवान्। अध्यात्मधावन
राजानं प्रहृष्टान् महदनुः। ततोऽयं धनं संख्ये विव्याध दशभिः शरैः। न कुलसुतता वीरगजानं न वभिः पुनः। धार
रुपिर्महिषा सो विव्याध धवननादवा मात्यकिश्चापि राजानं शरैः गानतपर्वणा। दोपदेयास्त्रिमस्य धर्मराजश्च
पंचभिः। अथ सोऽप्यनीमसेनश्च शरैः राजानमादयत्। समं तात्कीर्यमाण सुशरवर्षिर्महामभिः। न वचालमहारा
ज सर्वसैन्यस्य पश्यतः। लाघवं सोऽहं वापि यवीर्यं विवमहात्मनः। अतिमर्वाणिभूता निदृष्टुः सर्वमानवाः। धार्तरा
ष्ट्रापि राजे इयात्वा तु खल्यमंतरं। अथ श्यामाना राजे इपर्यवर्तंत दंशिताः। तेषां मापततां धोरसुसुलः समजायत॥
कुर्वन्सहिममुद्रस्य प्रावृद्धालेयथानि शि। समासाद्य रणे ते तु राजानमपराजितं। प्रसुद्युमीदृशसाः पांडवानाहता
पिनः। नीमसेनं रणे कुहं शरणं पुत्रो न्यवारयत्। ततो वारोर्महाराज प्रभुक्तिः सर्वतो दिशं। नाजायंत रणे वीरानदिश

धप

न्याकेपकविनत्ववियोगादृष्टकाष्टस्याप्रमित्रयोः मदवाहिनोः। आसक्तं गाढं लभं। इंदियेरिंदस्य परमात्मनो सि
ः प्रदिशस्तथाः। तावुमो कुरक मारिणा बुभुक्षारतदुःसाहो। धोररुपमयुधेनां रुतप्रतिरुतिषिणो। त्रामयंतौ जगत्सर्व
न्याकेपकविनत्ववो। शकुनिस्तुरगे वीरो युधिष्ठिरमताडयत्। तस्याश्चाश्चतुर्गहत्वा सुबलस्य सुतां बुविना
दं चकार बलवान् सर्वसैन्यानि कं पयत्। एतस्मिन् तरे वीरगजानमपराजितं। अथोवाहरणो राजन्सहदेवः प्र
तापवान्। अथान्यं श्यामास्त धर्मराजो युधिष्ठिरा न कुनि निविष्टा धा पुनर्विव्याध पंचभिः। न नादवमहा
नादं प्रचरं सर्वध्वनिं। तद्युद्धमभूच्चित्रं धाररुपं मारिषा इंदुणा श्रीतिजननं मिह्वारणामवितं। उत्तकसुमहे
षामनकुलमुद्रदुर्मदं। अथ्युद्रदमेयात्मा शरवर्षिर्ममंततः। अथिनं न कुलशूरः। सो बलस्य सुतं रणे। शरवर्षण
महता समं तात्कीर्य वारयत्। ततो वसुधामहाराजो कुलपुत्रो महारायो। यो धयं तावप्यपता परस्परकृता गासा। तथै
व कृतवर्मा बुभुक्षानयं तावतापनां। यो धयन्तुश्चाभिराजन्तुं शक्यं। इदं वाहवे। दुर्योधनो धनुश्चित्वा धृष्ट द्युमन्त्रं संयु
गो। अथिनं छिन्नध्वानं विव्याध। निशितैः शरैः। धृष्ट द्युमनोपि समरे प्रहृष्ट परमायुधैः। राजानं योजयामास परस्य
तां सर्वध्वनिं। ततो युद्धं महद्वासी संश्रामे नरतर्षना। प्रमित्रयो र्यथा सक्तं मत्तयोर्वनहस्तिनोः। गोतमस्तुरगे कु
हो दोपदेया न्महाबलान्। विव्याध वक्रभिः शूरः शरैः सन्नतपर्वभिः। तस्य ते रभवद्युद्धमिंदियेरिव देहिनः।
गोः। देहिनः तस्यो वंदस्य देहित्वा निमानापन्नस्य। इंदियाणिकिल आत्मानं जित्वा ताना दुःखज्वाला जटिले॥

विषयकृतमुक्तिरेवमुक्तिरिति आत्मावर्द्धिद्वाराणि नित्यापरमानंदसाम्राज्यमिति तेषामेवंविददमानां विषयाः सदायाः तद्वत्सत्त्वात्मानः। तच्च द्विद्वाराणां मात्मना सह युद्धं। आत्मप्रहारः। तस्य स्वानंदं त्वदनेन श्रुत्वा तं प्राणदमिति यावत्। तस्य बुद्धस्य विशेषणं। घोररूपमिति घोरं दुःखमेव रूपं यस्य। इंदिये रागद्वेषे रिताः प्रतिपदेरुते का विद्या तस्य दुःखमेव रूपं वा कुप्यति। अमंदायं तत्त्वज्ञानादवगच्छेत्तमेधादिनिरप्यसंहरणीयं निर्मयादां अतिक्रान्तिविधिनिषेधं। अतीवमर्माकम्पवर्मानं। इव शब्दस्तस्य देशकालपात्रवस्त्वानेदनानां तत्त्वज्ञानात्। चक्षुष्या यथा यथा तस्य दुःखं तथा च सुखतिरोधनं समुच्चिघोररूपमसंवायं निर्मय्यं। दमतीव वति वतं पीडयामासुरिंदियाणीव बालमं। स च तान् प्रति संयच्छन्त्यस्यो धृष्टदादवे। एवं विचमन् बुद्धं तस्यतिः सहारता उवाचोवा यवयथा देहिनामिंदिये विमो। नराश्चैव नरेः सा र्द्धं दंतिनां दंतिनि सथा। हयादाये स्ममा युकारथिनो रथिमिसथा। संकुलं वा मेव बुद्धं घोररूपं विज्ञापते। इदं विचमिदं घोरमिदं रोदमिति प्रमो। युधान्मासन्महाराजघोराणि व बकुनिव॥

नोति। बालिशमप्रतिपन्नतरं। उवाच देहं द्विद्वारो बुद्धिस्तु बुद्धेष्टु रूषेस्त्वित्वा प्रकाशीनूय चीमया उवाच न स्यारथी स्थान स्मेकायुताया यावज्जीवं कर्त्तव्यं ताया माह। युद्धं यथा कविशेषेण मनुवर्त्तनीयं। तद्यथा। आत्मज्ञं इंदियात्पुद्धं विषयदोषदर्शनत्वादिष्य निवर्त्तनमसंहाय्यं विषयनिवर्त्तनस्य निवर्त्तनत्वात्। निर्मय्यं दं। विधिनिषेधकमय्यादिनिवर्त्तकमतीत्यवर्त्तते। अदेवेतेनेति न्यायेनाति क्रान्तस्त्वन सस्मनेदं। इव शब्दस्य परमो कृष्टो प्रेक्षायां चक्षुष्यः त्वस्य समूलस्य निवर्त्तिममुच्चिनोति। घोरं नयानकं। रोदं संहारं॥

तेसमासाद्यममरे परस्परमरिंदमाः। विषयधुश्चैव जघ्नुश्च समासाद्य महादेवे। तेषां शस्त्रसमूहं तं रजसीव महत्त्वं ता प्रवतेनोठं तं राजन्धावद्विश्वाश्च सादिभिः। रथेनेमि समुद्धतं निःश्वा मिश्वा पिदंतिनां। रजःसंध्यात्रकलिलेदिवा करपथेयायो। रजसा तेन मंष्ट्रकेना स्करे निष्पत्तीरुते। संक्लादिना भवद्भूमिसेवश्च रामहारयाः। मुकुत्तादि वसं वृत्तं नीरजस्कं समंततः। वीरशोणितमिक्तायां नूमो नरतमन्नमानदाशाम्यन्नतस्तीव्रं तद्वज्रो घोरदर्शनां ततोपश्यं महा राजहं द युधानिमारता। यथा प्रायं यथा अष्टमध्याक्रे विमुदारुणा। वर्मणां तत्र राजे इव हृत्पतो ज्वलाः प्रभाः। शस्त्रः सुत्रमुलः संख्ये शराणां पततामन्नता। महावेणुवनस्येव दह्यमानस्य सर्वतः॥ इति शतपथपर्वणि॥ ॥ संजय उवाच॥ ॥ वर्त्तमाने तस्या बुद्धे घोररूपे नयानके। अज्यत बलं तत्र तव सुत्रस्य पांडविः। तां सुयज्ञेन महता सन्निवार्य महारथानां पुत्रास्तया ध्यामासुः पांडवानां मनी किनी। निवृत्ताः महासायो धासव पुत्रप्रिये पिता॥ मन्त्रिहृत्तेषु तेषेवं युद्धमासी सुदारुणं। तावकानां परेषां वदेवा सुररणोपमं। परेषां तव सितेवानासीत्कश्चित्पराङ्मुखः॥ अनुमानेन युद्धं ते संज्ञा सिद्ध परस्परं तेषां क्रयो महानासीद्युध्यतामितरेतरं ततो मुचिष्टिरो राजा क्रोधेन महता युतः॥ निपगीषमाणाः संग्रामे धार्तराष्ट्रान् मराजकान्। त्रिभिः शारदं विधा रुक्म

मदंडाः समानां युलदंडाः॥

पुंरवेः शिः ला शितिः च उ चि नि निज घानाश्च नारावान् रुतवर्मणः॥ अश्वात्मावहादिक्यमपोवहयशस्विनः अथश
रहतोष्टानिः प्रत्यविध्ययुधिष्टिरं ततो दुयोधिनो राराण्यान्मप्रशतात्रणे प्रेषयद्यत्र राजा विधर्मपुत्रो युधिष्टिरः तत्र
रथि निर्युक्ता मनोमारुतं रं ह मः॥ अथ्य इव तसंयामो को ते यत् स्मर्य प्रति ते समंता न्महाराज परिवाय्य युधिष्टिरं
अदृशं मायके अकुर्मिषा इव दिवा करं नामृष्यं तसु संस्थाः शिखंडिप्रमुखारथाः॥ रथि रथ्यज विमुक्तिः किं किणीजा
नमं वृत्तिः॥ अजगु रग्निरकंतः कंती पुत्रे सुधिष्टिरं ततः प्रवृत्ते रो इ संयामः शोणि तो द कः॥ पांडवानां कुरुणां वयमरा
धु विवर्द्धनः॥ रथा न्मप्रशतान् दत्वा कुरुणा मा तता यिनां पांडवाः सह पांडवा लैः पुनरेवा म्यवारयन्ता तत्र युद्धं मदृष्ट्वा
सीते वपुत्रस्य पांडु वीः॥ नवनत्ता दृष्टं दृष्टं निववा पि परिश्रुतं॥ वर्तमाने तथा युद्धे निर्मय्या दिसं ततः॥ वध्यमाने सुयोध
पुता वके धितरे सुवा निनद सुवयोधे सुजं र्ववर्षे अ परि तेः॥ उरुष्टिः सिंदनादि अगर्जिते न वध विना॥ अतिप्रह
दं युद्धे वदित्य माने सुमर्मसु॥ धावमाने सुयोधे सुजगृ हिसु मारिषा मंहारे सर्वतो जाते मृष्टि व्याशोक संभवे॥ वकीन
पुत्रमस्त्री सीमंतो हतै रणे तदा निधर्मया दितो युद्धे वर्तमाने सुदारुणे॥ प्रादुरा मन्विना शायत दोषा ताः सुदारुणाः
च वालश दं कु वरिणा सपर्वत वनामही॥ मदंडाः मोक्षु काराज क्रीय्य माणाः समंततः॥ उक्ताः पे उर्दि बोधमा

वाहय र विमंडलं विषया ताः प्रादुरा मन्वी विः शर्कर कर्षणः॥ अश्वाणि सु सुवुत्रां गा वे प सुश्वा भवद्गृशः॥ एताव्यो
रानना दृत्प समुत्पाता सुदारुणा तः पुन युद्धा यमं मं अरु त्रियास्तु रव्यथाः॥ रमणी ये कुरु के वे पुणे स्वां
यिया सवः॥ ततो गंधार राजस्य पुत्रः शकु निरव्वीत्॥ युध्धजया ताया वत्सृष्टो ह स्मि पांडवा ना ततो नः संप्र
यातानां स इयो धा स्तरस्त्विनः॥ दृष्टाः किल किला शस्त्रमकुर्वन्ता परेतथा॥ अस्मा सु पुनरा सा द्यल ह्यल द्वा दुरा
मदाः॥ कोरा मनानि धुवंतः शारवर्षे रवा किरन्ता ततो दंतं परिराज न्महाराज बलंत वंदः॥ दुर्योधन बलं दृष्ट्वा पुनरा
सात्यराज्जु खं गांधार राज सु पुनर्वाक्यमा दततो वली॥ निवर्त्तधु मधर्मज्ञा युध्धं किं स्ते नवः॥ अनी के दश माह
स्वमस्थानो नरतर्षम॥ अमी जांधार राजस्य विमल प्रासयो धिना॥ बलेन तेन विकम्प वर्तमाने जनक ये॥ पृष्टतः पां
डवानी क मम्य घृति शितिः शरिः॥ तदन्वमी ववा तेन दिय्य माणां समंततः॥ अमज्य तमहाराज पांडुनां सुमहदं
ततो युधिष्टिरः प्रेक्ष्य नमं स्वबल मंतिकात्॥ अथ दं वं ग्रे चो दय द व्ययः सह देवं महा बलं॥ असी सुवल पु
त्रो नो जघनं पीडु संस्तितः॥ सेना निष्पद यत्ये प पश्य पांडव दुर्मतिं॥ गच्छत्वां पि पदे ये श्च शकु निं सो वलं जहि
रथा नीक महं धये पांवा लीं सहितानयः सर्वे वा जिनश्च महत्तया॥ पादाताश्च त्रि माह स्वाशकु निं ते र्दतो

जित्तोगजाः सप्तशताश्चापयाति निराहताः॥ पंचवायुसहस्राणि महदेवश्ववीर्यवान्। पादाताश्च त्रिमाहस्य
 शिपदेयाश्च सर्वशः॥ रणे त्वम्य इव लेख्यशकुनिं युद्धं स्मदं। ततस्तु सिबलो राजत्रयं तिकम्प पांडवानां जवान
 पृष्टत मेनां जयपृष्टप्रतापवान्। अश्वा रोहा सुमेरुः पांडवानां तरस्त्रिनां। प्राविशान् सिबलानीकमम्यतिकम्प
 तात्रयान् तितत्रमादिनः शूरा सिबलस्य महद्वलं। गजमध्ये वतिष्ठंतः शरवो र्धिरवाकिरता तदुद्यतगदाग्राममा
 कापुरुषमेवितं। प्राधवर्तत महद्गुहं गजकुर्मं वितेतवा उपारमं तज्याशदाः प्रहकारयितो भवान्। नदिस्त्रेषां
 परेषां वा विशेषः प्रहृत्य दृश्यत। शूरबाहु विस्त्रातां शक्तीनां भरतर्षभ। ज्योतिषा मि वसं पातमपश्यन्
 कुरु पांडवाः॥ कृष्टमिर्विमलाश्च मिश्रतत्र तत्र विशांपते। संपतंती निराकाशमाह तं वक्रशो भवता ग्राममा
 पततां रजत्रुपमासी अमंततः॥ शलमाना मिवाक्का लोतदा भरतसत्तम। रुधिरोक्ति सवंगी विप्रहृदि निर्य
 दृष्टिः॥ हयाः परिपुतंति स्म शतवोद्युसहस्रशः॥ अन्योत्पमं निविशश्च समासाद्य परस्परं। अविहताः स्म दृश्यं
 ते वमंतोरुधिरं मुखैः॥ ततो न ववृमो घोरे सैन्ये नूरजसाहते। तानपक्रमतो शकंतस्माद्देहाद रिंदमान। अश्वात्राज
 मनुष्याश्च तमसा संवृते सति नृमो निपतिताश्चान्ये वमंतोरुधिरं वक्रकेशा केशि मालमान शोकश्चेष्टितुं नराः॥

अन्योन्यमश्वपृष्टेभ्यो विकर्षतो महाद्वलाः॥ मत्वा इव समासाद्य निजपुरितरेतरं। अश्वेभ्यो पक्रुष्यंत वदवो व्रगतामवः॥ रमो
 निपतिताश्चान्ये वदवो विजयेषिणाः॥ तत्र तत्र वदृश्यंत पुरुषाः शूरमानिनः॥ रकोक्ति तश्चिन्नुतिरपक्रुष्टशिरोरुदिः॥
 अदृश्यंत मही कीर्त्ता ज्ञानाद्य सहस्रशः॥ पूरं न शक्यंत वामी ऊतुमश्चेन केन वित। हस्यारोहेर्हेति राश्वरा वृते वमुधात
 ने। रुधिरोक्ति सत्रादि रात्रा विरुद्धा युधिः॥ नाना प्रहरणैर्घोरैः परस्परवाधेभिः॥ सुमन्त्रिरुष्टैः संग्रामे हतत्रयिष्ट
 सैनिके। ममुकृतंतो युधामिबलोथ विशांपते। पद्माहस्त्रिहीये शिष्टिरपाया कृकृ निस्ततः॥ तथैव पांडवानी कं रुधिर
 णममुकृतं। पद्माहस्त्रिहीयेः शिष्टिरपाया कृतवाहनं। अश्वा रोहा सुपांडुनाम बुवक्रधिरोक्तिताः॥ सुमन्त्रिरुष्टाः सं
 ग्रामे नृयिष्टं त्यक्तजीविताः॥ ते ह शक्यं रथे यो दुंकुत एव महागजैः॥ रथान्ये वरथान्या उकुंजरानकुंजरानपि। प्रतियानो
 दिशकुनिः स्वमनीकमवस्थितः॥ तपुनः सिबलाराजामुहमम्यामिष्यती। ततस्तु शिपदेयाश्च तवमवा महादिपाः॥
 प्रययुर्ध्रं त्रपांचाल्यो धृष्टद्युम्नो महारथः॥ महदेवो पिकांते योरजो मेघे ममुच्चितो रका की प्रयायोतत्र यत्र राजपु
 धिष्टिरः॥ ततस्तेषु प्रयातेषु शकुनिः सिबलपुनः॥ पार्थनो मदनकुहो धृष्टद्युम्नस्य वाहिनी। तस्तु नस्तु पुलं मुहं
 प्राणां त्यक्त्वा मवर्तत। तावकानां परेषां वपरस्परवाधेषिणो ते ह न्योन्यमविकृतं तस्मिन् चौरसमागमेः॥

प्रतिष्ठानां पिष्टेभ्योऽतिपिष्टानां तेनेव वेशनेन॥

योधाः पर्यपतन्नाजन् शतशो यमहस्त्राः॥ अमिनि शिष्टा मातां शिरःलोक संकये। प्रादुरासीन्महाशस्त्रालनां
पततामिव। विमुक्तानां शरीराणां मित्रानां पततां बुवि। मायुधानां बवाकृतासुराणां वविशोपते। आसीद्वदवाशः।
महाध्वो महर्षाः॥ निघ्नो निशितेः शस्त्रे च दनुवा निघ्न न पि। योधाः परिपतन्ति स्म यथा मिष कृते रवगाः॥ अ
न्योन्यं प्रतिसंरञ्जः। ममासाद्य परस्परं। अहं पूर्वमहं पूर्वमिति निघ्न न हराः॥ संहतेनामन चोष्ट शरीरे दिग्गता मुनिः॥ हया
ः परिपतन्ति स्म शतशो यमहस्त्राः॥ स्फुरतां प्रतिपिष्टानां मश्चानां शीघ्रवारिणां। सनतां वमनुष्पाणां सन्नहानां वि
शोपते। शकृष्टि प्राशवाष्ट सुबुधुमः। मम जायता। मिदतां परमस्मृतिराजन्तु मूर्तिविते तवा। अमानिभूताः संरञ्जः।
शतवाहाः पिपासिताः॥ पिक्ताश्च शितेः शस्त्रे रम्यवर्तता वकाः॥ मत्रारुधिरांधेन बहवो च विचेतसः॥ जघुः
पराश्रकाश्चैव प्राप्ताः। नानातन्त राना बहवश्च नाना प्राणाः। कृत्रिया जयशुद्धिनः॥ नृमो वाप्यपतन्नाजन् शतशो
मिराहताः॥ वृकशुभ्रगालानां बुभुले मोदते हनि। आसीदलक योधोरस्त वपुत्रस्य पश्यतः॥ नगशुकाय संकृता
नृमिरासी दिशोपते। रुधिरौदक चित्राचनीरुगां मयवर्दिनी। अमिनिः पृष्टिशोः श्लेष्मक मारणा पुनः पुनः॥ तावकाः
पांडवेयाश्चताम्यवर्तत भारता प्रहरंतो यथाशक्ति यावन्प्राणस्यधारण। योधाः परिपतन्ति स्म वमंतोरुधिरं वरुणः॥

धध

परिक्लिप्य निरुध्या सर्वशः सर्वैः। अयस्मात्तापवंतः कलिलेधने॥

शिरःशुद्धीत्वा केदोषुकबंधश्च दृश्यते। उद्यमं वशितं रजं रुधिरं परिपुतं। अयोधितेषु बकुशुकबंधेषु जनाधिप।
तथा रुधिरांधेन योधान कश्मलमाविशतामदी नूतेततः। शस्त्रे पांडवानां महदलं। अल्पावशिष्टेषु रागैरम्यवर्त
तमो बलः॥ ततो न्यधावं स्वरिताः पांडवा जयशुद्धिनः॥ पदातयश्च नागाश्च समादिन्योद्यता युधः॥ कोष्टकीरुत्पवा
प्येनं परिक्लिप्य वमवर्तः॥ शस्त्रे नाना विधिर्जघुः युधपारंति तीर्षवाः॥ त्वदीयां स्मां सुसंप्रेक्ष्य मर्वतः। मम निहुतान
। माश्रयं विदि परथाः पांडवान मिदु बुबुः॥ केचित्पदातयः पश्चिर्मुष्टिनिश्च परस्परं। निजघुः मम रे शूराः। कीराशस्त्रा
स्ततो पतन्तारथेभ्योरथिनः। पेडुर्दिपेभ्यो हस्तिमादिनः॥ विमानेभ्यश्च वृष्टाः मिहाः। पुणपृथुयाद्यथा। एवमन्योन्यमाय
सा योधानं मुर्महामृधे। पिदन्नाद्वयं शस्त्रानपितथापरे। एवमासीदमः। यदं युद्धं नरतमत्रमा। प्रासासिबाणक
लिलेवर्तमान सुदारुणे॥ ॥ इति शाल्मयवर्णि ॥ २२ ॥ संजय उवाच ॥ ॥ तस्मिन् शस्त्रे मृदो जाते पांडवे निहतैव
ले। अश्वैः मघ्न शितेः शिष्टैरुपावर्तत मोबलः॥ मया त्वा। वाहिनीं त्संमिब्रवीत्वरयन् युधि। युध्यधमिति संकृष्टाः
पुनः पुनरिंदमाः। अष्टकं रुत्रियां स्तत्र कसराजामहारथः॥ चाकने सुवचः। शुक्तात उचुर्नरतर्षना। अमो निष्ट
तिकिरव्योरण मध्ये महारथः॥ यत्रैतं शुमहकृत् प्रसूचं इममप्रभं। यत्रैते सततजगारथास्तिष्ठंति दंशिताः॥

यत्रिषशसुभुनः पञ्चननिनदोपमः। तत्रागच्छ दुतंगजंस्ततोऽप्यथकोरवं। एवमुक्तसुतेः शुरेः शकुनिः सोबलता।
 दा। प्रययितत्रयत्रासोपुत्रसवनराधिपामर्वतः संदृष्टोवीरेः समरेषनिवर्तिनः। ततोऽप्योर्ध्वं दृष्ट्वा रथानीके
 व्यवस्थितं। मर्यासावकांस्वर्नदहर्षयन्शकुनिसनः। इयोर्ध्वमिदं वाक्यं रुष्टो विंशोपते। कृतकार्यमि
 वात्मानं मममानो ब्रवीन्नुप। जहि गजत्रयानीकमद्याः सर्वे जिता मया। नात्यक्काजी विंशं संख्ये मको जेनुं युधिष्ठि
 रः। हते तस्मिन्त्रयानीके पांडवेना सिपातिते। गजानेतान् दनिष्यामः पादातीं चेतं रंस्तथा। श्रुत्वा तु वचनं तस्य तावका
 जयगृहिनः। जवेनाप्युवन्नरुष्टः पांडवानामनी किं नो। सर्वे विधूतवृणीराः प्रगृहीतशरा मनाः। शरा मनाविधु
 वानाः मिहनादं प्रचकिरे। ततोऽप्यतलनिर्घोषः पुनरामी दिशोपते। प्रादुरामी कृगरां वसुमुक्तानां सुदारुणा
 । तांस्मीपगतान् दृष्ट्वा जवेनोद्यतकार्मुकान्। उवाच देवकीपुत्रं कुन्तीपुत्रोर्ध्वं नयः। वोदयाश्चानसंचातः प्रवि
 शितं बलासर्वं। अंतमद्यगमिष्यामिशत्रुणां निशितेः शरेः। अष्टादशदिनाभ्यधुदम्याम्यजनाईना वत्तमानस्यम
 हतः समासाद्य परस्यरे। अतंतकल्याधजिनीन्त्वा ह्येषां महात्मना। कथमद्यगतायुधे पश्यदेवं तथा विधाम सुदृक
 त्पुत्रबलं धार्तराष्ट्रस्य माधवा। अस्मानामाद्यमंजातं गोप्यदोपममम्युत। हते जीमेषे तु संदध्या किवं स्यादिह माधवः॥

तत्रतकृतवान्मूढो धार्तराष्ट्रः सुबालिनाः। उक्तं भीमो रायदाकं हितं पश्यं च माधवं। तच्चापि नासो कृतवान् वीतबुद्धिः सुयो
 धनः। तस्मिन्सुनिहते भीमो प्रस्युतधरधणी तले। न जाने कारणं किंचु येन युधमवर्तता। मृदां सुसर्वथामन्ये धार्तराष्ट्रसुबा
 लिनापतिर्गोशतनोः पुत्राय कार्ष्णः मगरं सुनः। अतंतं वनिहते शोणा ब्रह्मविदां वरे। राधेये च विकर्षे वनिवा
 शाम्यतविममं। नूरि अवशिस्तस्येव शाले विवजनाईना। अतंतं पुत्रवीरपुत्रे वाशाम्यतविममं। जय इये वनिहते
 वगृह्ये वाप्यलायुधे। बाह्लीके सोमदत्ते वनिवाशाम्यतविममं। मगदत्ते हते शरे कां वोजे च सुदक्षिणे। दुःशामने च
 निहते निवाशाम्यतविममं। दृष्ट्वा वनिहतान् शरान् पृथक् मांडलिकां च यात्। बलिनश्चरणे रुन्मनिवाशाम्य
 तविममं। अक्रोहिणीपती नृदृष्ट्वा भीमसेनेन यानितान्। मोक्षाय दिवालोभां निशां म्यतविममं। कोतुराजाकुले जा
 तः कोरवेयो विज्ञेयतः। निरर्थकं महाहिरं कुर्यादित्यः सुयोधनात्। युगातोऽप्यधिकं ज्ञात्वा बलतः शौर्यतोऽपि च।
 अमुदः कोतुयुधे तजानत्याज्ञो दिताहितं। यत्र तस्य मनो ह्यासीच्च योक्तव्यं हितं वचः। प्रशमे पांडविः सार्धं सोम
 स्य पुयात्कथां येन शांततवो भीमो शो गोविदुर एव च। प्रत्याख्याताः। अपमश्या र्थं किंचु तस्याद्य मेघजं। मोक्ष
 येन पिता दृष्टः प्रत्याख्यातो जनार्दन। तथा माता हितं वाक्यं माधवाणां हिति पिरा। प्रत्याख्याता ह्यसकृत्य सकस्माज्ज

शल्प०

निरुक्तं निश्चयेनोक्तं। अनुमानेन युक्ता। मध्यात्मा समवादेन॥

वये हवः। कुलांत करणो व्यक्तं जात एष जनादेनः। तथा स्पष्ट एते चेष्टानीति शिष्टवक्ष्यं पते। निषदास्पतिनो राज्ञः मि ति मेम
तिरक्युत। उक्तो हं बहु श्लात विदुरेण महात्मना। न जीवन्नास्यते नागंधार्त्त राष्ट्रकथं वनायावत्प्राणानधारयति धृतरा
ष्ट्रपिमानदाता वसुष्मा सुपायो सो विवरिष्यति पापकं। न वशक्यो त्पथाने उमृते सुदेनमाधवा। इत्यब्रवीत् स दामा।
हिविदुरः सत्यदर्शनः। तस्यैव मद्यजानामि व्यवसायं इरात्मनः। यदुक्तं वचनं तेन विदुरेण महात्मना। यो हि श्रुत्वा वच
संयं जामदग्न्या दद्यात्तथा। नास्य मम तदु बुद्धिर्ध्वं नाशमुखे स्थितः। उक्तं हि वक्तुमिः सिद्धिर्जननिमात्रे सुयोधने। ए
नं प्राप्य दुरात्मानं कुरुं कुरुंगमिष्यति। न हि देववचनं तेषां निरुक्तं विजनादेनं। कुरुं याता हि राजानो दुयोधनकृत
नृशो मोक्ष सर्वात्रिणो यो धान्निहनिष्यामि माधवा। कुरियेषु हनेषां मुह्यन्त्येव शिविरेकतो वधावयवात्मनो म्यानि
संयुगं तो वयिष्यति। तदंतं हि न वेदिरमनुमानेन माधवा। एवं पश्यामि वार्त्तं यन्मया स्वया। विदुरशस्य
धवा को न चेष्टया वदुरात्मनः। मया हि भारता चौर्या वदन्मि शितिः शरिः। दुष्प्रीधनं दुरात्मानं वाहिनी वास्य
संयुगे। हेम मद्य करिष्यामि धर्मराजस्य माधवा। हवित दुर्वलं मेत्यंधार्त्त राष्ट्रस्य पश्यतः। असीषु हसो दाशाही
स्तथा कस्य साविना। तदालो मम मित्राणामभीतेः। प्राविशद्गणेशराशतवनं घोरं शक्तिकं टक संभृतं॥

धद

गदापरिषपंथानं रथनागमदहुसुं। हयपत्रिलाता कीर्त्तगाहमानो महायशाः। अरो वन्नवगोविंदो रथेनातिपताकि
नातिहयापाडवा राजचहंतो कुनमाहवे। दि कुसर्वास्वदृश्यंत दाशाहेण प्रवोदिताः। ततः प्रायाइथेनाजो सव्यमा
धी परंतपः। किरन्वारशतां स्त्रीदत्तान् वारिधारा इवांबुदः। प्रादुरासीन्महांस्तुहः शराणां नतः पर्वणां। इषुनिता
इमानानां समरे सव्यसाविना। अमकृतस्तनुत्रेषु शरोधाः प्रापतन्मुवि। इंशानि समस्य शर्गां ही वप्रेषिताः श
राः। नरात्रागां समाहृत्य हयाभ्यापि बिभ्रं पते। प्रपतंतरणे वाणाः पतंगा इव घोषिताः। असी सर्वमवच्छत्रं गां
ही वप्रेषितेः शरिः। न प्राजायंत समरे दिशो वा विदिशो पिवा। सर्वमासीजमस्युसं पार्थनामां कितिः शरिः। रुक्मपुत्रे
स्तिलधोतिः कम्पारिपरिमा कितिः। ते दह्यमानाः पार्थिनया वृत्तनरकुंजराः। ममाक्ष्मीदंताकोरव्यावधमानाः शिते
ः शरिः। शरवापधरः पार्थः प्रज्वलन्निवभारताददा। हसमरे यो धातु कुरुमगिरिव ज्वलन्। यथावतां ते वनागो।
विस्मृष्टः रुक्मकुरुदहेतु कृष्णातिः सुघोषः। सुरिदुमं शुक्लता वितानं नृशसमृद्धे ज्वलनः प्रतापी एव सता रावण
ः प्रतापी शरार्थि रूक्षाववती गते जा। ददाह सवति वपुत्रमेनामसृष्टमाणस्त रसातरस्वी। तस्यैव वः प्राणहरः सुमुक्ताना
मकृतैवर्मसुरुकमुत्वाः। न सदिनीयं प्रमुमो ववाणं नरहयेवापरमदिपेवा। अनेकरुपाकृतिनिर्दिवाणोर्महारथानी

शल्प०

कमनुप्रविश। स एव कस्तवपुत्रमेतां जवानादेत्यानिव वज्रपाणिः॥ इति शल्प पर्वणि॥ संजय उवाच॥ अ
 स्यतां यतमाना। तां शृणु मामनिवर्तितां। संकल्पमकरोन्मोघां गंडीवेन धनं जयः॥ इति शान्तिमस्य शान्तिविषयात्मनि
 जसः। विस्मजन्त्यपतेवाणाचारो मुं वनिवां बुदः॥ तस्मिन्मरनेष्टवधमानं किरीटिना। संप्रदुशवसं ग्रामात्तव पुत्रस्य
 अपतः॥ हतधुप्यारिषाः केचिदतस्तत्तास्य परे। न प्रेषा युगचक्राकाः केचिदासत्रिंशोपते। अन्येषां सायकाः क्षीणा
 स्तथा न्येशरपीहिताः॥ अकृता युगप केचित्पादवन्नयपीहिताः॥ केचित्पुत्रानुपादाय हतवृषिश्च बाहनाः॥ विबुध
 शुः पिद्वतये महायान परेषु नः॥ बांधवास्तु नरव्याघ्रनाहं संबं धिनस्तथा॥ दुदुबुः केचिदुस्यतत्र तत्र विंशोपतेत्
 हवोत्र नृशं विहासुह्यमाना महारथाः॥ विष्टनंतः स्मद्वंते पार्थवा गहनतराः॥ तानन्ये रथमारोप्य आश्यास्याथ सु
 कुर्वकं। विशांताश्च विदृष्टाश्च पुनर्युद्धाय नजिरः॥ तानपाश्र्वागताः केचित्पुनरेव युयुसवः॥ कुर्वतस्तव पुत्रस्य
 शासनं सुदुर्मदाः॥ पानीयमपरे पीत्वा पय्याश्चास्य ववाहनां वर्मणि वसमारोप्य क विद्वत्तसत्रमासमा
 श्याम्यारन्नादन्निक्षिप्य विरेपिच। पुत्रानन्येषु नर्युद्धमरोचयन्। मक्रयित्वा रथान केचिद्यथा सुखं विंशो
 पते। अष्टासुत्ययां डवाती कं पुनर्युद्धमरोचयन्। तेश्वराः किंकिणीजालिः समाकृन्ना वसामिरे। त्रिलोकविजये युक्ता

धृ

यथादितेयदानवाः॥ आगम्य महमा केचिद्विष्टेः स्वर्गविप्रपितेः॥ पांडवानामनीकेषु धृष्टद्युम्नमयोधयन। धृष्टद्युम्नो
 पि पांचाल्यः शिषंडीव महारथा। नाकुलिश्च शतानीको रथानीकमयोधयन। पांचाल्य सुततः कुहः सितेन महता
 वृतः॥ अम्य इव सुमेकुहां स्तावकानंदं मुद्यतः॥ ततस्त्वापततस्तस्य तव पुत्राजनाधिपारो मघानने काचिप्रेषयामा
 नारता धृष्टद्युम्नस्तनोराजं सवपुत्रेण धत्विना। नाराचिर्बकुमिः किंप्रवाकोरुरसिवापितः। सोतिविष्टो महेष्वा सस्तो वाहित
 इव द्विपः। तस्मात्त्वांश्चतुरोवालोः प्रेषयामास मृत्यवे। माराथश्चास्य न ह्येन शिरं कायादपाहरत्। ततो दुयेधिनो राजा पृ
 थमारुह्य वाजिनः॥ अपाक्राम हतरथो ना तिद्वरमरिंदम। दृष्ट्वा बुद्धतविकांतं स्वमनीकं महाबलः॥ तव पुत्रो महारा
 ज प्रयायो यत्र सोबलः॥ ततो रथेषु नरैषु त्रिमाहस्त्रामहाहिपाः॥ पांडवानां धिनः पंचममंतात्यर्थवारयन्। ते
 वृताः समरे पंचगजानी केन भारता। अशोभंत नरव्याघ्रहो व्याघ्राघनेरिव। ततोर्कुनो महाराज लज्जलको महा
 बुजः॥ विनिर्योराथ निव श्रुताश्चः कृत्स्नसारथिः॥ तेः समंतात्परिवृतः कुंः पर्वतोपामः। नाराचिर्विमालेस्ती
 ह्मः गजानीकमपोययत्। तात्रेकबाणनिहतान पश्याममहागजान्। पतितान् पात्यमानांश्च निनिन्नास्य
 साचिना। भीमसेन सुतान् दृष्ट्वा तागन्मत्तगजोपमः। करेण गृह्य महतीं गदामस्य गमद्वली। अथा सुत्ययावत्

शाल्य०

दंडपाणि रिवंतकः। तपुद्यतागदं दृष्ट्वा पांडवानां महारथं। वित्रे सुतावका मिताः। शरुन्सूत्रे प्रसुक्तवुः। आविमं वलं
सर्वगदाद सेवकोदरे। गदया भीमसेनेन मित्रं कुंभाजं खलान्। धावमानानपश्याम कुंजरानपर्वतोपमान्।
प्रधाव्य कुंजरासेनुभीमसेने गदाहताः। पेत्रार्जस्वरं कृत्वा किं न पृच्छा इवा इयः। तान् मित्रं कुंभा सुवकुं वमा
गानितस्ततः। पतमानां सुमं प्रेक्ष्य वित्रे सुसवामेनिकाः। युधिष्ठिरोपि संकुंक्षमा डीपुत्रिवपांडवाः। पृथपविशि
तिर्वाणोर्जुर्विर्गजयोधिनः। धृष्टद्युम्नश्च समरे पराजित्यनराधिपः। अपक्रान्ते तव सुते हयपृष्ठसमाश्रितो दृष्ट्वा च
पांडवान्मवां न कुंजरेः परिवारितान्। धृष्टद्युम्नश्च समरे महमर्षिः। घ्नन् शकः। पुत्रः पंचालराजस्य जिघासुः कुंज
राभ्ययो। अदृष्ट्वा उरथानीकं दुयोधनमरिंदमं। अश्वात्मारुपश्चिवरुतवर्मावसावतः। अपश्यन् कृत्रियां
वक्रवुदुयोधनो गतः। अपश्यमाना राजानं वत्समाने जनक्ये। मद्याना निहतं तत्र तव पुत्रं महारथः। विषण्व
दनात्तत्पयं पृच्छंते सुतः। आहुः केचिदस्ते सूते प्रयातो यत्र सो वलः। अपरे तव पुत्रं कृत्रियां शक्तिः। दुयोधने
न किं कार्यं इह धृष्टद्युम्नं दिजीवति। सुधधुमदिताः सर्वे किं वाराजा करिष्यति। ते कृत्रियाः कृतेर्गात्रे हतं नृपिष्ट बांधवाः॥
शत्रेः संपीड्यमानाश्च नानि वक्रमिवाबुवन। इदं सर्वं वलं। हस्तेन स्म परिवारिताः। एते सर्वे गजान् हन्वापापां

धृ

तिस्म पांडवाः। श्रुत्वा उवचनं तेषामश्वात्तमामहाबलः। जित्वा पंचालराजस्य तदनीकं दुरुसहं। रुपश्चरुतवर्मावि
प्रययुर्यत्र सो वलः। रथानीकं पतित्य ज्यश्रराः सुदृढध्विनः। ततस्तेषु प्रयातेषु धृष्टद्युम्नपुरस्कृताः। आययुः
पांडवाराजन् विनिघ्नतः स्म तावकान्। दृष्ट्वा तु तानापततः संप्ररुष्टात्महारथान्। पराक्रान्तास्तथावीराश्चि राशं जी
विते तदा। विवर्णमुखं हृषिष्टममवत्रावकं वलं। परिकृणवन्तान् दृष्ट्वा तानहं परिवारितान्। राजन् वलेन संगेन
त्यक्त्वा जीवितमात्मनः। आत्मना पंचमोयुधं पंचालस्य बलेन दत्तं। स्मिन्देशे व्यवस्थाप्य त्रशारहतः स्तितः। संप्रयु
क्तावयं पंचकिरीटिशरपीडिताः। धृष्टद्युम्नमहानीकं तत्र नो भूङ्गं महत्। जितास्तेन वयं सर्वे व्यपया मरणात्तत
ः। अथापश्यंसात्यकिं तमुपायां तं महारथं। रथे शत्रुः शतिर्वीरो मां वा म् इव दाहवे। धृष्टद्युम्ना दहं मुक्तः कथं वि
क्रान्तवाहनात्। पतितो माधवानीकं दुष्कृती नरकयथा। तत्र युद्धमनूहो रं मुकुर्हमिति दारुणं। सात्यकि सुमहाव
कर्म महत्वापरिहृदं। जीवयाहमगृह्णान्मां मूर्च्छितं पतितं तु वि। ततो मुकुर्हमिति दारुणं। सात्यकि सुमहाव
भीमसेनेन नाराचिरकुं ननव। प्रतिपिष्टेर्महानागेः समं तात्पर्वतोपमेः। तानि प्रसिद्धे वगतिः पांडवानामजाय
तारथमागांस्ततश्च केभीमसेनो महाबलः। पांडवानां महाराज व्यपकर्षन् महागजान्। अश्वात्मारुपश्चिवरुतव

शाल्य०

मविमात्तत॥ अथपुनरुपेतोरथानीके दुयेधितमरिंदमं राजानं मगायामासुस्तवपुत्रं महारथं॥ परित्यक्तवपुं चालं प्रयाताय
वसो बलं॥ राजोदयति संविज्ञावत्तमाने जनकये॥ ॥ इति शाल्यपर्वणि ॥ २४ ॥ संनयतवाच॥ ॥ राजानीके हते
तस्मिन्त्याहु पुत्रेण जारता वधमाने बले विवभीमसेनेन संयुगे॥ वरंतं च तथा दृष्ट्वा भीमसेनमरिंदमं दंडहस्तं य
था कुक्षं तं कं प्राणहारिणं॥ समेत्य समरे राजतदतशेषाः सुतास्तव॥ अदृष्ट्वा माने कोरये पुत्रे दुयेधिते तवः सो
दराः सहिता नृत्वा भीमसेनमभिध्वनत् दुर्मर्षणः श्रुतांतश्च जितो नृरिव लोरविः॥ जयमेतः सुजातश्च तथा दुर्विष
होरिहा॥ दुर्विषो च नतामाव दुष्प्रधर्षताथ वचाश्च न वद्विमहाबाहुः सर्वेषु हविषा रदाः॥ इत्येते सहिता नृत्वा त
वपुत्राः समंततः॥ भीमसेनमिदुत्पलुधुः सर्वतो दिशो ततो भीमो महाराजस्वरथं पुनरास्थितः॥ सुमोच निक्षिप्ता
तवाणान् पुत्राणां तव मर्मसु॥ ते कीर्यमाणा भीमेन पुत्रास्तव महारणे॥ भीमसेनमपाधे ध्वंशवणा दिव कुंजरो
ततः कुक्षोरगो भीमः शिरो दुर्मर्षणस्पृहं॥ कुरप्रेण मम मया तु श्रुतांतयामास नृत्वा ततो परेण मध्येन सर्वाभरण
॥ इति दिना॥ श्रुतांतमवधी भीमस्त॥ वपुत्रं महारथं॥ जयमेतं ततो विद्यानागवेन हसन्निव॥ पातयामास कोर
वं रथोपस्थाद रिंदमं॥ सपपातरथाश्च जन्तुमोक्षसमसारव॥ श्रुतवचिततो भीमं कुक्षे विव्याध ते सुतः॥

धर

जाने नृधुवाजानां शराणां नतपर्वणां ततः कुक्षोरगो भीमं जेवं नृरिव लं रविं॥ जितेतां स्त्रिनिगतर्कं हिषाग्निं प्रतिमेः
शरैः॥ ते हतात्पतद्भीमो मंदने सो महारथाः॥ वसंते पुष्पशबलानि कृत्वा इव किं शुकाः॥ ततो परेण मध्येन नाराचे
न परंतप॥ दुर्विषो च नतामाह मप्रे कृत्यामास मृत्यवे॥ सहतः प्रापतद्भीमो स्वरथा इधितं वरः॥ गिरिस्तु कुटजो भयो
मारुतेनेव पादपः॥ दुष्प्रधर्षततश्चैव सुजातं च सुतो तवा॥ एकिकं न्येवधी सं तेषां हान्तां हान्तां च मृषुख्ये॥ तोशि
लीमुखविद्यागोपे तत्र रथमज्ञामो॥ ततः परंतमपरममिर्विध्युतंतवा॥ मध्येन प्रतिविव्याध भीमो दुर्विषहं रगो॥
मपपात हतो वा हान्यपतां सर्वध्विनां॥ दृष्ट्वा च निहतात् प्रादुर्बहुने के न संयुगे॥ अमर्षवशमापन्नः श्रुत
वभीममभ्ययातः॥ विक्षिप्य मुमदज्ञापं कर्त्तृस्वरविनूषितं॥ विसृजन्मायकांश्चैव विषाग्निं प्रतिमान् बहूनां स
तुराजतधनुश्चिवापां इव स्यमदा मृधे॥ अष्टानं छिन्नध्वानं विशन्त्याममवाकिरत्॥ ततो न्यह नुरादाय भीमसेनो
महाबलः॥ अवाकिरत्तव सुतं तिष्ठति ह्येति वाब्रवीत्॥ महदासीत्तयो युद्धं विवरुपं भयानकं॥ यादृशं समरे पूर्वजं
भवामवयोर्वनो॥ तयोस्तत्र शरैर्भुक्तेर्यमदंड निमिः शान्तेः॥ समाकृत्वा दिशं सर्वास्त्रं सर्वादिवास्तथा॥ ततः
श्रुतवमिं कुक्षो धनुरादाय सायकैः॥ भीमसेनं रणो राजतवाक्कोरु रमिवाय्ययत्॥ सोतिविमहाराजतवपुत्रे

राधचिनाभीमः संवुद्धमेरुचः पर्वणी वमहोदधिः ततो नीमोरुषाविष्टः पुत्रस्य तव मारिषा मारयि चतुरश्याश्चा
 ब्राह्मणेति न्येयमक्यं विरयं तं समालक्ष्य विचित्रिवर्त्तमानादितिः अवादे मैकिरदमेयात्मा दर्शयन्त्याणि लाघ
 वं श्रुतवा विद्योराजनाददेस्व दुर्मर्णी अथास्माददतः खड्गं शतचंद्रं च मानुमतः कुरप्रेण शिरः कायात्मा तया मास पांडवः
 छिन्नोत्तमां गम्य ततः कुरप्रेण मदात्मनः पपात कायः मरणाद्यधुना मनुना दयत्वा तस्मिन्निपतिते वीरे तावकाभयमो दि
 ताः अस्मद्वंतं संग्रामे नीममेतं युयुसवः तातापतत एवाशु हतरोषा हलात्संवाता दंशितः प्रतिजयादनीममेतः प्र
 तापवानाते तु तं विस्मयासाद्य परिव्रजुः समंततः ततस्तु संवृत्तो नीमस्तावके निश्चितेः शरिः पीडयामास तां सर्वा
 न्महस्त्रा रुद्राशुरा नानातः पंचशतान् हत्वा सगरुथान्महारथान् जघान कुंजरानीकं पुनः सप्तशतं युधिह
 त्वादश महस्त्राणि पत्नीतां पमेषुभिः वाजिनां च शतान्याष्टोपांडवः स विराजते नीममेतं सुकिंतेयो हत्वा युद्धे सुतो
 सवामेनेरुताथीमात्मानं सकलं जन्मवप्रनो तंतथा युधमानं विविनिघ्नं तं च तावकात् इच्छितुं नो अहं ते स्मात्
 वसिष्यामि मारिषा विद्राव्य तु कुरुत्सवांसांश्च पदानुगात् दोषं शिष्टं तं शक्रे वासपा नो महादिपा न हतं च यिष्ठो
 धातुतव मेना विज्ञापते किंचिच्छेषा महाराज रुपणा समपद्यतः ॥ इति बाल्यपर्वणि ॥ २५ ॥ संजय उवाच ॥

यथास्मिन्नहनि ॥

दुर्योधनो महाराज सुदर्शश्चापिते सुतः हतरोषो तदा संख्ये वाजिमाध्यवस्थितो ततो दुर्योधनं दृष्ट्वा वाजिमध्ये
 व्यवस्थितं उवाच देवकीपुत्रः कुंतीपुत्रं धनं जयं शत्रवो हतं नृपिष्टा ज्ञातयः परिपालिताः गृहीत्वा संजयं वासो
 निवृत्तः शिनिपुंगवः परिश्रान्तश्च नकुलः सहदेवश्च मारुतः योधयित्वा रणे पापान् धार्तराष्ट्रान् महाबुगात् सुयोध
 नमसि त्वत्पत्न्य एते व्यवस्थिताः रुपश्चरुतव मां विद्रिणिश्चेव महारथः अस्मिन्निहति पांशुः श्रिया परमया यु
 तः दुर्योधनबलं हत्वा महसर्विः प्रमदकेः अस्मिन् दुर्योधनः पार्थवाजिमध्ये व्यवस्थितः एतं दृष्ट्वा शितेर्वाणेः कृतक
 त्यो न विष्मसि गजानीकं दंतं दृष्ट्वा च प्राप्य मरिदं यावन्न विद्रवंत्येते तावद्दि सुयोधनं यावुकश्चि च पांशुः
 किं प्रमागम्यतामिति परिश्रान्तबलस्मात्तं निषमुचेत किंचिच्छी तव हत्वा बलं सर्वं संग्रामे धृतराष्ट्रजः जिता न्याडु
 मुतात्मत्वरुपं धारयते महतां निहतं स्वबलं मत्वा पीडितं चापि पांडवेः क्व मे घ्नति संग्रामे वधाये वात्मनो नृप
 एवमुक्तः पांडवस्तु कुरुक्षेत्रे न मब्रवीत् धृतराष्ट्रसुताः सर्वे हतानीमेन मानदा यावेता वास्थितो कुरुक्षेत्रे वधन
 प्रविष्मते हतो नीमो हतो शिरः कस्मै विकर्तुं नो हतः मद्राजो हतः शल्यो हतः कुरुक्षेत्रे हतः दयाः पंचशताः
 शिष्टाश्च कुतेः सोबलस्य चारथानां च शते शिष्टे देववृजनादिना दंतिनां च शतं सायं त्रिमाहस्त्राः पदानयः ॥

शाल्य०

अद्याहनि अहमात्रेण। खंडं पदं। समेसर्वं॥

अश्वात्मा रूपं चैव। धनिगती धिपति सथा। उक्तः शकुनिश्चिवरुतमाविमावतः॥ एतद्वलं मन्त्रके पंधार्त्तगइस्यमाध
व। मोक्षो नूनं कालादिविद्यते। नुविकस्य चित्। तथा विनिहते सिते पश्य दुयोधनं स्तितं। अद्याहनि मद्गजदत्ता
मित्रो न विष्यति। नहि मे मोक्षते कश्चित्परेषामिति चिंतये। ये च द्यम मरं रुस्मनहायंति रणोत्कटाः। तावत्सर्व
ह निष्पामि यद्यपि स्युरमात्रुषाः॥ अद्य युद्धे सुसंकुक्षो दीर्घराजः प्रजागरं। अपनेष्यामि गांधारं पातयित्वा शिते
शलेः॥ निरुत्या विदुराचारो या निरत्रा निमो बलः॥ सत्तायामाहर द्यूते पुनस्तात्याहराम्पदं। अद्य नाअपि रोस्यति सर्वा
नागपुरत्रियः। शुवापतीश्च पुत्रांश्च पांडवे निहिता न युधि। समाप्तमद्यैव कर्म सर्वं रुस्मन विष्यति। अद्य दुयोधनो
दीप्तांश्चि यं प्राणांश्च त्यक्षति। नापयानिनया रुस्मसं यामादय चेत्तम। निहतं विधिवास्ते य धार्त्तगइ सुबालिना। मम
ह्यतदशकं विवाजिदं मरिदं। मोदुं ज्ञातल निषेधं यादिया वन्निहन्महं। एवमुक्त सुशार्दिः पांडवे नमतस्तिना।
अचोदय दद्यात्तान् दुयोधन बलं प्रति। तदनीक मनिषेक्ष्य त्रयः सका महारथाः॥ श्रीमर्कुतश्चैव सह देवश्च मारि
ष। प्रययुः सिंहनादेन दुयोधन जिघांसया। तांश्चेह्यमहिता न्मवान् जवेनोद्यत कार्मुकः॥ सोबलो म्पद्व
न युद्धे पांडवानां तायिनः। सुदर्शनस्तव सुतो जीमसेनं मम मयात्। सुशर्म शकुनिश्चैव युयुधाते किरीटिना।

मेनो
५१

सह देवं तव सुतो हयपृष्ठगतो मयात्। ततो हियत्रतः किं प्रतव सुवोजना धिप। सह देवस्य प्राप्तेन शिरसि शहरद्वं। मोपा
विशदृष्टो पस्ते तव पुत्रेणा तडितः॥ रुधिराक्षुत्पसवंगि आसी विषां इव स्वमत। प्रतिभलम्य तत संज्ञां सह देवो विशांपते।
दुयोधनशारेः स्त्रीः क्लृप्तः संकुक्षममवाकिरत्। पाथोपियुधविक्रम्य कुंती पुत्रोयुधिष्ठिरं धनं नयः॥ शूराणामश्च पृष्टम्
ः शिरां सि। निचक हं ह। तदनीकं तदा पाथोपियुधमह कुमिः शारेः॥ पातयित्वा हयान् सर्वं स्त्रिगतीनां हयान् ययौ। तत
सि सहितान् त्वात्रिगतीनां महारथाः॥ अर्कुनं वा सुदेव वशार वर्षैर वाकिरत्। मम कर्माणामा किं पुरेणामहा
धयशाः॥ ततो म्यस्य दने संधां विह्वे दपांडुने दनः॥ शिला शितेन च विमोहुरेण महायशाः॥ शिरश्चिह्ने दप्रहं सप्तकुं
डलं च पितं। मत्पुत्रं मया दत्तयो धाना मिषतां ततः॥ यथा सिहो मृगो राजन मृगं परी बुभुक्षितः॥ तं निहत्य ततः पाथोपु
अर्माणि त्रिभिः शारेः॥ विधतान् दनः। सर्वात्रया क्रकम विनृषितान्। ततस्तु प्रत्वरन्या यो दीर्घकालं सुसंवृतं। मुंचनको
धविषंती दं क प्रस्वला धिपतिं प्रति। तमर्कुनं पुष्पकानां शतेन मृतं तं। पूनरयित्वा ततो वाहान् दत्तम्यध्विन
॥ ततः शरं समाधाय यमदंडोपमं परं। सुशर्मणं समुद्रिष्य विह्वे पा सुहमन्निव। मशरः प्रेषितस्तेन क्रोधदी
प्तेन ध्विना। सुशर्मणं समाधाय विनेद रुदयं रणो। मगता सुर्महारा। नपपात धरणी तले। नंदयत्यां डवान्

मुश

मंशोचंतःस्मयांडवान्किमिधंराज्यार्थिनिःपांडवेःकृतमिति॥

शाल्य०

वीनव्ययंश्चापितावकावा सुशर्मांरसोहत्वा पुत्रानस्ममहारयात्। सप्तचाष्टिवत्रिंशद्बुमायकेरनयत्कयं॥
ततोस्मतिशितेवीणोःसर्वाहंत्वापदानुगात्॥ अन्यथा शरतीमेतां हतशेषां महारया॥ भीमस्तु समरे कुहः पु
त्रंतवजताधिपं। सुदृशतिमदृश्यंतंशरिश्चकेहमन्निवाततोस्मप्रदमन्कुहः शिरःकायादपाहरत्। कुरप्रेण सुनीक
वमहतप्रापतस्तु वि। तस्मिन्सुतिहतेवीरेततस्तस्यपदानुगात्॥ परिववृणोभीमंकिरंतोविशिवां कितान्। ततस्तु
निशितेवीणोः सदनीकं वृकोदरः॥ इंशशतिमस्योशे। समंतात्पर्यवाकिरत्। ततः कृणातुतात्तानीमोत्पहत
रतषभितेषुत्रकाद्यमानेषुमेनाधकासदाबला॥ भीमसेतंसमासाद्यततोयुधंतजारतांतस्तुसवंकिरिजत्र
वाकिरत्पांडवः॥ तथैवतावकाराजन्पांडव्यान्महारयात्। शरवर्षणमहतासमंतात्पर्यवारयत्। व्याकृतं
तदभूत्सर्वपांडवानां परेस्मद। तावकानांच समरेपांडवायुयुस्यतां। तत्रयोधासदापेजुः परस्परसमाहता
॥ उभयोः सेतयोरान्नमंशोचंतःस्वंधवान्॥ ॥ इति शाल्यपर्वणि॥ २६॥ संजय उवाच॥ ॥ तस्मिन्सर्वेषां
मेतरवाजिगजकृयोशकुनिःसोबलोरातन्महदेवंसमन्ययात्। शारोद्यान्प्रेषयामासपतंगानिवशीघ्रगार
उत्सुकस्परणेभीमंविद्याधदशनिःशरिः॥ शकुनिसुमहाराजभीमंविधात्रिभिःशरिः॥ मायकानां नवत्याविमहदे

स्मयांडवान्
पावः

५२

वमवाकिरतात्तेश्वराः समरे राजसमासाद्य परस्परं। विव्यधुर्तिशितेवीणोः कंकबर्हिणावाजते॥ स्वर्षुंवेः शिरा
धौतेराकर्णस्यहितेः॥ शरिः॥ तेषांवापपुत्राश्चृष्टाशरदृष्टिर्विंशपतेः। आकादयद्विशः सर्वाधारा निरिवतोयदात
ः कुदारेणेभीमः महदेवश्चवीर्यवान्। चेरतुः कदनं संत्येकवीतो। सुमहाबलो॥ तस्यांशरशतिश्चतुर्दन्तवमारता।
अधकारमिवाकाशमभवत्तत्रतत्रह। अथैर्विपरिधावद्भिः शरिश्चतुर्विंशपतेः। तत्रतत्ररुतो मागी विकर्षद्भिर्हता
वकुन्। निहतानां हयानां तु महदेवः हययोधिभिः॥ वर्मसिर्विनिर्कृतेषु प्राप्तेः छिन्नेषु मारता। अमिभिः शक्तिनिश्चि
तो मरेषु समंततः॥ संकृन्नापृथिवीजलकुसुमेः शबलाश्वायोधास्तत्र महाराजसमासाद्य परस्परं। व्यचरंतं रणकु
हाविनिघ्नतः परस्परं। उद्धृतय निरोषान्महाहोष्टमुदिर्मुखैः॥ सकुंडलेर्मदीर्घं कृन्नापम किंजल्कसंनिभिः। धुजि
श्चिन्नेर्महाराजनागराजकरोपमेः॥ सांरादिः सतत्रुत्रिश्चसामिप्रासपरस्वोपधकबंधेरुचिते छिन्नेर्नृत्यद्विष्टापोर
युधि। क्वव्यादगणसंकीर्णयोग्यस्युपिवीविभो॥ अत्यावशिष्टे मित्येवुकिरवेयान्महाहवे। प्ररुष्टाः पांडवा
भूत्वानिश्चिरेयमसादनं। एतस्मिन्नंतरे श्वरः सोबलेयप्रतापवान्। प्राप्तेन महदेवस्य शिरसि प्राहरत्। मविक्रलोम
हाराजरथोपलब्ध उपाविशत्। महदेवं तथा दृष्ट्वा भीमः मेनः प्रतापवान्। सर्वासेन्यानि संकुहोवारयामासभारतः॥

निर्विभेदवताराधिः शनशोयसहस्रसः॥ विनिर्मिद्या करोद्धिवंमिहनादमरिंदमः॥ तेनशेनवित्रसाः सर्वमहयवा
 रणाः॥ प्राद्वत्सहस्रातीताः शकुनेश्चपदावुगाः॥ प्रनयानयता नृहाराणादुयोधनो ब्रवीता नीवर्धधमधमज्ञा
 सुधधंकिंस्तेनवः॥ इहकीर्तिममाधायप्रेत्यलोकां समश्नुते॥ प्राणा तज्जहातियोवीरोयुधिष्ठिरमदर्शयत्॥ एवमु
 क्तामुतेराज्ञासोबलस्यपदावुगाः॥ पांडवा तस्यवर्धंतमृत्युकृत्वा निवर्धतां॥ इवक्षितवराजं इरुतः शशो तिसरुणः॥ कु
 र्वमागर संकाशः कुभितः सर्वतोभवत्॥ तांस्तथा पततो दृष्ट्वा सोबलस्यपदावुगाः॥ प्रत्युद्युर्महाराज पांडवा विज
 येस्मिताः॥ प्रत्याश्चस्यवर्धर्षः सहदेवो विशांपते शकुनिदशभिर्विधाहयाश्चास्यत्रिभिः शरैः॥ धनुश्चिह्नेदवशारे
 ः सोबलस्यहसन्निवा अथान्महदुगदायशकुनिर्बुद्धुर्मदः॥ विव्याधत कुलंयस्माद्भीमसेनं च सममिः॥ उ
 त्कोपिमहाराज भीमं विव्याध सममिः॥ सहदेवं च समम्यापरीक्षन्पितरं रणे॥ तं भीमसेनः समरे विव्याध निशि
 ते शरेः॥ शकुनिं च वतुः पथापाश्र्वांश्च त्रिभिस्त्रिभिः॥ ते हत्यमाना भीमेन नाराचिलेन पायिते॥ सहदेवं रणे कुदृष्ट्वा द
 यन्शरवृष्टिभिः॥ पर्वतं वारिधाराभिः सविद्युत इवाबुदा॥ ततोऽप्यपततः श्वरः सहदेव प्रतापवान्॥ उत्तकस्य महा
 राजमहेता पाहरक्षिरः॥ सजगाम रथाङ्गमिह सहदेवेन पातितं॥ रुधिरास्तुत्यसर्वंगो नंदयन् पांडवान्युधिः॥

उचंचुविदंतं दृष्ट्वा शकुनिसत्रमारतामाशु कंगो विनिश्चस्य कर्तुं वाक्यमनुस्मरत्॥ शिंतयित्वा मुकुर्त्तं सबाष्पपूर्णे क
 र्णः श्वसन्॥ सहदेवं समासाद्य त्रिभिर्विव्याध सायकैः॥ तात पाशशरास्तु कान् शरसंघैः प्रतापवान् सहदेवो महारा
 ज धनुश्चिह्नेदमं युगा॥ छिन्ने धनुषि रजं इशकुनिः सोबलसयाः॥ प्रष्टुं विपुलं वडुं सहदेवाय प्रादिगो त्तातमापतं
 तं महसाधोरुपविशांपते॥ विधाविह्नेदसमरे सोबलस्यहसन्निवा अस्मिदृष्ट्वा विधा छिन्नं प्रष्टुं महतीं गदा॥ प्रादिगो
 सहदेवाय समाधान्य पतद्भुवि ततः शक्तिमहांशो रंकालरात्रि मिबोद्यतां प्रेषयामास संक्रुहः पांडवं प्रति सोबलः॥
 तामापतंती सहसा शरैः कांचन नूपुरेणः॥ त्रिधा विह्नेदसमरे सहदेवो हसन्निवा सपपात त्रिधा छिन्ना नृमोकन
 क नूपुरा॥ शीर्षमा लायय्यादी क्षागगता हि शतक्रदा॥ शक्तिं विनिहतो दृष्ट्वा सोबलवनायादितं॥ दुदुबुस्ताव
 काः सर्वे मये जाते सोबलाः॥ अथो कुष्टं महद्यसीत्यांडवेर्जितकाशिभिः॥ धार्तराष्ट्रास्ततः सर्वे प्रायशो विमुखा
 भवन्॥ तां विविमनसो दृष्ट्वा माद्भीपुत्रः प्रतापवान्॥ शरैरेनेकमाहास्त्रैर्हरयामास संयुगो॥ ततो गांधारकैर्बुधै
 र्द्विस्तुर्जयिधुतं॥ आसमादरण्यं तां सहदेवो धासोबला स्वमंशमवतिष्ठंतं समृत्य शकुनिं वपारथेन कांचनाग
 न सहदेवः प्रतापवान्॥ अधिजं बलवत्कृत्वा व्याक्षिप्य मुहदनुः॥ स सोबल मभिदुत्यगार्हः पात्रे शिला शितिः॥ स्त्र

मम्यहनकुहः स्रोत्रेरिवमहादिपं। उवाच विमं मेधावी निरुहस्मारयन्निव। रुत्रधर्मसिरानूवायुधश्चुरुषोमवा
यत्रदाह्यसेमूहयहन्नकिः समातले। फलमद्यप्रपत्रासकर्मणास्तस्य दुर्मते। निहतानेदुरात्मानोयेस्मानवहम
नुरा। दुर्योधनः कुलांगाराः शिष्टस्त्वं वास्यमात्रुलः। अद्यते निह निष्पामिहुरेणोन्मथितं शिरः। वृकात्फलमिवोह
स्यलपुटेन प्रमाथिना। एवमुक्त्वा महाराजमहदेवो महाबलः। संकुशेन रथाद्दीप्तो वेगो नाभिजगा मदा। अग्निगम्पुड
ईषः महदेवो युधां पतिः। विह्वलवत्पङ्कोधेन प्रदहन्निवाशकुनिंदशमिर्विधाचतुर्भिश्चास्यवाजिनः। कृत्रं ध
जं धनुश्चास्य कृत्वा सिंदस्वानदत्। किन्नधजधनुश्चत्रः महदेवेनामो बलः। कृतो विह्वलवत्कुमिः सर्वमम्यमुसाया
किः। ततो नृयो महाराजमहदेवः प्रतापवान्। शकुनेः प्रेषयामांशरवृष्टिं दुरासदां। ततः सुकुहः सुबलस्य पु
त्रो माही सुतं महदेवं विमर्द्दी प्राप्तेन जांबूनदन्धूषणेन जिघांशुरेको निपपातशीघ्रं। माही सुतस्तस्य सुद्युतं तं प्रा
सं सुहृत्तुवचुषोरणाये। मल्लिश्चिभिर्द्युगपसंवकर्वननादवो ह्विस्तरसाजिमये। तस्या सुकारी सुसमाहितेन सुवर्ष
पुंत्वेन दृढायसेना। मल्लेन सर्वाविरणानिगेन शिरः। शरीरात्प्रममाथ नृयः। शरेण कार्त्तस्वरन्मृषितेन दिवाकराये
ण सुसंशितेना। कृतो त्रमांगो युधिपांडवेन पपात नृमो सुबलस्य पुत्रः। सतच्छिरो वेगवता शरेण सुवर्षपुंत्वेन शिलाशि

नेन। प्राविरयत्कुपितः पांडुपुत्रो यत्र कुरुणामनयस्य सुलं। कृतो त्रमांगं शकुनिं समीक्ष्य नृमो शयानं रुधिराईगा
त्रं। योधास्त्वदीयानयतश्चमत्वादिशः प्रजग्मुः प्रहृष्टाश्च। विप्रदुताः शुक्रमुखा विसंजागां दीव्योषेण समाह
ताश्च। नयाद्विताभय रथाश्चनागाः पदातयश्चिवसधा र्त्त राष्ट्राः। ततो रथा कृ कुनिं पातयित्वा मुदा विनाभारत पांडवे
या।। शंखान्धधुः समरे प्रहृष्टाः सके सवाः। सैनिकान् दह्यंतः। तं वापि सर्वे प्रति पूजयंतो हृष्टा बुवाणाः महदे
वमाजो। दिष्टा हतो निरुतिको दुरात्मा महात्मजो वीरररोत्वेति॥ ॥ इति शाल्यपर्वणि शकुनिवधः॥ ॥ २०॥
संजय उवाच॥ ॥ ततः कुहामहाराजा मोबलस्य पदानुगाः। त्पस्काजीवितमाकंदे पांडवान् पर्यवारयन्। तान कुनः
प्रत्यक्ष्वा महदेवजये धृतः। श्रीममेनश्च तेजस्वी कुहामा विषदर्शनः। शकुनिश्चासहस्तानां महदेवं जिघांसतां॥
संकल्पमकरोन्मोघं गां दीवेन धनं जयः। संहृष्टा युधाबाहुन्यो धानामभिधावतां। मल्लिश्चि केदवी नक्षुः शिरा
स्य पिहयानपि ते हताः प्रत्यपद्यंत वसुधां विगता मवः। त्वरतां लोकवीराणां प्रहताः सव्यसाचिमा। ततो दुर्योधनराजा
दृष्ट्वा स्वबलसंकुशं। हतवेषान्समानीय कुभ्यत्र यथा तन्निमो। कुंजरांश्च हयांश्चि वपादांतश्च परंतपः। उवाच सहिता
सर्वनिधार्त्त राष्ट्र इदं वचः। समासाद्य रणे सर्वान् पांडवांस्तस्य कुरुणा वपां वात्स्यवापि सबलं हत्वा शीघ्रं निवर्त्तत॥

शल्प०

तस्य ते शिरसा गृह्यवचनं युद्धमर्द्धाः॥ प्रसुद्यपुरोपायं स्तवपुत्रस्य शासनात्॥ तान् व्यापततः शीघ्रं हतशेषान्म
हारणे॥ शरिरेण विषाकारिः पांडवाः समवाकिरन्त॥ तस्यैतं भरतश्चेष्टं मुकुटं तस्मात्तमिः॥ अवधतरां प्राप्य त्रा
तारं नाम विंदत॥ प्रतिष्ठमानां च नयान्नावतिष्ठति दंशितं॥ अश्विर्विपरिधावद्भिः सित्येन राजमाहेतो न प्राप्तायंतम
मरे दिशश्च प्रदिशस्तथा॥ ततस्तु पांडवानीकान्निःसृत्य बहवो जनाः॥ अश्वघ्नं स्तावकान् युधुमुकुत्तीदिव जारताततो
निःशेषमनवत्तमित्यंतवजारत॥ अक्रिदिहणः समेता सुतव पुत्रस्य जारत॥ एकादशहता युद्धेताः प्रमोपांडुसंजा
यिः॥ तेषु राजसहस्रेषु तावकेषु महात्मसु॥ एकोऽयं धनो राजन्नदृश्यं श्रुतिविकृतः॥ ततोऽवीक्ष्य दिशः सर्वादिहृष्टा
श्च न्याच मेदिनी॥ विहीनः सर्वधयो धिश्च पांडवा वीक्ष्य संयुगे॥ मुदिता सर्वसिद्धार्थान् हर्षमानाश्च मनतः॥ बाणश
हरवांश्चिवश्चुत्तिषामहात्मनां॥ दुयोधनो महाराजकश्मलेनाभिमंष्टत॥ अपयाने मनश्च केविहीनबलवाहनः॥ ॥ धृ
तराष्ट्र उवाच॥ ॥ निहतमामके सित्येनिःशेषे दिबिरेकते॥ पांडवानां बले स्तुतं किं तुरोषमनूतदा॥ एतन्मेष्टनो बूहि
कशलो ह्यसि संजय॥ यच्च दुयोधनो मंदः कृतवांस्तनयो ममाबलकृतं तदा दृष्ट्वा सकृदधिपतिः॥ ॥ संजय उवाच॥ ॥
रथानां हि महत्त्रुसप्तनामशतानि च॥ पंचवाश्च सहस्राणि पत्नीनां च शतं शतानि॥ एतकेषाम् नृशज्यां डवानां महत्

५५

नां॥ परिश्रयदिय युद्धे धृष्टद्युम्नो व्यवस्थितः॥ एकाकी भरतश्चेष्टततोऽयं धनो नृपः॥ तापत्रयसमरेकं विमहायं रथिनां
वरः॥ न हर्षमाना न्यरांश्चिवस्त्वबलस्य वसं कृतं॥ तया दृष्ट्वा महाराज एकः सृष्टिवीपतिः॥ हतं स्वहयमुत्सज्य प्राप्सु खः
प्राद्वदृणात्॥ एकादशचसूतर्त्तापुत्रोऽयं धिनस्तवागदामादाय ते जस्वीपदातिः॥ प्रस्थितो रुदंतातिहरंतोग
त्वापश्यामेवनराधिपः॥ मस्मारवचनं कुरुर्धर्मशीलस्य धीमतः॥ इदं नूनं महाप्राज्ञो विदूरो दृष्ट्वा त्पुणामहोक्ष
समस्माकं कृत्रियारां च संयुगे॥ विरं विधितयान सुप्रविवेश रुदं पुनः॥ ५॥ खसंत नृरुदयो दृष्ट्वा राजा बलकृतं॥
पांडवापि महाराज धृष्टद्युम्नपुरोगमाः॥ अश्वधावंतं संकुदास्तव राजबलं प्रति॥ शक्यं हि प्रासहस्तानां बलानाम
मिगर्जतां॥ संकल्पमकरोन्मोघं गंडीवतधनं जयः॥ तादृक्वा निविजितीवीरोः॥ मामात्यान्सहबंधुमिः॥ रथेष्टे तद
ये राजन्नर्जुनो बकशो भत॥ सुबलस्य हतेषु चैव सवाजिरथकुंजरे॥ महावनमिव छिन्नमभवत्तावकं बलं॥ अने
कशतमाहस्त्रे बलेऽयं धनेस्य हानामो महाराथा राजन्जीवमानो व्यदवपता॥ शरापुत्राहते वीरात्रयैव कृतवर्माः॥
रुपागोतमाशजन्मार्थिवा बतवात्मजात्॥ धृष्टद्युम्नस्तु मां दृष्ट्वा हसन्मात्यकिमब्रवीत्॥ किमनेन गृहीतेन नानेनार्थो
स्ति जीविता॥ धृष्टद्युम्नवचश्चुत्वा शिनेनैवामहाबलः॥ उद्यमनिशितं वज्रं हंतुं मामुद्यतस्तथा॥ तमागम्य महाप्रातः रुस

शाल्य०

द्विपायनो ब्रवीत् । तमागम्य महाप्राज्ञः रुक्मक्षिपायनो ब्रवीत् । मुच्यतां संजयो जीवन्न हंतव्यः कदाचन । द्विपायनो ब्रवीत्
 : शुत्वा शिनेर्न द्वाकृतां जलिः । ततो मामब्रवीन्मुक्तः सत्ति संजय माधव । अत्रुज्ञातस्त्वहं ते तत्त्वमवर्मातिरायुधः । प्रतिष्ठं
 येन नगरं सायाह्नेनैरुधिरैर्दिनः । क्रोश मात्रमपक्रांतं रादापाणिमवस्थितं । एकं दुर्योधनं राजन पश्यं नृश विकृतं स
 उमामश्रुपूष्पाको नराक्रोम्य निवीक्षितं । उपपि रूतमां दृष्ट्वा तदा दीनमवस्थितं । तं वाहमपिशोचं तं दृष्ट्वा काकिन मा
 हवे । मुकुर्त्तं नाशकं वक्तुं किं विदुः त्वपरिभुतः । ततोऽस्मिन् दहं सर्वं भुक्तवान् ग्रहणं तदा । द्विपायन प्रसादाच्च जीवतो मे
 कमाहवे । मुकुर्त्तमिव वध्यात्वा प्रतिलभ्य च वेतनां । आहंश्च सर्वसित्यानि मम पृक्तं तमां ततः । तस्मिन् दहमावक्तुं सर्वं
 प्रत्यक्षं दर्शितवान् । आहंश्च निहना सर्वसित्यानि च विनिपातितं । त्रयः किल रथाः शिष्टास्त्वावकानां नराधिपा इति प्र
 स्वानकाले मां रुक्मक्षिपायनो ब्रवीत् । मदीयमिव तिष्ठ विप्रेक्ष्य च पुनः पुनः । असिमां पाणिना स्पृष्ट्वा पुत्रस्तेष्वपि
 माषता त्वदत्योनेह सं ग्रामे कश्चि जीवति संजय । द्वितीयं न हि पश्यामि ससाहायाश्च पांडवाः । ब्रूयाः संजय राजानं
 प्रज्ञाचक्षुषमाश्चरं । दुर्योधनस्तव सूतः प्रविष्टो हृदमित्युत । सुरुद्रिस्तादृशिर्हीनः पुत्रेभ्यो हि निरेव च । पांडवेभ्यश्च
 तेराज्ये को नु जीवेत मादृशः । आवक्ष्यामि सर्वमिदं मां व मुक्तं महाहवे । अस्मिंस्तोय कृदेऽसु हं जीवंतं नृश विकृतं ॥

एवमुक्त्वा महाराज प्राविशत्तं रुदं नृपः । अस्तं नयत तोयं च मायया मनुजाधिपः । तस्मिन् रुदं प्रविष्टो नृपः त्रया-
नश्चातवाहनात् । अपश्यं स हिता नेकस्तं देशं ससुपेयुषः । रुपं शारदतं वीरं शिं गिरिं वरधिनां वरं भोजं चरुतव-
म्भाणि स हिता नृशर विकृता नाति सर्वे मामभिप्रेक्ष्य तस्मिन् नृपे दयना उपयाय च मासू बुद्धिं द्या जीवमि संजय ।
अपृच्छं श्रेवते सर्वे पुत्रत वजनाधिपः । कश्चिदुयो धनो राजा स नो जीवति संजय । आत्मा तवान हं ते म्यस्तदा कुरुति
नं नृपः । तच्चैव सर्वं मावक्षं यन्मां दुयो धनो ब्रवीत । रुदं चिवाह मावक्षं यं प्रविष्टो नराधिपः । अश्वात्मा ततः शन-
शम्पवचनं ममा तं रुदं विपुलं प्रेक्ष्य करुणं पर्य देवयत् । अहो धिष्यां स जानाति जीवतो स्मान्नराधिपः । पर्यप्ता
दिवयं तेन साहयो धियिं तु परान्ते तु तत्र चिरं कालं विलम्ब्य च महारथाः । प्राद्वन्नयिनां श्रेष्ठा नृणां दुस्त-
त्राणां ते तु मारयामारो प्यरुपस्य सुपरिष्कृतं । सेना निवेशमाजगुर्ह वशिष्ठास्त्रयोरथाः । तत्र गुह्याः परिव्रताः
सूर्यवास्तमिते सति । सर्वे विबुक्कुशः शुत्वा पुत्राणां तव संक्राये । ततो दृष्ट्वा महाराजयोषितारं किरीटो नराः । राजद-
रा नुपादाय प्रययुर्नगरं प्रति । तत्र विक्रोशतीनां चरुदतीनां च सर्वशः । प्रादुरासीन्महां कृष्टः शुत्वा तद्वलं संक्रु-
ततस्तु योषितो राजन् रुदं त्यो विमुक्कुर्मुक्कुः । कुर्य्य शिष्टेन नादयं त्यो महीतलं । आजघ्नुः करजिह्वा पिपाणि नि-
अशिरां स्मृत । सुसुं कुं अतदा केशान् क्रोशं त्यस्तत्र तत्र ह । हाहाकार विना दित्यो विनिघ्नाना उगं सिचक्रोशं त्य

शाल्य०

वेचरुर्ह
साधुपाठः

स्यर्धसंहर्षकमं। बहू मूल्यवा। वेचं यष्टिः॥ ऊर्ध्वरोलमुडः॥ लिङ्गरीवाद्यविशेषः॥

स्तत्ररुद्रः कंदमानाविशंपते। ततो दुर्योधनामात्माः साशुकं वा दृशातुराः॥ राजदारानुपादाय प्रययुर्नगरं प्रति। वे
चव्यासैकहस्ताश्च दाराश्च विशंपते। शयनीयानि शुचाणि स्युर्वातिरणावेति वापमादाय ययुस्संनगरं जनर
किण॥ आस्तायाश्च तरीयुकाश्च दत्तान परेजताः॥ स्वान् स्वान् दारातुपादाय प्रययुर्नगरं प्रति। अदृष्टपूर्वाधाना
प्रीतिस्करेणापि वेचमसु। ददृशुस्त्वामहाराज जनायांतीः॥ पुरं प्रति। ताः स्त्रियो नरतश्चेष्टासोऽकुमार्यममवृताः॥
प्रययुर्नगरं च संहितस्वजनबांधवाः॥ आगोपाला विमालिभ्योऽवन्तो नगरं प्रति। ययुर्मनुष्याः संचाताभीमसेतन
यादिताः॥ अपि विषांभुयंती वंपार्थिभ्यो नृसुदारुणाः॥ प्रेक्षमाणस्तदा न्येन्यमाधावन्नगरं प्रति। तस्मिंस्तथावर्त्त
माने विद्वेहशदारुणाः॥ युयुसुः शोकमसूदः प्राक्तकालमचिंतयत्। जितो दुर्योधनो संखेपांडो विभीमविक्रम
ः॥ एकादशवसू मत्तं चातरस्यासूदिताः॥ हताश्च कुरवः सर्वे भीष्मशोणपुरस्मराः॥ अहमेको विमुक्तस्तु भाग्ये
गाद्यदृष्ट्या। विदुतानि वसवीणि शिविराणि ममंततः॥ इतस्तपलायंते हतनाद्याहतो जसुः॥ अदृष्टपूर्वाङ्गत्वात् प्रियवा
कुललोचनाः॥ हरिणाश्च विवस्ताः प्रेक्षमाणान् दिशो दिशः॥ दुर्योधनस्य सविवाये केविदवशेषिताः॥ राजदारानुपादाय।
वधावन्नगरं प्रति। प्राक्तकालमहं मन्ये प्रवेशंतिः सह प्रभो। युधिष्ठिरमनुजाप्यभीमसेतं तथैव च। एत मर्धमहाबाहु

५३

सत्यधृतिर्विदुरः॥ ॥ इति शाल्यपर्वटीका समाप्ता ॥ ॥

रुभयोः सन्धवेदयत्। तस्य श्रीनिभवज्जानित्यं करुणावेदिता। परिष्वज्य महाबाहुर्विश्वापुत्रं व्यसक्तयत्। तत
स्वरयमास्त्याय द्रुतमश्वान् चोदयत्। संचादयितवांश्चापिराजदारानुप्रां प्रति। तेषु समहितकिप्रमसंगकृति
माकरैः॥ प्राविष्टाश्च स्तिनपुरं बाष्पकं गच्छन् लोचनाः॥ अपश्यत महाप्रसेविद्वंसाशुलोचनाः॥ राजः समीपान्निष्क्रान्तं शोको
पहतचेतसं तमब्रवीत्सत्यधृतिः॥ प्रणतं त्वयतः स्तितं। अस्मिन् कुरुभये हवेदिद्यात्वं पुत्रजीवसि। विनाराजः प्रवेशादिकि
मसिद्धमिहागतः॥ एतन्मे कारणं सर्वं विसरेण निवेदय॥॥ युयुसुवाच॥॥ निहतेशकुनो तात सज्जानि सुतबांधवै। हतशो
षपरीवारो राजा दुर्योधनस्ततः॥ स्वकं सहयमुज्य प्राप्नुवः प्राद्वययात्। अपक्रान्ते नृपतिस्त्वं धावारनिवेशनात्।
भयव्याकुलितं सर्वप्राद्वन्नगरं प्रति। ततो राजः कलत्राणि चादरां वास्य सर्वशः॥ बाह्वेभुसमारोप्य स्रग्धराः प्राद्वन्नया
त्। ततो हंसमनुजाप्य राजानं सह केरावां प्रविष्टो हस्तिनपुरं रक्तलोकां नृपधावितात्। एतच्छुत्वा तु वचनं विश्वापुत्रेण मारिचतं।
प्राक्तकालमिति तात्त्वाविदुरः सर्वधर्मवित्। अप्रजयदमेयात्मा युयुसुं वाक्यकोविदं। प्राक्तकालमिदं सर्वं ब्रुवतो नरतद्वये। अद्य
त्वमिदं विश्रान्तः श्रोत्रिगता युधिष्ठिरं एतावदुक्ता वचनं विदुरः सर्वधर्मवित्। युयुसुसमनुजाप्य प्रविवेश हृदयं। युयुसु
रपि तां रात्रिं स्वर्गदेत्यवसन्नदा॥॥ इति महाभारते शाल्यपर्वटीका समाप्ता॥ ॥ ॥
प्राप्तं वेदं शाल्यपर्वति॥ २९॥ अतः परं गदापर्वप्रविष्यति॥ तत्रायमाद्यः श्लोकः॥ हतेषु सर्वमिन्नेष्टित्यादिः॥ ॥ ॥

शाल्यपर्व० शयन॥१॥ परमेश॥ १॥ (२) पेशयदि॥ रपडि चती पाव शयन कन डी दु जानि चरी। नाथजी सुत परी। नाहीं न युत परी।
श्रीगोविन्ददासनाथ सत्यपराधोदय श्रीहोशनातीमागळी युत मरा। शांताधर धुमाधिनिरनेचिय सरपणजाय

५६